

מִכָּאן וּמִשָּׂאם

כתב העת למורשת יהדות דמשק
גליון מספר 5 אביב תשס"ז מרץ 2007

מִשָּׁאָם

כתב העת למורשת יהדות דמשק

גליון מס' 5 אביב תשס"ז מרץ 2007

יוצא לאור על ידי ארגון יוצאי דמשק (סוריה) בישראל

מס' עמותה 1-656-006-58 מלכ"ר 88073541
רחוב ראש פינה 3 תל-אביב מיקוד: 66058
טלפון: 03-6881567 פקס: 03-6880027

אינטרנט: www.misham.co.il

העורך: משה שמר

מזכירת המערכת: שרה שמאי

עיצוב והפקה: עיצובים גרפיקה ותקשורת שיווקית בע"מ - רויטל שחר-סלם

תוכן החומר המובא בגליון זה הוא על אחריותם הבלעדית של הכותבים לרבות שמירה על זכויות יוצרים שלהם ושל זולתם.

תמונת השער: קערת פסח ארמנית ברשות ובאדיבות

Mr. Mordecai from Etz Chaim Tree Life U.S.A

תוכן העניינים

- 04..... דבר העורך / משה שמר
- 05..... דבר המערכת

נושאים מרכזיים

- 06..... יהודי סוריה בתקופה העות'מאנית בשנים 1918-1516 / עזרא משען
- 13..... נשים ובנות במשפחות המוסלמיות והיהודיות בדמשק / יעל צור - שנאן
- 18..... אירוסין ונישואין נוסח דמשק / חמדה אביב (קלש)

נושאים מרכזיים

אישים ודמויות שאורח חייהם ופועלם, חלק ממורשתנו

- 23..... על מנחם לוזיה ורעייתו שושנה (לבית פסח) / יהושע לביא
- 35..... שלושת המאורות בקהילת יהודי דמשק / מנחם לוזיה
- 36..... עם "החלוץ" בדמשק / שושנה פסח (לוזיה)

העליה מדמשק והקליטה הראשונית

- 42..... סיפורי העפלה מופלאים / מנחם לוזיה
- 44..... סיפורי העליה מדמשק דרך ביירות והים התיכון / מרדכי משען
- 47..... חוויות מעליית ארצה בשנת 1949 ואני ילד בן 8 שנים / עזרא משען

חגים ומועדים

- 48..... חג פסח שלי - לנו יש "אליהו הנביא" שלנו / עליזה רמתי

מאכלים ומטעמים ממטבחה של אמא

- ירקות ממולאים (מחשי), ירקות חצויים (מדיאס)
- 50..... ירקות מגולגלים (מלפוף) / מואיז מכללתי ורות שמר

סיפורים ומעשיות מבית אבא

- 54..... פתגמים ומכתמים שלמדתי מפי אמא ואבא / שמחה ונתן סלומון, בני מוצרי ומשה כהן

מסמכים, תעודות ותמונות

- 57..... תעודת סיום בית הספר העירוני בדמשק - תרפ"א
- 58..... תעודת לידה של שמואל קישני (עג'מי) - 1925
- 59..... משפחת הרבנים לבית הכהן טראב מסלתון

דבר העורך

מאת: משה שמר

לקוראינו היקרים שלום רב,

בגיליון זה אנו מתחילים בפרקים על "מעגל החיים" בחיי הקהילה היהודית בדמשק. מטבע הדברים, המעגל מתחיל ב: שידוכים, אירוסין - ובשעה טובה ומוצלחת - בנישואין. ("ברוך מזוג זיווגים") ממשיך בלידה, ברית, בר מצווה וחוזר חלילה. הסופרת חמדה אביב (קלש) כותבת לנו על "אירוסין וחתונה נוסח דמשק" (עיבוד מורחב של פרק מספרה "סחרור").

נשמח מאוד, אם חברים או חברות בני קהילתנו, יכתבו לנו על הנושאים האחרים ב"מעגל החיים" אנו מוכנים להדריך ולכוון כל מי שמוכן להפשיל עטו, ידיעותיו ולחדד את זיכרונותיו מימים עברו.

הנושאים המרכזיים ייסובו הפעם על יהודי סוריה בתקופה העות'מאנית ועל חיי הנשים בדמשק בהשוואה לחייהן של הנשים המוסלמיות שבחברתן ובסביבתן הן חיו ומאורחותיהן הן הושפעו. פרי עטם ובאדיבותם של עזרא משען ויעל צור - שנאן.

אני מוצא לי לעצמי זכות גדולה להזכיר ולכתוב על האחד והיחיד מבני קהילתנו - מנחם לוזיה ורעייתו שושנה (לבית פסח) ע"ה. קצרה מאוד היריעה לכתוב על פעילותם המבורכת להצלת יהדות דמשק במשך למעלה מששים שנה - אשר על כן החלטנו להקדיש להם את כל המדור על "אישים ודמויות אשר חייהם ופעלם - חלק ממורשתנו".

אני מאחל לכם, לכל בני קהילתנו בארץ ובתפוצות ולכל בית ישראל חג פסח כשר וחג אביב שמח.

שלמי תודות יבואו על התודה והברכה

מר יהושע קלש יו"ר האירגון, חברי ועדת מורשת וחברי המערכת, על התמיכה והאמון שאני זוכה מהם על המשך קיומו והופעתו של כתב עת זה. לצוריה שמר על השקעת הזמן והידע לרסטורציה של התמונות (הישנות מאוד) עיבודן והבאתם למצב שיהיו ראויים לדפוס. לגיל וצורי על הסבלנות שמגלים בהטרידנו אותם למענה לסיוע טכני של מחשבים. למשפחות לוזיה ואשכנזי מאפיקים ולרינה יערן מעין - גדי, על עזרתם בקבלת חומר תמונות ומסמכים להכנת הכתבות על הוריהם מנחם ושושנה לוזיה ע"ה. ליהושע לביא, אשר טרח ונסע לאפיקים לברור ולמצוא את החומר הדרוש להכינו ולעבדו. לרחל שילוח ולעזר על תמונת השער הנפלאה. לרבקה בן - בש"ט, על הסיוע ביצירת קשר ואיסוף החומר ממשפחת משען. ולכל הכותבים והכותבות בגיליון זה.

I feel obliged to express my deepest gratitude and appreciation to: Mr Pedro Leitao from Solar antique Tiles; new York & to Mr Mordecai from Etz Chaim Tree Life; Organ NM for their courtesy to permit us to use their photos in this edition

ואחרונים חביבים, לצוות ההפקה של "עיצובים" מאור יהודה: אייל דרור ורויטל שחר-סלם.

היו ברוכים

בהוקרה, הערכה והכרת תודה

משה שמר, העורך

Moshe Shemer, Editor in chief.

דבר המערכת

יו"ר הארגון מר יהושע קלש, מנה בין ארבעת המשימות העומדות כיום בפני הארגון, את שימור וטיפוח המורשת (ראה דבריו בגיליון מס, 4 עמודים 9-10) וכאחד האמצעים לכך הוא העלה על נס את כתב העת שלנו. "מכאן ומשם", ההולך ותופס מקום חשוב בתודעת הציבור מגיליון לגיליון.

אבל "אליה וקוץ בה". על מנת להמשיך ולשמור על רצף הפקה והוצאה לאור של כתב עת זה, אנו זקוקים לחומר, למסמכים, לתעודות ולתמונות. אנו חוזרים ומבקשים את עזרתכם, כי בלעדיה לא נוכל להמשיך. אנו חוזרים שוב ושוב על הקביעה, שלדעתנו "בכל בית של בני קהילתנו הדמשקאים בארץ ובתפוצות יש" פיסת מורשת" - שאולי הוא ממעט בערכה, אבל לנו היא חשובה מאוד. או ישנם כאלה שבלי כוונת מכוון, מחסלים ומשליכים לפח חומר שלהם נראה כלא חשוב אבל לנו הוא חשוב מאוד. (אפילו אם הוא כבר מהווה ומתפורר אנחנו באמצעות הטכנולוגיה המתקדמת הקיימת היום, "נחיה" אותו).

זאת ועוד, אנו נוכחים שרבים הסטודנטים והתלמידים בכלל ובני קהילתנו בפרט, עשו עבודות סמינריוניות ו/או עבודות מאסטר בנושאים על מורשת יהדות סוריה או מורשת יהדות דמשק. ותלמידי בית ספר, שבעזרת הוריהם הדמשקאים, כתבו עבודות שורשים, או בני משפחה שטרחו ועמלו לכתוב את זיכרונותיו של אבא או של אמא של סבא או של סבתא. כל אלה, מהווים חומר ארכיוני רב ערך ושמהם נוכל לשאוב פרקים מעניינים גם לכתב העת שלנו. ולראייה עבודותיהם של יעל צור-שנאן ועזרא משען, שבאדיבותם הרבה פרסמנו מהן, קטעים מעניינים (לדעתנו) את הציבור כולו. נשמח, לקבל עוד עבודות, דברי זיכרונות, יומנים, טיוטות לספרים וכיוצ"ב אם ישלחו אלינו חומר מוקלד או תמונות ומסמכים סרוקים על C.D. מה טוב, (סריקת תמונות ומסמכים יש לעשותם על מינימום 600 DPI) אם לאו אנחנו מבטיחים לסרוק אותם ולהחזירם ללא כל דיחוי.

אנו מחפשים מתנדבים שייעזרו לנו בקיום ראינות ו/או איסוף חומר תיעודי וארכיוני מארכיונים ומוזיאונים המחזיקים חומר על המורשת שלנו - המעוניינים יפנו למזכירות הארגון.

בתקווה לשיתוף פעולה ובהוקרה
המערכת

לכל בני קהילתנו בארץ ובתפוצות ולכל בית ישראל
חג פסח כשר וחג אביב שמח,

מאחלים:

ארגון יוצאי דמשק (סוריה) בישראל.

יהודי סוריה בתקופה העות'מאנית (1516 - 1918)

מאת: עזרא משען

מעמדם של יהודי סוריה במאה ה-16, בתקופה העות'מאנית, נקבע בהתאם לחוקי האסלאם עליהם הייתה בנויה האימפריה העות'מאנית. לכן, היהודים נחשבו כ"אהל אל ד'ימה" (בני החסות), מעמד שהעניק להם זכויות של הנהלה פנימית אוטונומית בכל הקשור בארגון העדה, ובכלל זה גם חופש הדת והפולחן והגנה מפני פגיעה ברכוש.

חייה החברתיים והמשפטיים בלי התערבות מלמעלה, אבל בכפיפות ל"תנאי עומר", כולל תשלום הג'יזיה - כראג' - מס הגולגולת.

למרות שסדרי המשפט העות'מאני היו מבוססים בעיקרם של ה"שריעה" - החוק הדתי מוסלמי, נודע משקל נכבד גם לחקיקת הסולטאנים עצמם - ה"קאנון" שהשלים את החוק הדתי, יש להדגיש שלעתים נקט השלטון המקומי מדיניות של הפליות קשות כלפי הקהילה היהודית, בניגוד למדיניות הרשמית הכללית.

ר' אליהו, קפשאלי צבי אליהו (כרוניקה פרק צ"ו), מתאר את יחס השלטון העות'מאני ליהודים במאה ה-16: "... והמלך שולטן שלים, היה אוהב את היהודים הרבה מאוד, כי ראה כי על ידם יכה גויים ויהרוג מלכים עצומים, כי עשו לו סוללות וכלי זין ומגן וציונה הרבה מאוד, והם היו בעוזריו, על כך אהבם אהבה עזה".

באימפריה העות'מאנית לא הוקם גוף על קהילתי של יהודים שייצגו אותם במשותף לפני "השער העליון". כל קהילה הציגה את האינטרסים שלה בנפרד לפני השלטון המחוזי או המרכזי באימפריה. בעיתות צרה פנתה הקהילה היהודית לאישים בעלי השפעה בחצר השולטן (רופאי חצר, מדינאים וכו') שישתדלו עבורה. החל מהמאה ה-17

המסמך המשפטי דתי המסדיר את הזכויות והחובות של הדיימי הם "תנאי עומר". כיסוד לתנאים אלה שימשו דברי הקוראן בסורה התשיעית, פסוק 29 לאמור: "כמו-כן הילחמו באלה שניתן הספר לפניהם, שכיום אינם מאמינים באללה ולא ביום האחרון, שאינם אוסרים מה שאסר אללה ושליחו ואינם נוהגים לפי הדת האמיתית עד שייכנעו וישלמו את הג'יזיה - מס הכניעה ויודו בשלטונכם...". (בדרך כלל נקרא המס ג'יזיה, אך בתקופה העות'מאנית הוא נקרא גם כראג' - מס הגולגולת). "תנאי עומר" אינם יצירה חד פעמית, ומדי פעם חודשו התנאים ונוספו עליהם תנאים חדשים ופרטים חדשים, בהתאם לקנאותם של השליטים המוסלמים ושל החברה המוסלמית שבתוכה ישבו היהודים. נדגיש כאן שהנוסח של "תנאי עומר" נכתב במאה ה-14 אך מתייחס למאה ה-8.

לדעתו של פרופ' ססיל רות ("קהילות ספרדיות בעולם"), האימפריה העות'מאנית התייחסה תמיד באופן חיובי, יחסית, כלפי יהודיה וקהילות אימפריה שמרו על חשיבות מעמדן.

כוחה הפוליטי של הקהילה היהודית נבע בעיקרו מהאוטונומיה שהוענקה לה על-ידי השלטונות. כל עדה דתית לא מוסלמית, הוכרה באימפריה העות'מאנית בתור "מילת". על-ידי כך הורשתה העדה הדתית לחיות את

מצב יהודי סוריה והיחסים בינם לבין המוסלמים והנוצרים במאה ה-19

בסוריה, כולל א"י ולבנון, היה במאה ה-19, לפי אומדנים (שום מפקד תושבים לא נערך), רוב מוסלמי גדול של כ-1 מיליון נפש, מיעוט נוצרי ניכר של כ-0.5 מיליון נפש וכ-25 אלף יהודים שרובם היו ילידי האימפריה העות'מאנית.

בסוריה, הנוצרים היו יריבי היהודים בתחום העסקים והתנגשו בהם בהתחרות כלכלית. נדגיש כאן, שרוב הסוחרים והמתווכים, שלהם קשרי משפחה או קשרים דתיים עם אנשי עסקים בארצות אחרות, היו נוצרים או יהודים, כך הוא הדבר גם בפעילות המסחרית בעיר דמשק. שתי הקהילות, הנוצרית והיהודית, עסקו לעתים קרובות בעבודה ובמסחר מאותו סוג עיסוקים בסחר קמעונאי ובפעילות הכרוכה בשטח הפיננסי, כגון: חלפנות, הלוואות כספים, מסחר - קניה ומכירה. בנוסף לכך בלטה בדמשק תחרות נמרצת בין יהודים לנוצרים על מישרות ציבוריות בתחילת המאה ה-19. הדבר בא לביטוי ביריבות העזה בין משפחת פרחי היהודית למשפחת בחרי הנוצרית. בעיסוקים הכלכליים הנ"ל היהודים לא התנגשו עם המוסלמים מאחר ולאחרונים היה חלק קטן, יחסית, בעיסוקים הללו.

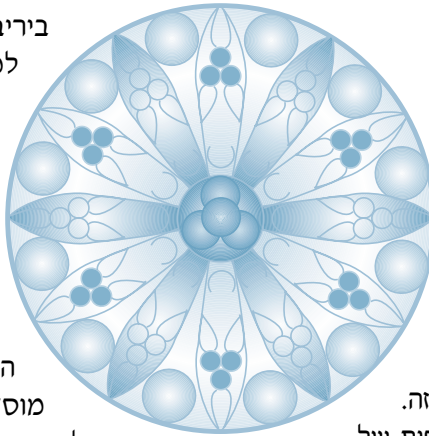
פרט לתחום הכלכלי והרשמי, לא ידוע לנו בסוריה במאה ה-19 (פרט לסופה) על יחסים בין יהודים ללא יהודים. החינוך בדמשק היה בעל אופי דתי מוגדר, מוסדות החינוך לימדו, בעיקרו של דבר, ילדים שהשתייכו למסגרת הדתית שלהם.

ההשתייכות לקהילה דתית היה דפוס חיים מקובל, כשהדתות (המוסלמית, נוצרית ויהודית) הוסיפו להתנגד להשתלבות מופרשת. היהודים שזכרו את האפליה והרדיפות, נשארו בדרך כלל בתוך קהילתם והדעות הקדומות כלפי היהודים מצד הלא יהודים צמצמו למינימום את ההשתלבות בין הקהילות הדתיות השונות. מידור ברור של חיי החברה, המאפיין את יחסי היהודים עם הלא יהודים מובחן בדמשק. מצב זה של העדר יחסים פרט ליחסים בתחום העסקים והעבודה, הווה קרקע שהצמיחה בורות ודעות קדומות כלפי היהודים. יחד עם זה ניתן לקבוע שעלילות הדם בסוריה (1810 - חאלב, 1824 - בירות, 1826 - אנטיוכיה, 1829 - חמא, 1834 - טריפולי, 1840 - דמשק, 1847 - דיר אל קמר, 1848 - דמשק, 1853 - חאלב, 1890 - דמשק), נבעו לאו דווקא מסיבות של בורות או קנאות דתית, אלא מסיבה עיקרית והיא: היריבות הכלכלית החריפה בין היהודים לנוצרים שהסיתו לעלילות דם אלו. אכן עלילות דם אלו היו נשק יעיל בהתחרות הכלכלית והפוליטית בין הנוצרים ליהודים.

ואילך, כתוצאה מירידת כוחה של החצרנות היהודית, חלה ירידה ניכרת במעמדה הפוליטי של העדה היהודית, דבר שהיו לו השלכות על חיי קהילות היהודים ברחבי האימפריה.

מבחינה כלכלית, יש לציין, כי לא היה תחום כלכלי שהיה סגור בפני היהודים, ולא נאסר עליהם לעסוק בכל מקצוע שרצו. המדיניות העות'מאנית לא הגבילה את פעילותם הכלכלית של היהודים כפי שהדבר נעשה בארצות אירופה שלפני האמנציפציה.

במאה ה-16 שגשגו החיים הרוחניים באימפריה העות'מאנית. במקביל למרכזים הכלכליים החשובים, מוצאים אנו מרכז רוחני בצפת ובסלוניקי. בצפת אנו מוצאים במאה ה-16 את ר' יוסף קארו, מגדולי ההלכה ומחבר ה"שולחן ערוך" - קובץ דינים והלכות. כמו-כן חי שם האר"י (ר' יצחק לוריא), גדול המקובלים של הדורות האחרונים. בסלוניקי התרכזו גדולי תורה בני דור גירוש ספרד ואחריו כמו: ר' יעקב ו' חביב, ר' יוסף טאיטאצאק, ר' שמואל ד' מדינה ועוד. בקושטא ראוי להזכיר את ר' משה קפשאל ואת אליהו מזרחי (הרא"מ), שהיו רבנים ראשיים בקושטא.

בשנות ה-60 של המאה ה-17, אנו עדים להתפרצות תנועה משיחית גדולה שהתפשטה לכל קהילות ישראל במזרח ובמערב. אישיה המרכזיים והשפעתה באו מן האימפריה העות'מאנית. התנועה המשיחית הגדולה נודעה בקהילות ישראל כ"תנועה השבתאית" של שם שבתאי צבי יליד איזמיר, שמשחיותו הוכרזה לראשונה בעזה. למרות שבפועל ממש, פעילותו המשיחית של

שבתאי צבי היתה קצרה ביותר, בשנים 1665 - 1667 בלבד. הרי השפעת תורתו ותורת חבריו, תלמידיו על קהילות ישראל, הייתה עצומה גם בדורות הבאים, מבחינה חברתית ורוחנית. (כידוע עם מעצרו של שבתאי צבי על-ידי התורכים המיר את דתו היהודית בדת האסלאם).

מן המאה ה-17 ואילך, ניכרת ירידה הדרגתית בתחום היצירה הרוחנית של הקהילות היהודיות בארצות האימפריה העות'מאנית, במקביל למצב שהיה במאה ה-16. במאה ה-18 וה-19 נוטה היצירה התורנית להסתגר בד' אמות של הלכה וקבלה ועוסקת בעיקר בבעיות היום יום.

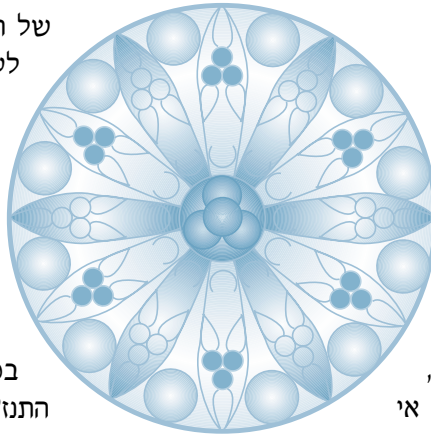
במאה ה-19, בשנת 1836, לאחר תיקונים שהונהגו במשטר האימפריה - תקופת ה"תנט'ימת", - מונה על ידה ב פירמאן - צו מלכותי, נציג יהודי שנשא את התואר "חכם באשי" - רב ראשי, שהיווה סמכות עליונה לעדה היהודית ברחבי האימפריה. במקביל מונו על-ידי השלטון העות'מאני, בערים הראשיות של האימפריה, חכמים באשיים, ביניהם הייתה גם דמשק.

המנהליות של גלילותיהם. אף כי גדל בהרבה החופש הדתי של היהודים, עדיין רחוק היה מן השלמות. ה"דימים" הוסיפו להיות נחותים למעשה לפני החוק של המדינה ומוסדותיה. היו חייבם ב"בדל" - מס פטור מהשרות בצבא, עדותם נגד מוסלמים ב"מחכמה" - בית הדין המוסלמי, הייתה פסולה ועוד. יחד עם זה ניתן לסכם ולומר שבאמצע המאה ה-19 היה מצב היהודים בסוריה משתפר והולך בהדרגה בתחום הדת, בתחום החברה והכלכלה, בתחום המדיני ובתחום הביטחון האישי.

יחס המוסלמים ליהודים ולנוצרים בסוריה

יחס המוסלמים - הפחוות והעם, ליהודים, היה טוב יותר מיחסם לנוצרים, למרות העובדה שהנוצרים היו מושא לדאגתם של הקונסולים הזרים ולרעיונות השוויון של התנוצמא. השליטים המוסלמים המקומיים האמינו שאין לנוצרים מבקשים בכנות להשתלב במדינה העות'מאנית, אלא שאיפתם למגרה בעזרת מעצמות אירופה הנוצרית. מכל מקום במחלוקת בין יהודים לנוצרים, תמכו המוסלמים ביהודים. תקופה בה אנו דנים (המחצית השנייה

של המאה ה-19), בלטה העדפת יהודים לעומת נוצרים. ניתן ליחס את העדפת היהודים על פני הנוצרים בסוריה (וא"י), בשל העובדה שהנוצרים תבעו בפה מלא שוויון מדיני לכל דבר, ובזה תמכו מספר מעצמות אירופאיות נוצריות. המוסלמים ראו בכך איום מדיני וסכנה ביטחונית. היהודים, לעומת זאת, דרשו זכויות מדיניות שוות במלואן כפי שניתן רשמית (על-פי צווי התנוצמא). הוסיפו לנהוג כבעבר, הסתפקו בזכויותיהם הדתיות ונמנעו מלהפגין בפרהסיה אותן חירויות שניתנו להם ושעשויות היו לפגוע ברגשות המוסלמים (כגון פתיחת בתי יין בשווקים, רכיבה על סוסים בערים וכו'). הנוצרים נעשו עתה אויב משותף למוסלמים וליהודים, דבר שסייע לשפר את יחסי המוסלמים והיהודים.

יהודי דמשק בתקופה העות'מאנית

דמשק נחשבה כבירת וילאית - מחוז גדול שכלל את סוריה וא"י, בראשו עמד מטעם השלטון ה"ביילרביי" בתואר "פאשה" או "ואלי". מחוז זה נמצא בפיקוח ישיר וצמוד של ה"שער העליון" - השלטון המרכזי בקושטא.

בעוד שיהודים מיוצאי גרוש ספרד דברו וכתבו בשפת לאדינו - ספניולית, הרי בסוריה למדו היהודים את שפת המקום, ערבית. יתרה מזאת, יהודי דמשק הסתערבו יותר מיהודי חאלב בשמותיהם כמו: בכרי, מג'יד, עארף וכו'. ביתר ארצות המזרח קשה למצוא יהודים שנקראו בשמות ערביים כאלה.

במקביל, שמשו עלילות הדם בסוריה על-ידי הנוצרים להסטת האיבה המוסלמית הגוברת כלפיהם, נוכח שגשוגם הכלכלי והיתרונות החומריים שהוענקו להם על-ידי הממשל המרכזי, אל יהודי המקום.

ב-1832 השתנה המצב הפוליטי בסוריה, עם כבושה על-ידי האמיר מוחמד עלי מושל מצרים, שהתמרד בשולטן העות'מאני בקושטא, בעידוד ובתמיכה צרפתית. תחת שלטונו של מוחמד עלי, חלה תפנית לרעה ביחס ליהודי דמשק. מושל דמשק ממנה את הקתולי חנה בחרי ביי לשר האוצר במקום היהודי ממשפחת פרחי. הנוצרים בסוריה שהיו במצב של דיכוי והשפלה תחת שלטון התורכים, הרימו ראש תחת שלטונו של מוחמד עלי. איבת הנוצרים ליהודים, שנבעה בדמשק בעיקרה מיריבות כלכלית, באה בתקופה הנדונה לידי ביטוי בעלילת הדם בדמשק בשנת 1840. הנוצרים המקומיים ועימם הקונסול הצרפתי, העלילו על יהודי דמשק כאילו רצחו נזיר נוצרי בשם תומאס על-מנת לנצל את דמו לצרכים דתיים. לכאורה, מקור עלילת הדם בקנאות דתית, אולם בדמשק יסודה היה במצב של תחרות כלכלית ופוליטית כפי שהזכרנו לעיל.

תקופת המפנה בתולדות יהודי סוריה

שנת 1840 הייתה נקודת מפנה בתולדות היהודים בסוריה (לעלילת הדם בדמשק ב-1840 אתייחס בפרק נפרד). בעשרים השנים הבאות ולאחריהן חל שיפור ניכר במצבם, ובמובנים רבים טוב היה מכל שהיה אי פעם תחת השלטון העות'מאני. "עלילת דמשק" ותוצאותיה החמורות הסבו את תשומת לבם של היהודים במערב אירופה למצב אחיהם במזרח. באותה עת בערך, חוזר רפאל פרחי למלא את תפקידו הבכיר כ"צרף" של האוצר בדמשק ומתמנה גם חבר במועצת המחוז העות'מאני החדש.

בראשית תקופת התנוצמא באימפריה העות'מאנית, ניתנו צווים שמטרתיהן המוצהרות היו שוויון מדיני גמור ומלוא החופש הדתי, הביטחון האישי והרווחה הכלכלית, לכל הנתינים העות'מאניים - יהודים, נוצרים ומוסלמים. בעקבות צווי התנוצמא נוצרו תנאים שסייעו לייצב ולשפר את מצב היהודים בסוריה מבחינת העלייה הביטחונם הפיזי וחופש דתי גדול יותר. הח'ט של 1856 ועוד הרבה פירמאנים שנשלחו לגלילות סוריה לפני ואחרי 1856, עמדו על הגשמתו של עקרון חופש הפולחן וקבעו שהפרתו היא עבירה בת עונשים. באשר ליהודים, הוגשמו רק קצת מהמטרות המוצהרות. מכל מקום הרבנים הראשיים בדמשק זכו בדרך כלל להוקרה רשמית מרובה מצד השלטונות ונציגיהם היו חברים, על-פי חוק, במועצות

בחיי הקהילה היהודית בדמשק טבועה הייתה מסורת ההלכה היהודית. בכל השאלות בהן התלבטו יהודי המקום, פנו לרבנים המקומיים ולרבנים המפורסמים באותו דור, נועצו בהם ונהגו בהתאם לפסק דינם וחוות דעתם ההלכתית. בין היתר תוקנו תקנות מקומיות על-ידי רבני העדה שבאו לענות על בעיות מקומיות שעלו על הפרק.

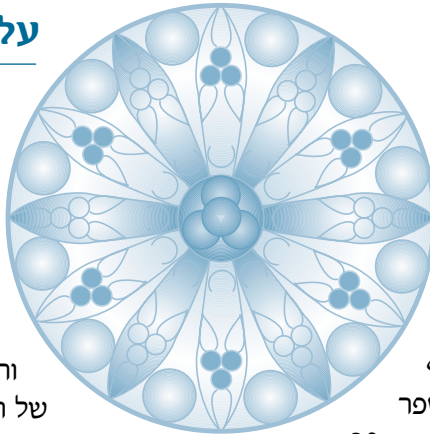
במאה ה-17 (1594 - 1620), התגורר בדמשק ר' חיים ויטאל שהפיץ את תורת האר"י ואליו באו תלמידים רבים מארץ-ישראל. ממשורריה העבריים של דמשק ניתן לציין את ר' ישראל נג'ארה (1555 - 1628) בעל הספר "זמירות ישראל". שיריו וקיונותיו של ר' ישראל נג'ארה היו שגורים בפי יהודי דמשק בימי שמחה ובימי תוגה. שירתו של ר' ישראל נג'ארה חתמה למעשה את שירת יהודי ספרד והמזרח. במאה ה-18 פעלו בקהילת יהודי דמשק הרבנים הנודעים מרדכי ומשה גלנטי ואחרים. במאה ה-19 מכהן בדמשק ר' יעקב ענתבי שהתפרסם בשל מעצרו בפרשת עלילת הדם שם (1840), אחריו אנו מוצאים את הרב עזרא מסלטון טרב שכתב ספרי דרשות ושאלות ותשובות.

רפאל בר' שחאדה פרחי, שימש שר האוצר של מושל דמשק, ואחיו ר' חיים, שימש שר האוצר של הפחה בעכו. מכאן, שבאותה תקופה ענייני הכספים של רוב ערי סוריה וארץ-ישראל היו מרוכזים בידי יהודים. מעניין לציין שהם ניהלו את משרדי הממשלה בפנקסים שנכתבו בכתב עברי, והשתמשו בביטויים ובמונחים שהיו בבחינת לשון סחר.

משפחות נוספות בעלות השפעה בדמשק היו ילידי תורכיה שהתגוררו בדמשק ומלאו בה תפקידים מרכזיים בחיי הקהילה ובענייני השלטון של דמשק. בין המשפחות ניתן למנות את משפחת סטמבולי, משפחת לזבונה, משפחת פיג'וטו, משפחת לניאדו, משפחת עדס ומשפחת אנג'ל או כפי שהייתה ידועה בפי בני דמשק בשם משפחת שמעיה. משפחת שמעיה/ אנג'ל עשתה רבות למען יהודי סוריה וארץ-ישראל בנוסף לפעילותה בקרב קהילת דמשק. חייהם ורכושם של היהודים בדמשק, שעמדו בסכנה של השמדה בימי פרעות וטבח בין העדות הנוצרית, הדרוזית והמוסלמית, במאה ה-19, ניצלו תודות להשפעת משפחת שמעיה/ אנג'ל באותן שנים.

עלילת הדם בדמשק ב-1840

רבה של דמשק, שנאסר ועונה בשל עלילת הדם, מספר את הקורות אותו לסיר משה מונטיפיורי. (סיפורו האישי של יעקב ענתבי רבה של דמשק שנאסר ועונה בין עלילת הדם, מופיע בספר "באור החיים", דרושים על התורה, שנכתב על-ידי י' חיים כפוזי והובא לדפוס על-ידי אברהם ענתבי בנו של הרב ענתבי). מספר על "המקרה הרע אשר עבר עלינו מעלילת הדם אשר העלילו עלינו במתא, דמשק יע"א הערלים והקונצול פרנסיס, עם הארורים שונאי ישראל בודין ובחרי ביק בכח השר הצורך עוכר ישראל שריף פאשה... הנה יום ה' אדר עש"ק מש' הת"ר פתאום והקול נשמע במחנה העברים שהכומר בדרי תומא, הוא ומשרתו, נכנסו לרחוב היהודים ולא חזרו לביתם. הלכו לביתו ומצאו הקדירה ע"ג האש והתבשיל שרוף ואדם אין ותיכף ומיד הוציאו קול הערלים שבוודאי הרגוהו היהודים בשביל ליקח דמו להמצה והיה הקול הולך ומוסיף והולך וחזק מאוד ומקללים היהודים..."

החינוך בדמשק היה כמקובל בארצות האסלאם עד סוף המאה ה-19, חינוך מסורתי דתי. תשתית החינוך היה ה"כותאב" - תלמוד תורה שהקנה לכל ילד יהודי אפשרות לרכוש השכלה בסיסית יהודית. הוצאות תלמוד תורה לילדי עניים ויתומים מומנו על-ידי ה"גאבילה" - מס עקיף על מצרכים שונים, בעיקר בשר ויין. מספר התלמידים בכותאב לא היה קבוע ונע בין 20 לבין עד 50 תלמידים. גיל התלמידים נע בין שלוש עד שלוש-עשרה שנים. בישיבות שהיו בדמשק הושתתה ההוראה על מסורת ושיטת הלימוד העיוני, כפי שרווחו בישיבות ספרד קודם הגירוש. התלמידים למדו גמרא עם רש"י, תוספות ופסוקים, וחלק מאותם תלמידים הוכשרו לדיינות. הישיבות בדמשק שמו את הדגש על הבקיאות והרבה פחות על פלפול וחריפות.

רובם של יהודי דמשק היו במאה ה-16 בעלי מלאכה: רצענים, צורפים ועושי מחצלות, אך היו מבין יהודי דמשק גם עשירים מופלגים שסחרו עם ארץ-ישראל, מצרים וונציה. במאה ה-18 עולה מקרב יהודי דמשק שכבה של בנקאים עשירים שהייתה מקורבת לשלטון, מלאה תפקיד חשוב בפיתוח החיים העדתיים, והפכה את דמשק למרכז חיי הקהילה היהודית בסוריה כולה. הבולטים בהם היו שאול פרחי ובנו חיים, ששמשו שרי אוצר של נציג דמשק והיו בעלי השפעה בממשל המקומי. בימי השליטים שקמו לאחר ג'זאר פחה, בראשית המאה ה-19, גדל כוחם של בנקאים יהודים, והמפורסם בהם היה רפאל פרחי. ר'

בשנת הת"ר - 1840, בחודש אדר, נעלם בדמשק באופן פתאומי הנזיר הקפוציני תומה (תומאסו) ומשרתו המוסלמי אברהים עמארה. תומה עסק ברפוי חולים ובהרכבת אבעבועות ולרגל עסקיו היה נכנס לבתי היהודים, המוסלמים והנוצרים. השמועה בעיר הייתה, שריב פרץ בין הנזיר תומה לבין נהג פרדים מוסלמי, והאחרון נשבע להמיתו. מכל מקום הנזיר הקפוציני תומה ומשרתו לא נראו עוד במקום. הנזירים הנוצרים דרשו מהקונסול הצרפתי במקום,

ביניהם החכם באשי הזקן, ר' יעקב ענתבי, שעמד בייסורים קשים ולא נשבר. המושל שריף פחה שעינה את האסירים נידון למיתה והוצא להורג. היהודים ראו את יד ה' בדבר שביום שחרורם התחיל קץ השלטון המצרי בסוריה. הנזיר תומה נמצא לבוש בגדי אישה בביתו של חנה אלחרחורי "ונהפכו פני שונאיהם של ישראל כשולי קדרה וה' השיב גמולם בראשם".

בתחילת 1941, צעדו ברחובות דמשק הגנרל יורמיס וחילי הברית. אחד מקציני המטה הביא לביתו של רפאל פרחי (בו נערך נשף הודיה בו השתתפו האסירים היהודים ששחררו), את ה"פירמאן" - פקודת השולטן העות'מאני עבד אל מג'יד, המבטיחה הגנה על היהודים מפני עלילות דם, מכאן ולהבא. ה"פירמאן" הושג מהשולטן לפי בקשתו של סיר משה מונטיפיורי.

זהו דבר הפירמאן:
בכלל.

השו"דעה משובשת ישנה נתפשטה על היהודים שהם זוכחי אדם ומשתמשים בדם לחג פסחם. בגלל הדיבה הרעה הזאת, הוכו היהודים בדמשק וברודוס מכות אכזריות, כבר הוכח בראיות ברורות, כי שקר ענו בהם ברודוס ובדמשק. מלבד זאת, בדקו אנשים מומחים בספרי דת היהודים ומצאו כי אסור ליהודים לאכול דם בהמה וקל וחומר לדם אדם. ע"כ איננו יכולים להתיר להצר ולהציק לעם היהודים כי חפצנו שיהיו נהנים מכל הזכויות הניתנות ליתר העמים, ע"כ כתב הדת הנתון כנ"ל תה"י. ע"כ יש לשמרם ולהגן עליהם בארץ ממלכתנו וע"כ צוינו לפקדינו שלא יפריעו איש את היהודים בארץ ממלכתנו משמירת חוקי דתם וממנוחתם לטן

עבד אל מג'יד

12 רמדאן 1256

יהודי דמשק: מגורים, מצב כלכלי, חינוך (בסוף המאה ה-19 וראשית המאה העשרים)

בדמשק התגוררו היהודים בשכונה נפרדת שנקראה "חארת אל-יהוד". השכונה הייתה בפניה המזרחית-דרומית של דמשק. גבלה בדרום ובמזרח בבוסתנים, בצפון ברחוב הנוצרים ובמערב בשכונה מוסלמית.

ראטי מינטון, לברר את השמועה ולמצוא את הרוצח. האחרון, שהיה אנטישמי, העדיף להאשים את ראשי היהודים ברצח. בנוסף לכך, רצה הקונסול הצרפתי להשיג רווח פוליטי ולזכות באהדת הרחוב הערבי. הקונסול הגיש תביעה לשריף פחה מושל דמשק, בה הוא מאשים את היהודים בהריגת הנזיר הנוצרי - תומה ואת משרתו, על-מנת להשתמש בדמם לחג הפסח. נאסרו שבעת נכבדי דמשק ושלושת רבני הקהילה, ביניהם החכם באשי הרב יעקב ענתבי. (שבעת הנכבדים: חכם משה בכור יהודה, חכם משה אבולעפיה, יוסף הררי והאחים דוד, יצחק ואהרון הררי). במקביל נאסרו ילדים רבים ועונו על-מנת שיגלו את פשעי הוריהם. משה אבולעפיה לא עמד בעינויים, התאסלם ואף הצטרף למעלילים כדי להציל את נפשו. עינויים קשים ואיומים היו מנת חלקם של האסורים במשך מספר חדשים. לאחר ההלם שלחו יהודי דמשק אחד מהם שהתחפש לערבי ולקח אתו מכתבים המתארים את האירועים בעיר. השליח הגיע לארם-צובא, היא חאלב, ומסר את המכתבים לרב יצחק ענתבי (דוד של יעקב ענתבי החכם באשי של דמשק שהיה אסור). האחרון העביר את הידיעות לסניור אליהו די פיג'וטו שהודיע זאת לקהילות אירופה, ביניהם לסניור יעקב רוטשילד וליצחק כרמיה בצרפת ולסיר משה מונטיפיורי מראשי היהודים באנגליה. הם פנו לממשלותיהם ותבעו מהם להתערב בפני ממשלת מוחמד עלי ולדרוש ממנו לערוך משפט צדק ולשחרר את האסירים החפים מפשע.

מן הראוי להתעכב על המצב הפוליטי הקשור לאזור: ביולי 1840 נחתם בלונדון הסכם בין בריטניה, אוסטריה, רוסיה ופרוסיה, ולהחזיר לשולטן העות'מאני את סוריה וארץ-ישראל. הדבר הוטל על האדמירל הבריטי צ'רלס נפ'יר-ב'ים והגנרל אוגוסט יורמיס-ביבשה, שיצאו למזרח.

באוגוסט 1840 באה משלחת של יהודים לאלכסנדריה על-מנת להיפגש עם מוחמד עלי בנושא שחרור העצורים היהודים בדמשק. במשלחת השתתפו המנהיג היהודי - אנגלי הדגול, סיר משה מונטיפיורי, עם מזכירו אליעזר הלוי, וכן מנהיגים יהודים מצרפת: יצחק כרמיה ושלמה מונק. המושל המצרי מנסה לדחות את הפגישה בהשפעת הקונסול הצרפתי במקום, אך בינתיים מגיעות ידיעות שהצי של בעלי הברית (בריטניה, אוסטריה, רוסיה ופרוסיה), הגיע לחוף בירות ושם הסגר על חופי סוריה. הם שלחו אולטימטום לבנו של מוחמד עלי, אברהים פחה, מפקד חיל המצב בסוריה, להוציא כוחותיו מסוריה וארץ-ישראל עד 5 בספטמבר. מוחמד עלי ידע שצרפת לא תלחם בעדו, הוא נתן צו לשחרר את עצורי דמשק. ואכן, חמשה-עשר יהודים יצאו מבית הכלא בדמשק,

מקור הכנסה נוסף לקהילה שימשה ה"גאבילה" - מס השחיטה. רבני הקהילה היהודית בדמשק הוסמכו על-ידי פירמאן מקושטא, לגבות את המס באמצעים הדרושים לגבייתו. אומדנים מצביעים על כך שבסוף המאה ה-19, היו בדמשק כ-20 אלף יהודים בתוך אוכלוסייה של 300 אלף מוסלמים ו-30 אלף נוצרים. היהודים בדמשק עסקו במסחר, רוכלות, מלאכת פתוח בזהב, כסף, נחושת ועץ. עבודות רקוע וחרטות, אומנותיות נעשו על קערות, קומקומים, צלחות, נברשות, אגרטלים וכו'. גם תעשיית האריג הייתה מפותחת בקרב יהודי דמשק. יהודים עסקו באריגה, צביעת בדים, טווית משי ועוד.

בסוף המאה ה-19, עם ירידתה הכלכלית של סוריה, היגרו רבים מיהודי דמשק לבירות השכנה או לארצות אמריקה. בספרו של הרב עזרא הכהן טארב (מסלתון) "מילי דעזרא", מובאות שאלות שנשאל על-ידי יהודים מדמשק שהיגרו לאמריקה, ארגנטינה וברזיל, ששמרו על קשרים עם עירם דמשק. הגירה נוספת של יהודים מדמשק הייתה לאחר מלחמת-העולם הראשונה, לאותם יעדים. רק בודדים הגיעו לארץ-ישראל, ביניהם משפחתו של אליהו ששון (1919), שהיה מאוחר יותר שר בממשלת ישראל.

המחצית השנייה של המאה ה-19 מתבלטת משפחת טראב-מסלתון, שבניה היו מנהיגי הרוחניים של יהדות דמשק, אם כי הם לא קיבלו מינוי רשמי על-ידי השלטון בקושטא. נזכיר את הרב עזרא הכהן טראב מסלתון שחיבר את הספרים: "שערי עזרא - שו"ת", "ספר עזרא - דרושים", "ויאמר עזרא", "עזר לעזרא" ו"מילי דעזרא - שו"ת". (שאלות מעירות אמריקא, ארגנטינה, בואנוס אייריס, ברזיל). הרב יוסף הכהן טראב מסלתון שכיהן כרבה של בירות וכתב את: "שארית יעקב" שו"ת, "דבר-טוב" דרושים. הרב יהודה הכהן מסלתון (טראב) שהיגר למצרים ושימש סגנו של החכם באשי במצרים, חיים נחום. הוא חיבר מספר ספרים: "וזאת ליהודה" - שו"ת, "שארית יהודה" - שו"ת, "ויאמר יהודה" - דרשות.

נכדו של הרב עזרא הכהן טארב, שנקרא אף הוא בשמו של סבו (כמסורת העדה הדמשקאית) אך נודע ברבים בכינויו "חכם עזר", עלה עם משפחתו ארצה בשנת 1949, ובנו יעקב ממשיך את מסורת המשפחה ומכהן כרב באחת מערי הארץ.

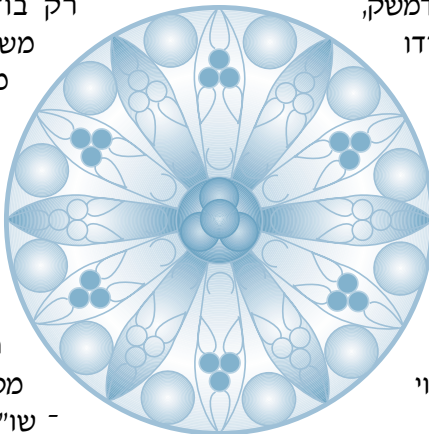
ספרי הלכה ופירושים חוברו על-ידי חכמים אחרים, אך לא הובאו לדפוס. אצל משפחת משען בארץ מצויים מספר ספרים שחיבר חכם משען, חבר בין דין בדמשק, הכוללים פירושים לתורה, לא הובאו לדפוס ונמצאים עדיין, בכתב יד.

ב"חארת אל-יהוד" התגוררו עשירים ואביונים. כלפי חוץ נראתה השכונה כמוזנחת (כדי לא לנקר עיניים), למעשה הקימו בה עשירי היהודים בתים מפוארים, מרוצפים אבני שיש, אולמות מרווחים וגבוהים, חצר שסביבה נטועים עצי פרי ובמרכזה בריכה קטנה עם מזרקה. העניים גרו בבתים מפוארים פחות ובצפיפות גדולה. מכל מקום אינה דומה "חארת אל-יהוד" בדמשק ל"מלאח" או ל"חרה" שבצפון אפריקה.

בשכונה היהודית בדמשק נמצאו ארבעה בתי-כנסת מרכזיים. מנין על-שם משפחת מנין, אלראי, "אלמנשה", "אלפרנג", - נבנה כנראה על-ידי מהגרים יהודים שבאו לדמשק לאחר גרוש ספרד. מן הראוי להזכיר בית-כנסת נוסף שהיה בכפר ג'ובר, המרוחק כ-5 ק"מ מדמשק בכיוון צפון מזרח. בכפר עצמו אין יהודים (ר' ישראל נג'ארה מספר עליו רבות). השמועה אומרת שפעם היה זה כפר יהודי, שבתקופה מסוימת, עקב לחץ מוסלמי, התאסלמו תושביו, אך בית-הכנסת נשמר כאתר יהודי. בית-הכנסת קדמון, תוכניתו תואמת את תוכניות מבנה בתי-הכנסת שבגליל. לפי מסורת יהודי דמשק, בית-הכנסת נבנה בימי אלישע, תלמידו של אליהו הנביא. בתוך בית-הכנסת נמצאת אבן שלפי המסורת משח עליה אלישע את חזאל מלך ארם. בצד בית-הכנסת נמצאת מערה קטנה, שלפי המסורת, אליהו הנביא הסתתר בה כשאמר לו ה': "לך שוב מדברה דמשק" (מלכים א', י"ט). לבית-כנסת זה ולמערה שבו, ייחסו יהודי דמשק כוחות להציל ולרפא חולים ולמילוי בקשות.

בדמשק היו קיימות ישיבות קטנות. תלמודי התורה - כותאב (כעין ה"חדר"). ומוסדות ציבור של הקהילה כגון: בית דין - שטיפל בפסיקת הלכות בנושאים שהתעוררו ובענייני אישות, ביקור חולים - מטרתה להגיש עזרה רפואית לנזקקים, עוזר דלים, ומתן בסתר - הגישו עזרה כספית לעניים ודאגו לחלק להם מזון, הכנסת אורחים - שדאגה לאכסון אורחים יהודיים נזקקים שהגיעו בדרך כלל מהמזרח בדרכם לארץ-ישראל, והכנסת כלה - שדאגו לנישואי בנות דלי אמצעים.

הקהילה היהודית בדמשק התנהלה על-ידי ועד שמנה 9 חברים שנבחרו על-ידי בני הקהילה אחת לשנתיים. זכות הבחירה ניתנה למי ששילם את ה"עריכה" - מס שהוטל על-ידי ועד הקהילה על ידי הערכה. השם "עריכה" בא מלשון הערכה. מס זה נקבע על-ידי ועדות הערכה והיה כעין מס פרוגרסיבי שהוטל על כל איש מהקהילה לפי יכולתו הכספית ולפיו היה חייב לשלם המס לקהילה. העניים שלא שלמו את ה"עריכה" לא היו רשאים לבחור או להיבחר.

במקביל לבתי-הספר העבריים שהוקמו, עוזר המורה בצלאל בצראוי, להקים בדמשק תנועות נוער יהודיות: "המכבי" ו"המכבי הצעיר", שהתסיסו את אנשי הקהילה ושימשו מאוחר יותר מנוף לעליית יהודי דמשק לא"י.

בשנת 1923, נסגרו בתי-הספר העבריים, מחוסר תקציב ומחוסר יכולת מצד ועד הקהילה בדמשק להשתתף בתקציב להחזקת מוסדות חינוך אלה. למרות זאת, פעילות הנוער בדמשק לא פסקה עם סגירת בתי-הספר העבריים. הזרע שנזרע הצמיח פעילויות לאומיות שהתנהלו במועדונים במסגרת תנועות הנוער הקיימות ובשיעורי ערב בעברית, שניתנו על-ידי יחידים שקיבלו חינוכם בבתי-הספר העבריים.

ב-1919, כאשר חזר המלך פייצל בן חוסיין, שמלך אז בסוריה מהשתתפותו בוועידת השלום בסן-רמו, עורכת לו הממשלה הסורית קבלת פנים חמה. בטקס קבלת הפנים השתתף הצעיר אליהו ששון (מאוחר יותר שר בממשלת ישראל), כאחד מחברי המועדון הלאומי הערבי. הוא מצהיר בפני פייצל על נאמנות יהודי דמשק באומרו: "נחנא ערב ונמות ערב" - אנחנו ערבים ונמות ערבים.

בשנת 1928, ביוזמתו של יהודה קופלביץ (אלמוג) מרמת רחל, נוסדה תנועת "החלוץ" - התנועה החלוצית הראשונה בארצות המזרח. יצחק בן צבי שעסק באותם ימים בחקר יהדות המזרח, תוך סיורו בהם, מביע את דעתו כי תנועת "החלוץ" בדמשק עולה בערכיה החברתיים ובמשקלה הארגוני על תנועות אחרות באירופה.

הדברים לעיל היוו ראשיתה של התארגנות יהודי דמשק לעליה מאורגנת והתיישבות בארץ-ישראל.

ביבליוגרפיה

1. יעקב ברנאי - "היהודים באימפריה העות'מאנית בתוך: תולדות היהודים בארצות האיסלאם. מרכז זלמן שזר.
2. חיים י. כהן - היהודים בארצות המזרח התיכון בימינו, האוניברסיטה העברית בירושלים, המכון ליהדות זמננו.
3. יעקב מ' לנדאו וזוה מעוז - "יהודים ולא יהודים במצרים ובסוריה במאה התשע-עשרה", פעמים 9, תשמ"א 1981.
4. ד. סיטון - קהילות ספרדיות בעולם, ועד הקהילות הספרדיות, ירושלים.
5. "היהודים בסוריה" בתוך: האנציקלופדיה העברית, כרך כ"ה.
6. יעקב ענתבי - "עלילת הדם בדמשק בשנת ת"ר" בתוך: באור החיים - דרושים על התורה.
7. עזרא הכהן טראב-מסלתון - מילי דעזרא, שערי עזרא
8. מרדכי חיים משען - כתב יד.
9. יצחק בן צבי - נדחי ישראל, יד יצחק בן צבי, ירושלים, תשכ"ו
10. יוסף יואל ריבלין - "פעמי גאולה" (מאמר).
11. אליהו ששון - בדרך אל השלום - אגרות ושיחות, עם עובד, תשל"ח, תשי"ג.
12. אברהם עבאס - "לתולדות תנועת החלוץ בסוריה ובלבנות" מתוך שבט ועם, תשי"ג.
13. אסתר שטיינהורן חלואני - דמשק עירי, ראובן ס, ירושלים 1978.

עם גבור ההשפעה המערבית בסוריה, חלו תמורות מהותיות בחינוך היהודי וגברה המגמה לייסד בתי-ספר מתוקנים. מגמה זו הצליחה בעיקרה בשל פעילותה הממושכת של חברת כל ישראל חברים (כ"ח), שנוסדה בפריס ב-1860. חברה זו דגלה בשוויון זכויות של יהודים בכל מקום והעלאת רמתם התרבותית, אך עיקר פעילותה של כ"ח היה בתחום החינוך.

בשנת 1880, נפתח בדמשק בית-ספר "אליאנס" לבנים, וב-1883, נפתח ביה"ס לבנות. בתי-הספר של אליאנס באו בנוסף לכותאבים (חדרים) שהיו קיימים ובהם לימדו בעיקר תפילות ולימודי קודש אחרים. רמת הלימודים בבתי-הספר של כ"ח הייתה לרוב גבוהה, הלשון הצרפתית תפסה מקום חשוב ורוב שעות הלימוד הוקצו ללימודי חול. פעילות כ"ח תרמה להעלאת רמתם החברתית והתרבותית של היהודים, אך במקביל, בוגרי כ"ח בדמשק התרחקו מרוח המסורת היהודית ויצאו לרעות בשדות זרים. הזלזול בלימודים התורניים שתפסו מקום זעיר בתוכנית הלימודים, עורר מורת רוח בקרב החוגים הרבניים, מצד אחד ומאוחר יותר בקרב החוגים הציוניים, מצד שני, שטענו כי בתי-הספר של אליאנס אינם מקנים תכנים יהודיים וערכים לאומיים ואינם מפיצים את השפה העברית. הביקורת שהוטחה נגד כ"ח נשאה פרי, והיא חיזקה את המקצועות היהודיים בבית ספרה. כמו-כן הוכנסו שעורי עברית לתוכנית הלימודים.

בשנת 1909, לאחר הפיכת התורכים הצעירים, הקימו צעירים יהודיים מדמשק אגודה תרבותית "אל נהדה" - התחייה, שנועדה לרומם את השפה הערבית. הם ניסו להשתלב בחברה המקומית על-ידי ערביזציה גמורה של שפתם, תרבותם ואימוץ שמות ערביים.

פרופ' יוסף ריבלין, במאמרו "פעמי גאולה" מציין שהצהרת בלפור בשנת 1917, ומינוי הרברט סמואל לנציב העליון בארץ-ישראל, עשתה רושם רב על יהודי דמשק שראו בכך ימות המשיח הממשמשים ובאים. הוא מספר על חיבור פזמוני תהילה על-ידי יהודי דמשק שבולטת בהם השפעת הסגנון העממי העברי, כפי שהוא מופיע בשירי עם לאומיים שהובאו מארץ-ישראל לדמשק. השירים הושרו בבתי-הכנסת בשבתות, בחגים או במסיבות חברים.

בתום מלחמת-העולם הראשונה (1918), נוסדו בדמשק על יד ועד הצירים לא"י, בתי-ספר עבריים. הסופר יהודה בורלא היה מנהל בית-הספר לבנים ופרופ' יוסף ריבלין היה מנהלו של בית-הספר לבנות. העברית הייתה שפת ההוראה בבתי-הספר והתלמידים התחנכו ברוח לאומית יהודית ובשיטות החינוך שהונהגו בבתי-הספר העבריים בא"י. חניכי בתי-הספר העבריים בדמשק, שלמדו עברית וספגו רוח לאומית יהודית, הפכו ברבות הימים גורם חשוב ומרכזי בקהילת דמשק, שייסד הקשרים עם ארץ-ישראל.

נשים ובנות במשפחות המוסלמיות והיהודיות בדמשק*

מאת: יעל צור שנאן

- עולמן של נשים מוסלמיות בחברה הסובבת. עוד ראוי לציין כי גם בתחום זה אין אחידות בחברה הערבית בין ארצות ערב השונות, וקיימים הבדלים תרבותיים ניכרים בין ארץ לארץ ובין מדינה למדינה. יחד עם זאת, ניתן לאתר קווי דמיון משותפים לכל החברות המסורתיות המוסלמיות בכל הקשור למצבן של הנשים בחברה. במסגרת מצומצמת זו לא יעשה הניסיון לעמוד על מכלול ההיבטים הקשורים למעמדה ולמצבה של האישה בחברות המוסלמיות, אלא להתייחסות קצרה ולא מקיפה אודות מצב הנשים המוסלמיות באימפריה העות'מאנית בימיה האחרונים.

חדירת תרבות המערב לאזורים מוסלמיים מסורתיים מובהקים יצרה בקיעים במבנה החברה והמשפחה המוסלמית - מסורתית. חלק נכבד מהבקיעים שנוצרו, ניתן לייחס למעמדה המשתנה של האישה המוסלמית בתוך משפחתה וסביבתה, ולזעזועים הרבים שנגרמו למבנה המשפחה המסורתית כתוצאה מכך.

בחברה המוסלמית המסורתית - הפטריארכאלית הנשענת על חוקי הקוראן, חוקי ההפרדה הנוקשים בין נשים וגברים מהווים קוד מוסרי חשוב מאין כמוהו. מיום הפיכת הילדה לנערה, היא הופכת להיות למעין "מקדש" משפחתה. עליה לשמור על צניעותה ותומתה בכל מחיר, ולאחר נישואיה להיות נאמנה לבעלה ללא תנאי. נערה שלא תעמוד בדרישות הקפדניות הללו, תמיט קלון על כל בני משפחתה!

כבודה של כל משפחה תלוי לא מעט ביכולתה לפקח על בנותיה, ולהגביל את תנועותיהן באזורים ציבוריים. כאשר מראה ילדה סימני בגרות, עליה לכסות את פניה ברעלה ולהיות נתונה לליווי צמוד וקפדני של הוריה או אחיה בכל יציאה מביתה. ילדות ונערות מוסלמיות בחברות מסורתיות לא ביקרו בבתי-הספר ולעתים קרובות גם לא זכו להשכלה מינימאלית, מלבד לימוד בעל פה של משפטי הקוראן.

א. נשים ובנות במשפחה ובקהילה המוסלמית בדמשק.

מחקר העוסק בדמות המשפחה היהודית בקהילת דמשק, עלול להיתקל בקשיים רבים הנובעים בראש ובראשונה מעצם בחירת טווח הזמן הנחקר. תחילת המאה העשרים, והעשורים הראשונים שבה, היו שנים מלאות תהפוכות כלכליות, חברתיות ופוליטיות שעברו על בני הקהילה היהודית בדמשק. הניסיון לשרטט את דמות המשפחה הדמשקאית דווקא בשנים אלו הנו מורכב ביותר, כיוון שכל השינויים השפיעו באופן שונה על כל תא משפחתי ועל הפרטים שבו, וקשה להצביע על דפוס אחיד המאפיין את כל המשפחות בקהילה היהודית בדמשק, במיוחד זה הנוגע למעמדן ולמצבן של הנשים. למרות המורכבות שבעניין, יעשה הניסיון לשרטט קווי אפיון למשפחה הדמשקאית, תוך כדי אבחנה בין המעמדות החברתיים בקהילה. תיאור המשפחה יעשה על-ידי שימת דגש אודות תפקיד הנשים והנערות במסגרת זו.

חקר המשפחה היהודית בדמשק, אינו יכול לבודד ולנתק את משפחות הקהילה מסביבתן הטבעית: מארצן המוסלמית, משכניהן המוסלמים, ומהאסלאם בכלל. המעורבות היומיומית של היהודים עם שכניהם המוסלמים הייתה רבה ביותר, וכך גם ההשפעה הרבה מאורח חייהם וממנהגיהם. כל תיאור של נשים יהודיות במשפחתן ובקהילתן, מן הראוי כי יובא בתוך קונטקסט רחב יותר

* פרק ממבואות עבודתה של המחברת, לקבלת תואר מוסמך מהמחלקה לתולדות ישראל באוניברסיטת בר-אילן - "פורצות גדר", נשים בפעילות הציונית בדמשק 1917 - 1945, עמודים 25 - 33. על עבודה זו קיבלה את פרס ארגון יוצאי דמשק (ראה גליון מסי' 3 עמוד 26).

לשחרר את נשותיהן מכבלי המסורת ומהשליטה המוחלטת של אביהן או של אחיהן, החל להתעורר בד בבד עם הדרישה לנסות ולשמר את סממני הדת המוסלמית. השאיפה לקדם את הנשים, ולהעניק להן השכלה והזדמנויות חדשות, יחד עם הדרישה להמשיך ולפקח על צעדיהן, הביא לקונפליקטים רבים בחברה המוסלמית. הדרישה המיידית הייתה למצוא את האיזון המתאים בין מסורת ארוכת שנים לבין רוחות השינוי החדשות שמביאה המודרניזציה המערבית. בחיפוש אחר האיזון הנכון, ניסו משפחות מוסלמיות רבות, מגוון פתרונות כגון - יציאה לבית הספר הציבורי וחזרה ממנו רק בליווי צמוד של אח או קרוב משפחה, או הסעה לבית הספר, בתקופות מאוחרות יותר, במכונית בעלת חלונות כהים. היו כמובן לא מעט משפחות שהתמודדו עם מצב עדין זה של הנחיצות למצוא איזון, על-ידי השארת הבנות בבית, גם כשזה בוצע כנגד החוק המקומי.⁵

הבנות המוסלמיות שזכו לבקר בבתי-ספר, החל מסוף המאה ה-19 ותחילת המאה העשרים, נאלצו לתמרן בין שני עולמות: בין עולם בית-הספר שבו למדו לחשוב באופן חופשי יחסית, והחלו לבסס את שאיפתן לפיתוח עצמי, ובין עולמן הפרטי המסורתי שהתנהל בביתן.

למרות השינויים הרבים בחברה המוסלמית המסורתית, שבאו לידי ביטוי גם בשיפור מעמדן וזכויותיהן הכלכליות והמשפטיות של נשים, שמירה על מרחב מחיה מצומצם בכל הקשור לנערות ונשים, הייתה הכרחית לשמירה על מוסריות הנשים והחברה כולה. הפיקוח הצמוד על נשים ונערות והגבלתו על תנועתיהן, גם אם התרופפו מעט, לא נעלמו ועדיין תפסו חלק נכבד ביותר בחשיבה התרבותית המוסלמית בעידן החדש.

ב. נשים ובנות במשפחה ובקהילה היהודית

בתחילת שנות העשרים של המאה העשרים, פעלו בדמשק שלוש מסגרות חינוכיות פורמאליות שדלתותיהן היו פתוחות בפני בנות הקהילה הצעירות: בתי-ספר של המיסיון האנגלי והאמריקאי, בית-הספר "אליאנס" של כ"ח ובית הספר העברי. בתי-הספר של המיסיון הנוצרי, שהיו הראשונים לקלוט בנות יהודיות אמידות במאה ה-19, הפסיקו להיות כה דומיננטיים עם פתיחת בית-הספר אליאנס של כ"ח לבנות בשנת 1883.

אנשי "אליאנס" של כ"ח שאפו "לתקן" את אופיין של הנשים המזרחיות על-ידי חינוכן המחודש של בנות הקהילה, ובהדרגת ערכי צניעות, רכות ורגישות לזולת.⁶

לידת בת במשפחה התקבלה לרוב באכזבה, מתוך אמונה כי אדם שנולדו לו בנים הרי הוא כבן אלמוות, ואילו בנות נועדו להמשיך את שושלתו של אדם אחר. האחריות ללידת בנים או בנות מוטלת על כתפי האם, ואישה שילדה לבעלה רק בנות, גם אם לא תאום בגירושים או בפוליגמיה, תמצא שיכולתה לזכות בהערכה בבית משפחת בעלה היא נמוכה ביותר. יחד עם זאת, ניתן לזהות באסלאם יחס דו ערכי מסוים ללידת בנות. למרות ההעדפה הגלויה ללידת בנים, ישנה הכרה כי הבת חשובה למשפחה ולתפקודה, ורוב המשפחות אכן ציפו ללידת בת אחת לפחות. האמונה כי האישה נחותה לגבר אך חיונית למתן חיים - שימשה בסיס עיקרי לחינוך הבנות, אם כי בצורות שונות ובאופנים שונים.²

עולמן החברתי והתרבותי של נערות ונשים מוסלמיות בחברות מסורתיות התרחש ברובו בין כתלי הבית, שם, ללא נוכחות גברים, התקיימו ערבי ריקודים, מסיבות, משתאות ועוד. בתי התענוגות הציבוריים היו מיועדים לגברים בלבד, וטיולים בחיק הטבע התקיימו במסגרת משפחתית קפדנית ופיקוח צמוד על בנות המשפחה. גיל נשואי הבנות היה צעיר, והשידוכים אורגנו לרוב על-ידי האבות ולעתים גם על-ידי האמהות.

מגיל צעיר מאד, עבדו הנערות בביתן לצד אימותיהן ונשות המשפחה האחרות, באחזקת משק הבית, ובעבודות כגון רקמה ואריגה, שנמכרו בשוק לרוב על-ידי גברי המשפחה, ותרמו לכלכלת התא המשפחתי. בחברות חקלאיות נשאו בנות המשפחה גם בעול של הטיפול במקנה ובמרעה.³

ברוב המקרים נשים ונערות מוסלמיות לא עבדו מחוץ לביתן, מלבד נערה שהתייתמה, שאז אומצה אצל משפחה אחרת ועבדה כמשרתת בביתם למחייתה.

המאפיין העיקרי את חדירת המודרניזציה ותרבות המערב לאזורים מוסלמיים מסורתיים, הוא הפער הגדול שנוצר בין שניים או שלושה דורות במשפחה אחת. בחברה משתנה מתערערים אט אט סימני ההיכר של החברה המסורתית, וגם אם לא מדובר על השלת כל הסממנים המסורתיים, הרי שמדובר על תקופת מעבר קשה בה עדיין לא עוצבה דמותן החדשה של נשים ונערות. לא אחת נוצר מצב בו ניתן לראות את תהליך השינוי על פני שלושה דורות במשפחה אחת - הסבתא, בתה ונכדתה.⁴

חדירת תרבות המערב שהובילה, בין השאר, להתפתחויות טכנולוגיות ותקשורתיות רבות ולהתפשטות ההשכלה, שיפרו במידה ניכרת את זכויות הנשים ואת מעמדן. הרצון של חוגים שונים בחברה המוסלמית המתמערבת,

לצד בעליהן בעסק המשפחתי. נשים נשואות שבאו ממשפחות עניות נאלצו לעבוד גם אחרי נישואיהן במשק בית בבתי אחרים, או בבתי חרושת.

עבודת בנות צעירות מחוץ לביתן, במפעלים, בתי חרושת ובתי עסק, לא הייתה פעילות מקובלת, לפחות לא בתחילת המאה ה-20 בקהילות ישראל המסורתיות שבארצות האסלאם. קהילות מסורתיות, יהודיות כמסלמיות, שסבלו ממצוקה כלכלית קשה ונזקקו לעזרת כל בני המשפחה בפרנסת הבית, העדיפו להעסיק את נשות המשפחה בעבודות יצרניות בתוך כתלי הבית כדי שלא תצטרכנה להסתובב ברחובות העיר. הדאגה לכבוד הנערה וכבוד המשפחה לא פחתה גם בתקופות קשות, וההגבלות המחמירות על החירות לנשים ונערות נשארו חיוניות והכרחיות.

המצב בקהילה היהודית בדמשק היה, כאמור, שונה. זאת לא רק ביחס לנעשה בקהילות יהודיות מסורתיות אחרות בארצות האסלאם, אלא גם שונה מהמקובל בתרבות הסובבת⁸.

בנות יהודיות צעירות יצאו לעבוד מחוץ לביתן בבתי העסק השונים, שחלקם אף היו בבעלות מוסלמית ולא בבעלות יהודית. לא אחת העבודה חייבה שהות משותפת עם בחורים מוסלמיים תחת קורת גג אחת, שהות שהובילה לעתים ליצירת יחסי קרבה וידידות גם מחוץ לשעות העבודה. סביר להניח כי היציאה מהבית, היכולת הכלכלית להתפרנס, המפגש עם התרבות הסובבת, והשהות עם צעירים וצעירות אחרים, עיצבו לא מעט את השקפתה ואורח חייה של הצעירה היהודית הדמשקאית. אלו הם רשמיו של הסופר יצחק שמי, ממורי בית-הספר העברי בדמשק בשנת 1911:

"האישה הדמשקאית עומדת כמעט בפני עצמה, חדל האב להשיאה בעל כורחה, חדל הבעל להביט עליה כעל קנינו הפרטי ולהתעמר בה כרצונו. מכיוון שהיא יכולה להתפרנס מעבודתה - חושש הוא פן תעזבנו אם לא ימצא חן בעיניה, ומשתדל לשפר את הנהגתו. האישה הדמשקאית לוקחת חלק חשוב במשק הבית, היא תופרת, אורגת וטווה. הפרוטה מצויה בכיסה והיא עוזרת לבעלה וחשה את עצמה כגבר לכל דבר... דמשק היא העיר המזרחית היחידה שאנו מוצאים בה עלמות, בנות משפחה הגונות, שאינן מתביישות בעבודה. בפרט זה שונה היהודי הדמשקאי מהיהודי הבגדאדי. האחרון מתבייש בעמל ידי בתו, שומרה, מיסרה עת נודע לו שחייכה או דיברה עם איזה צעיר. ובדמשק - עלמות בוגרות עובדות יחד עם גברים בחדר אחד ומטיילות איתם לעיני כל..."⁹.

בהמשך חיבורו מעיד המחבר שאת רוב כספן של הצעירות העובדות הן מוציאות על לבוש והתקשטות וניכרת קרבה

העוסקים בחינוך, הבינו שעל מנת שיוכלו להשפיע על הדור הבא, יש להשקיע מאמצים לא מבוטלים דווקא במגזר הנשי. חינוכה של הבת יוביל בסופו של דבר לחינוך הדור הבא כולו, כיון שהבנות הן אלה שתעברנה את הערכים התרבותיים המערביים הנלמדים, לילדיהן בבוא העת. חינוך הבת, גם אם נועד להעלות את קרנה ולהביאה לעמדה שוויונית יחסית מול הגבר, נותב לאפיק הגשמה קצת שונה - חינוך לאימהות טובה ו"מתורבתת יותר". על ברכי תפיסה זו חונכו מאות נערות במוסדות החינוך של כ"ח. בבתי-הספר למדו הנערות שיעורי תפירה, זמרה וצרפתית, מקצועות שאמורים להקנות לבנות יכולות שנועדו להפוך אותן לאמהות "מתורבתות" ולרעיות מוכשרות יותר. דרך חינוכו של בית-הספר לבנות זיכתה אותו באהדת האמהות שחלקן הגדול העדיף אותו על פני בית-הספר העברי שהוקם מאוחר יותר. ללא ספק לבתי-הספר של כ"ח מקום נכבד ביותר בעיצוב דמותן החינוכית והאישית של בנות הקהילה היהודית בדמשק, וכל מחקר רציני לא יוכל להתבצע ללא הבנה והפנמה את חשיבותו המכריעה של בית-הספר "אליאנס" של כ"ח ותרומתו לעיצוב דעת הקהל בעניין חינוך הבנות.

כאמור, ההגמוניה של בית-הספר "אליאנס" של כ"ח עורערה מעט עם פתיחת בית-הספר העברי לבנות בשנת 1917, אך לא נתעמעמה לגמרי. רוב בנות הקהילה שנשלחו ללימודים המשיכו לפקוד את בתי-הספר של כ"ח גם אחרי שהחינוך העברי הציוני התבסס בעיר.

חוקרי יהדות דמשק שתו ליבם לחלוקה החברתית - כלכלית של הקהילה היהודית במאה ה-19. הייתה זו חברה דו קוטבית אשר חלק ניכר מאוכלוסייתה היו סוחרים קטנים ופועלי מלאכה, ומיעוטה - סוחרים אמידים ומבוססים. דו-הקוטביות הכלכלי חברתי הזה, אפיין את הקהילה היהודית בדמשק שנים רבות⁷.

במהלך העשורים הראשונים של המאה ה-20, עם הידרדרות הקהילה היהודית בעקבות נוקי מלחמת-העולם הראשונה וזרם ההגירה הבלתי פוסק, ניטשטש הקיטוב הכלכלי - חברתי כמעט לגמרי, ורוב בני הקהילה היהודית בדמשק היו שקועים במצוקה כלכלית כזו או אחרת. ייתכן ועובדה זו הייתה אחד הגורמים לתופעה שלא הייתה חריגה אצל בנות הקהילה היהודית והיא: יציאה לעבודה ותמיכה כלכלית במשק הבית. היציאה לעבודה מחוץ לכותלי הבית אפיינה את הנערות שבאו ממשפחות עניות וקשות יום, המשפחות האמידות הבודדות שנשארו בעיר, לא שלחו את בנותיהן לעבוד לפרנסתן. מנשים נשואות ציפו שתפסקנה לעבוד מחוץ לבית ותקדשנה את שעותיהן באחזקת ביתן החדש, אם כי נשים רבות המשיכו לעבוד

רבה בין לבין צעירות מוסלמיות.

תיאור זה, אינו ייחודי לתיאורן של הבנות היהודיות בדמשק בראשית המאה ה-20. כבר מהמאה ה-16 אנו עדים לתופעות חורגות ויוצאות דופן בקהילה היהודית - דמשקאית בכל הקשור להתנהגותן ומעורבותן של הנשים בחיי הקהילה¹⁰. תיאורה הקלאסי של האישה המזרחית, ככנועה, צייתנית וצנועה אינו עומד במבחן העיר דמשק, שם הנשים היהודיות האמידות היו ידועות בלבושן המהודר והחושפני ובהתנהגותן המוחצנת שכללה גם מעורבות חברתית גבוהה. מהמאה ה-19 מתרבות העדויות על התנהגות מוחצנת ולא מקובלת של הנשים הדמשקאיות העשירות בד בבד עם ניסיונות רבנים לבטל ולצמצם דפוסי התנהגות אלו¹¹.

בעוד העדויות מהמאה ה-19 מיחסות התנהגות שכזו רק לנשות העשירים בדמשק, הרי שרשמיו של אברהם אלמליח, ששהה בדמשק משנת 1910, מתייחסים לשכבה רחבה ועממית יותר של נשים וצעירות: "בתלבשותן, בתנועותיהן, בקישוטיהן ובעדייהן, דומות הנשים היהודיות בהכל להמושלמיות. גם הן כאחרונות מתעטפות ב"מלאיה", הוא הצעיף השחור של משי ומתכסות בו. גם הן מכחילות את עיניהן ב"כחל" ואת פניהן ושפתותיהן צובעות בשני ואת גבות עיניהן תצבענה בצבע שחור. את כל יומן הן מבלות בשעשועי הבל או בתשעה קבין של שיחה שבהן חננן היוצר. הן הולכות לבית-הכנסת אך פעמיים בשנה¹², בר"ה (ראש השנה) ויום כיפורים, וגם אז כ"כלה תעדה כליה" לבלות את זמנן עם רעותיהן ולראות במה עולות הן על חברותיהן. ואין אפוא צריך להגיד כי אין כאן לא חברות נשים, ולא שום עבודה ציבורית שבהן משתתפות הנשים, כי רחוקות הן מיהדות כרחוק מזרח ממערב, כי תכלית כל עבודתן היא: קישוט ונוי, משי ורקמה וצביעת פנים וכחל עיניים, צחוק פרוץ וצדיית נפשות¹³."

משנת 1875 אנו עדים לתופעת "המשוררות" (מג'אנייה) - הפרוצות היהודיות בעיר דמשק¹⁴. אברהם אלמליח בתיאור רשמיו מביא את סיפורן של "המשוררות" הפועלות בדמשק וטוען כי פעילותן הנפוצה ורחבת ההיקף ברובע היהודי, הביאה לכך שקשה להבחין מי מנשות היהודים הינה "משוררת" ומי לא:

"... לצערינו, נעשה השם "יהודית" שם נרדף ל"מופקרת" ו"חארת אל-יהוד" (הרובע היהודי) ל"בתי זימה". ועם המסורת המושרה של הערבי בענייני צניעות, אין הוא מוצא בחיצוניות "המנגנות" הללו שום חלוק בין ובין שאר היהודיות המטיילות בשוק. לפיכך כל היהודיות בדמשק נחשבות בעיני הערבי למופקרות שמותר לעשות איתן מה שלא יעזו לעשות אפילו לנוצריות, כל

שכן למוסלמיות".

... "ואלי" בכבודו ובעצמו אמר לכותב טורים האלה, כשהלך אליו לדרוש ממנו לגרש את ה"מחוללות" מרחוב היהודים - "לא אוכל לעשות בזה דבר כי את מי אגרש תחילה? אם אפתח פתח כזה עלי לגרש מה"חארה" את כל נשות היהודים"¹⁵.

פעולתן הגלויה של "המשוררות" היהודיות, מגונה ככל שתהיה, סימנה את ראשית המסורת של פעילות נשית עצמאית. בשונה ממה שהיה מקובל בחברות אחרות, ל"משוררות" היהודיות הדמשקאיות הייתה השפעה רבה מאד ברחוב היהודי, הנוצרי והמוסלמי. רבות מהן החזיקו בנכסים, תרמו ביד רחבה למוסדות העיר והקהילה, והשפעתן הייתה ידועה גם אצל המושלים המקומיים, הפקידות הבכירה והמשטרה המקומית. למרות ניסיונות הרבנים להילחם בתופעת הזנות, רבות מה"משוררות" היהודיות היו נערצות בשל פעילותן וכוחן¹⁶.

עצמאותן של ה"משוררות" והשפעתן על הקהילה היהודית, מצביעות על ניצני עצמאות נשיים שהחלו להתפתח בקהילה. עם השנים, גם לאחר שמוגרה ברובה תופעת "המשוררות", עדיין נשארה מסורת של פעילות עצמאית נשית שהופנתה לאפיקים חיוביים שונים לחלוטין בתקופות מאוחרות יותר. לענייננו יש לזכור כי ל"משוררות" היהודיות היה חלק ניכר בעיצוב הלכי הרוח ובעיצוב דעת החברה אודות האפשרות לפעילות עצמאית נשית. פעילותן וכוחן סימלו אם כן, עידן של עצמאות נשית, וגם אם הייתה זו עצמאות שהובילה לתהליכים שליליים, הרי שבסופו של דבר תועלה המסורת העצמאית של נשים יהודיות בדמשק גם לאפיק חיובי וראוי - פעילות ציונית¹⁷.

הניסיון לצייר את דיוקן של נשים ובנות יהודיות דמשקאיות בתחילת המאה ה-20 אינו קל. התיאורים והרשמים שהתפרסמו בעיתונות העברית, הנם חד צדדיים בדרך כלל, כתובים דרך עיניים גבריות, ואינם מחמיאים לאישה היהודייה הדמשקאית. דומה כי ההסתכלות וכושר האבחנה של כותבי רשמים אלו, היו מושפעים מהחזון הלאומי - עברי, בו האישה היהודייה אמורה ליטול חלק פעיל בחיי העם היהודי, חזון שמימושו היה רחוק מאד מהנעשה בקהילה היהודית בדמשק בתחילת המאה ה-20. מוצאם של אברהם אלמליח ויצחק שמי, שהקדישו רשימות ארוכות, ובדרך כלל לא מחמיאות לדמותה של היהודייה הדמשקאית, היה אמנם מארצות המזרח התיכון ויש להניח כי התרבות המוסלמית - יהודית לא הייתה זרה להם, אולם הם אמצו להם השקפת עולם מערבית בכל הקשור לאורחות חיים והיו שותפים לחזון תחיית העם היהודי בארצו. ייתכן כי רשמיהם מבטאים את אכזבתם הרבה מהקהילה היהודית, ממצבה התרבותית

הערות

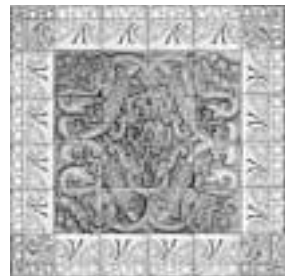
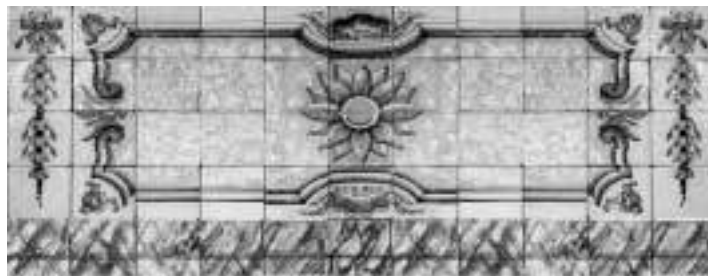
1. N. Minai, Women in Islam, New-York 1981 p. 100.
2. מינאי (לעיל, הערה .....), עמוד 84 - 85.
3. מ' הנוש - סרוגי, מעמד הנשים בעולם הערבי, חיפה 1998, עמ' 57.
4. לקריאה נוספת אודות נשים ונערות בחברות מוסלמיות משתנות עיין גם ב:
R. Roded, Women in the Islam and the Middle East, London 1997.
Y. Y. Haddad and J.L. Esposito (Editors), Islam Gender and Social Change, New York 1998.
V. Moghadam, Gender and National Identity: Women and Politics in Muslim Societies, London 1994.
5. מינאי (לעיל, הערה .....), עמ' 123.
6. ג' וויל, 'אגודת כ"ח ומצבן החברתי של הקהילות היס תיכוניות בסוף המאה הי"ט (1860 - 1914)', בתוך ש' שוורצפוקס (עורך, האליאנס בקהילות אגן ים התיכון בסוף המאה הי"ט והשפעתו על המצב התרבותי חומרי, ירושלים תשמ"ז, עמ' 8.
7. עיין למשל בהראל (לעיל, הערה .....), עמ' 44 - 59.
8. ראה א' מאיר-גליצנשטיין, 'סינדרלות יהודיות בבגדאד: מאבקן של נערות ציוניות בעיראק על שוויון הזכויות ועל עלייה לארץ-ישראל' בתוך יעל עצמון (עורכת), התשמע קולי ייצוגים של נשים בתרבות הישראלית, ירושלים תשס"א, עמ' 369, הערה 9.
9. י' שמי, האשה היהודיה בדמשק, "היודים בדמשק", האחדות, שנה שניה, גיליון ז' ח' כסלו תרע"א 8-11.
10. הראל (לעיל, הערה .....), עמ' 5-6.
11. הראל (לעיל, הערה .....), עמ' 6-7.
12. ברשימותיו של אליעזר ריבלין אודות מנהגי העיר דמשק כפי שלוקטו על ידו בעשור השני של המאה העשרים, כותב ריבלין: "בכל בתי הכנסיות שראיתי פה אין עזרת נשים ומקום ונשים המתפללות ורק בביהכ"נ מנשה ראיתי נשים אחדות ביום השבת יושבות על סף בית-הכנסת ובדלת ושומעים התפילה. גם את המגילה לא הלכו הנשים לשמוע. אחר-כך ראיתי ביהכ"נ היותר גדול שבפה והוא ביהכ"נ פראנזי שיש לו עזרת נשים ומעלה בצפונת מערבת של ביהכ"נ". בתוך, י' הראל, 'קהילת דמשק ומנהגיה ברשימות הגולה איש ירושלים', פעמים - 74 (תשנ"ח), עמ' 146.
13. אלמליח (לעיל, הערה .....), עמ' 4.
14. הראל (לעיל, הערה .....), עמ' 6.
15. אלמליח (לעיל, הערה .....), עמ' 5.
16. על כוחן והיחצותן של המשוררות והמנגנות לטובת בני הקהילה היהודית בדמשק עיין למשל בסיפורו של יהודה בורלא 'המרננת' בספרו, מרננת, תל-אביב תשכ"ב.
17. הראל (לעיל, הערה .....), עמ' 19-20.

והחברתי הירוד, דבר שהקשה עליהם לקבל תמונה מאוזנת יותר על הנעשה בקהילה ועל מצב הנשים בה. מה עוד שכתבתם העיתונאית הייתה מונעת מתפיסותיהם החברתיות משאיפתם הלאומית: הכרת הצורך בעיצוב חברה יהודית חדשה. הדגשת המגרעות של החברה היהודית הקיימת בדמשק, משרתת מטרה זו, יש אם כן, לקבל את רשמיהם של אברהם אלמליח ויצחק שמי בהסתייגות מסוימת ואין להניח כי רוב נשות העיר המסורתיות, שחיו בתוך מערכת חיים מסורתית - מזרחית אכן התנהגו באופן המתואר על ידיהם. מה שכן אפשר לקבוע הוא היות הנשים הדמשקאיות "יוצאות דופן" בסביבתן המוסלמית ובקרב קהילות יהודיות אחרות בארצות דוברות ערבית - נשים מפרנסות, משפיעות ובעלות מודעות עצמית.

חקר הנשים והבנות בקהילה היהודית בדמשק משקף יותר מכל את הצורך של יהדות דמשק למצוא את האזון הנכון בין מסורת ושמרנות לבין תהליכי שנוי ומודרניזציה. למרות רשמיהם של אלמליח ושמי, ולמרות העובדה שבנות דמשק הצעירות עבדו והתערו בחברה עם בחורים יהודים ולא יהודיים, יש לזכור כי עדיין מדובר בקהילה מסורתית שמרנית, שספגה מהתרבות המוסלמית בה היא חיה.

אין ספק כי ערכים מוסלמיים רבים, בייחוד אלו הנוגעים ליחס לבנות ולחירות המוגבלת האמורה להינתן להן, הופנמו גם בקרב הקהילה היהודית, אלא שצירוף של מספר גורמים מנעה מאותם ערכים להתקיים באותו אופן שהם מתקיימים אצל האוכלוסייה המוסלמית הסובבת.

כאשר החלה הפעילות הציונית חלוצית, עם תחילת שנות העשרים, דווקא אז צצה ועלתה על פני השטח הבעיה המתבקשת: פעילותן של הבנות הצעירות שכם אחד עם הבחורים. הקהילה היהודית שקיבלה את יציאתן לעבודה של הבנות, עבודה שפעמים רבות חייבה מגע עם בחורים, לא יכלה לקבל בקלות רבה כל-כך את פעילותן הציונית - חלוצית של בנותיה לצד בחורים יהודיים. עובדה תמוהה זו יכולה להעיד כאלף עדים על אופייה המסורתי של הקהילה היהודית בכל הקשור לעירוב בין המינים, אך מחייבת בירור מקיף אודות שורשי הסיבות שהביאו את הורי הנערות וראשי הקהילה היהודית להתנגד התנגדות נמרצת לשיתופן האקטיבי של בחורות יהודיות במפעל הציוני ההולך ומתגבש בעיר.

אירוסין ונישואין נוסח דמשק

מאת: חמדה אביב (קלש)

שאלת המחץ "או ויין אל סיכנה?" (היכן יגורו?) אם התשובה תהיה שהזוג הצעיר יגורו אחרי החתונה בבית הוריו של החתן, עלולה להינתן תשובה שלילית. למה? כי מן המפורסמות שהחיים - של כלה - עם החמות קשים מנשוא... כך שמקום המגורים הוא תנאי ראשון ובסיסי לכל משא ומתן בהליכי נישואין. (המעניין הוא שמגורים של הזוג הצעיר בבית הורי הכלה היו יותר מקובלים, כי הייתה רווחת דעה שחמותו של החתן הייתה, כאילו, מפנקת אותו.)

מנהג אחר היה כאשר לא הבחור ולא הבחורה היו מכירים זה את זה לפני האירוסין. כאשר הורי הבחור סימנו לו "כלה מיועדת." היו הם שולחים לבית הוריה, משלחת שכללה את אבי הבחור יחד עם דוד או מכר כדי לבקש מהוריה את ידה.

בבואם - שוב אותו טקס הקפה הראשון ודברי הנימוסין. ולאחר מכן ייגשו לעניין שבגללו באו. "...יהיה לנו הכבוד אם בתך תינשא לבננו," או "באנו לבקש את ידה של בתך הענוגה והחסודה" והוסיפו כהנה וכהנה דברי שבח וקילוסין על הכלה המיועדת, המבקשים את ידה.

אבי הכלה מצדו, היה מתחקר על עיסוקיו של החתן, מגשש לגבי גילו, שואל על מצבו הכלכלי - וגם כאן צצה ועולה השאלה הבסיסית של המגורים לאחר החתונה... עם כל המשתמע מכך. ורק אחרי שנחה דעתו היו לוחצים ידיים. ואז נקבעת פגישת הכרות ראשונה בין הבחור והבחורה עם רשות לצאת לבילויים קצרים. (לחיתה יתמאשו בלבד)

תוך כדי כך שתי המשפחות היו נפגשות לקיום מפגשי משא ומתן. כי לא תמיד הסתיים "המשא ומתן" בפגישה אחת ביניהן. היו אבות שמשכו את העניין לשתיים או שלוש פגישות, גם מטעמי זהירות (כדי לדחות על מנת לבחון ולבדוק אצל מכרים וחברים על טיבו של החתן המיועד) וגם מטעמי כבוד וגאווה (שלא בקלות הוא עומד להסכים לתת להם את בתו).

בדמשק, משנולדה בת - בסימן טוב, עוד משחר ינקותה נותבו למעשה חייה ליעד אחד ברור - להיותה אשת איש, עקרת בית ואם לילדים. כל חינוכה הביתי - משפחתי כוון להשגת מטרות נעלות אלה. (כי בת, לרוב, לא נשלחה ללימודים סדירים בבית ספר ונשארה להתחנך בבית אצל אמה.) בבית, לימדו אותה מקצועות ועיסוקים נשיים כמו: להיות תופרת טובה, ללדת ולגדל ילדים - בהיותה שותפה פעילה בגידולם של אחיה הקטנים ובכך אומנה לגדל ילדים. עזרה בניקיון הבית, עזרה - ולמדה את מלאכות הבישול והאפייה. כל זאת, כדי שלכשתגיע לפרקה בשעה היעודה תהיה לעקרת בית בעלת ניסיון ותוכל לטפל היטב בביתה שלה, תהיה רעיה טובה לבעלה ואם אוהבת ודאגנית לילדיה.

כשבת הגיעה לפרקה והגיע זמנה להינשא היה המתח בבית וברחבי המשפחה עולה וגואה. לחשויים וגישויים מגישויים שונים היו נערכים לגבי מציאת חתן זה או אחר.

במקביל גם בחור שהגיע לפרקו היה מתחיל לבחון את הנערות סביבו. אם הייתה אחת מהן מוצאת חן בעיניו, היה מנסה לצוד את עיניה - ואם היו מאותתות העיניים "הן", היה הבחור מחזר אחריה ומחפש כל דרך להיפגש איתה: במפגשי חברים, בהתכנסויות משפחתיות ובהזדמנויות רבות משתתפים אחרות. ומשהצליח היו קובעים, נפגשים (בסתר כמובן בבית אחת החברות שלה). לאחר מספר פגישות, משהחליטו להינשא היה בדרך כלל נשלח משולח, (שאינו קרוב משפחה ואינו מקורב לאף אחת מהמשפחות של הזוג הצעיר) המכונה "צאחב" אל בית הוריה של הנערה והוא הוא שמבקש את ידה. אחרי שיחת נימוסין ושתייית קפה ראשון - של ברוכים הבאים (אהואת סלאמה, אהלן וסהלן) - אומר השליח לאבי הכלה את מטרות בואו באומר: "...משפחת פלוני אלמוני היא מאוד רוצים להיות קרובי משפחתכם" ו/או "... יהיה הכבוד למשפחת פלוני אלמוני, אם בתך תינשא לבן שלהם," ועוד כהנה וכהנה דברי כבוד ונימוסין. לאחר חקירה ודרישה על אודות החתן וטיבו (לפעמים זה לוקח

משפחות החתן אברהם קלש והכלה ג'מילה (היום יפה) לבית כבביה - הורי המחברת - דמשק 1942

כדי שהיא תינשא ראשונה. מצב די מסובך, בייחוד כאשר במשפחה ישנן מספר בנות בהפרשי גיל קטנים.

וכמובן היה גם "מוסד" השדכנות. הייתה השדכנית "אישיות" מפורסמת ברובע היהודי אליה היו פונים למציאת חתן או כלה. תמיד יש באמתחתה מועמדים ומועמדות להציע. עובדת ללא לאות עד שהיא מצליחה לזווג - ומשהצליחה - מתחילים בהליכים ובטקסים המוזכרים לעיל.

אחרי מפגש המשפחות ולאחר סיום המקח וממכר המייגעים, נקבע מועד לטקס האירוסין "אלכטיבה". מעמד חגיגי מרגש מאוד. רב הקהילה מוזמן ועורך את הטקס וכותב את כתב האירוסין הכולל את מועד החתונה, את התנאים שסוכמו ואת גובה הקנס למי שמפר אותם.

מגישים כיבוד מיוחד שכולל בעיקרו דברי מתיקה כאות ברכה לחיים מתוקים: מלאבס, שוקולאטא, מעמול, ג'רייבה, כעכ בלוז, באס אנג'אדו, "ארפה באלובאת" (זהו משקה מיוחד לערב אירוסין המורכב על בסיס של קינמון, פיסטוק חלבי, צנוברים, ג'וזת הינד, קוקוס, מכל הרכיבים הללו רוקחים שתייה חמה ומגישים אותה בכוסות חגיגיים מיוחדים. ואחר כך, כמובן, מגישים קפה אחרון לאות "צאתכם לשלום" (אהואת מע אלסלאמה").

החתן נותן במעמד זה לכלה מתנות יקרות ובכללן תכשיטי זהב יקרים - ומאותו רגע היא והוא "מכטובים" - יעני מאורסים. עכשיו, בני הזוג מאורסים כדת וכדין, מאפשרים להם לצאת לבלות יחדיו - אבל... לא לבד, תמיד בלווי האחות הקטנה או האח בתפקידי השגחה.

המשפחות המאוחדות החלו מבקרות זו את זו עד מועד החתונה. בתקופה בין האירוסין (לכטיבה) לבין החתונה (לערס) ישנם כמובן, חגים ומועדים למיניהם. בכל חג, משפחת הכלה תזמין את משפחת החתן לארוחת ערב חג - חגיגית ומיוחדת - ובה תגיש לאורחיה מאכלים מיוחדים. (ראה פירוט מאכלים וכיבוד במסגרת). באירוח הזה מביא הארוס לארוסתו (אלעריס לערוסתו) מתנות ועדיי זהב יקרים. טאסת ז'אם עם פרפומים למיניהם או מקיאג' או "אלת אלחמאם" (מערכת רחצה מיוחדת הכוללת חלוק משי יקר, לבנים מיוחדים מגבות וכו'). המתנות מוגשות בדרך כלל בתוך קופסה מהודרת מצופה בעבודת -אומנות-צדפים דמשקאית, או מעץ זית, או מעץ אגוז.

שבועות ספורים לפני מועד החתונה, בית החתן ובית הכלה כמרקחה, נשות הבית: האימהות, דודות, סבתות, שכנות וחברות וכל מי שיכולה הייתה מתנדבת לעזור

והיו פגישות שמכל מיני סיבות נסתיימו בתשובה שלילית מנומסת. "...לא היא עדיין צעירה מדי" או "...היא עדיין לא סיימה את לימודיה" או "...היינו מאוד רוצים אבל אתם הרי יודעים שאחותה הבכורה ממנה עדיין רווקה" ועוד תירוצים מתירוצים שונים.

לקראת כל פגישה ההתרגשות הייתה רבה. הכיבוד עליו טרחה אם הכלה היה כבר ערוך על השולחן. הבית ממורק. הכלה שמדובר בה לבושה במחלצותיה, כולה ציפיה לבואו של המיועד לה, גם אם זו לא הייתה להם הפגישה ראשונה, עבור שניהם - המתח היה עצום. כשמשפחת החתן הייתה נכנסת לבית בהרכב מלא יחד עם הדודים, הסבים והסבתות, הכלה המיועדת מפאת הבושה והמבוכה, הייתה בורחת אל אחד החדרים ורק אחרי שנרגעים הרוחות הייתה מעיזה להציץ דרך חריץ בדלת כדי לראות את "החתן" המיועד.

לא תמיד - היא עצמה - הייתה מרוצה מהעסקה הנרקמת, והיו מקרים שהכלה "העזה למרוד" ולסרב לשידוך, אך לחיצת יד של ההורים היא בחזקת הסכם, והסכם אין להפר.

זקנות הקהילה היו תמיד אומרות לה "יאת בנת האהבה תבוא עם הזמן ולא יהימק". לפעמים היא הצליחה לעמוד בסירובה ולהיחלץ ולפעמים גברו עליה רצונות חוריה...

המקח וממכר היה החלק הקשה בשלבי המשא ומתן (תרתי משמע), כי הנטל העיקרי נפל בדרך כלל על הורי הכלה, הם היו אלה שצריכים להביא גם מוהר וגם נדוניה. אולם משפחות (של כלה מיועדת) שמצבן הכלכלי לא היה טוב במיוחד ובכל זאת החתן והוריו היו מעוניינים בכלה המוצעת, היו מסכימים שאבי הכלה "נותן לפי כבודו", כלומר, לפי יכולתו. אבל, היו דברים בסיסיים שברור מאליהם שהכלה חייבת בהם כמו: שמלות, צמידים ומצעים הרקומים עם ראשי התיבות של שמות החתן והכלה מסולסלים זה לצד זה. וכל דבר שנוסף עליהם, הוא מה שנקרא "נותן לפי כבודו" יתקבל בברכה. וכמובן, יש לפתור את בעיית מקום המגורים תחילה, כאמור לעיל.

משפחות מבוססות היו פותחים לחתן חנות, שוכרים או קונים לזוג הצעיר בית, ריהוט וכלי בית רבים.

והיו גם ההורים ה"חמסנים" - אלו שמראש ידעו שלאחר שיקבע מה שנקבע ינסו והיו מנסים לסחוט עוד ועוד. היו שהצליחו והיו שלא, עד כדי ביטול החתונה ברגע האחרון ממש. מצב מביש ולא נעים לכל הדעות.

יש לציין שמנהג היה נוהג, שלא היו משיאים אחות צעירה לפני שתינשא אחותה הבכירה ממנה - ונעשה כל מאמץ

בהכנות המרובות, לכל אחת תפקיד - עמלות בקדחתנות, כמו נחיל נמלים חרוצות: אחת מכינה את דברי המתיקה ספוגות בצוף, אחרת אופה את "בס אינג'אדו" (עוגת טורט שיש). זו מבשלת תבשילים מיוחדים לכבוד האירוע ואחת אורזת את המלאבס (ממתק עשוי משקדים מצופים בעיסת סוכר בצבעי תכלת, לבן וורוד) באריזות מלמלה לבנה עדינות או טול ומסדרת אותן מעגלים מעגלים על טס הנחושת (צנייה-אופייני לאומנות הדמשקאית) ויוצרת מעין פרח ענק מרשרש.

התופרת (אל כיאטה) שנשכרה במיוחד לאירוע שוקדת על תפירתן של שבע השמלות החגיגיות של הכלה - שהן חלק מהנדוניה - כל אחת מבד משובח אחר ובצבע אחר. אותן תיקח הכלה אל בית בעלה. התופרת עובדת במהירות, בין שיניה נעוצות הסיכות, על צווארה סרט מדידה מדי פעם קוראת לכלה למדידה, מניחה את השמלה על גופה, סוקרת את תוצרתה, וצהלולי שמחה נמלטים מפיה, (בתזכלט) ולאחריהן אמירת ברכות ואיחולים אופייניים חציים שירה, חציים קריאה כמו: "היייי אינשאללה תבורכי בבנים" "היייי אינשאללה שתצאי מבית אביך בשלום" ועוד כהנה וכהנה ברכות ואיחולים.

הסדינים, הציפות והציפיות עטורי המלמלה שכבר תפרה והכינה התופרת, מקופלים ומעומלנים, מונחים על שידת עץ, ממתנים בסבלנות לליל הכלולות. תוך כדי ההכנות המרובות נזכרות הנשים מי בערגה ומי שלא - בחתונתן שלהן. מדריכות ומייעצות לכלה מה כדאי שתעשה ומה לא: "תבשלי לו, תנקי טוב, תהיי אישה טובה, צייתנית, תעשי הכל על מנת להשביע את רצונו וכו' וכו'. ומסבירות לה בעדינות, גם איך עליה לנהוג עם בעלה לליל הכלולות כדי שהכל "יילך" חלק וללא שיבושים. כל אחת תורמת מניסיונה ומחוויות ליל כלולותיה שלה - והכלה מחווירה מפחד, בושה וממבוכה.

ובביתם החדש של החתן והכלה הכל בוהק מניקיון: הרהיטים מורקו וצוחצחו, ריח הפוליטורה נישא באוויר. המיטה הזוגית הרחבה כוסתה בכיסוי בד מעוטר תחרה וארוג ביד. החליפה של החתן מגוהצת, מונחת בקפידה על מסעד הכסא. הכל חדש, מוכן לתחילתם של חיים חדשים.

בשבת שלפני החתונה מקיימים בבית הכנסת שבת חתן (אל תדאגו גם אחרי החתונה יש עוד שבת חתן) לאחר התפילה, אבי הכלה מזמין אליו הביתה את כל החברים והמשפחות לארוחת "פטור וג'אדא" (ארוחת בוקר וצהרים - בראנץ' יקרא לזה "כאן" בימינו) בה מוגשים: "מאזאואת", סמבוסק, קובה ירקות משומרים (מכלל) ועראק ולאחר הפסקת "התאוששות" קצרה מגישים את הארוחה החגיגית ולאחריה הקינוחים.

יום לפני החתונה המתח בעיצומו, הכלה עוד מעט תלך עם קהל הנשים אל החמאם, אל המקווה (ללטבילה). שם תטבול ותרחץ במים טהורים להכין את גופה ונפשה לליל הכלולות. בחדר הטבילה הצטופפו אדי המים החמים, ביניהם הצטופפו הנשים: אם הכלה ולפעמים גם חמותה מובילות אותה לחדר הסמוך, שם, הן עוזרות לה להשיל את בגדיה. יום לפני כן עברה הכלה "טיפול יסודי" של מריטת השיער בכל חלקי גופה. כל מקום בגופה ולו הנסתר ביותר נוקה ואף שיערה מורדת לא נראתה... הגוף צריך להיות נקי, טהור "צח כשלג" כדברי האימהות (מנאוף מנתוף). ולא עזרו לכלה זעקות הכאב - "כי כך יש לעשות יא ביתי" היו אומרות לה" ככה אנחנו הנשים, ככה נגזר עלינו, את צריכה לבוא לבעלך - זכה וטהורה" בסמוך לכלה ישבו יתר הנשים שניצלו את האירוע לניקוי רגליהן שלהן ובית שחיין. בין לבין צחקקו, ושיחררו את לשונן לדבר דברים שלא התאפשר להן ולא היו מרשות לעצמן בנסיבות אחרות.

אחרי הטבילה עטפו את הכלה בחלוק קטיפה מהודר. הנשים יללו בשמחה, רקדו והניעו אגניהן למקצב הטנבור שאחת הנשים טופפה בו, האימהות חילקו מלאבס, אחת הנשים סירקה את שיערה, אחרת התיזה עליה ניחוחות של בושם. יום לפני החמאם ובעזרת שליח מיוחד, שולח החתן את "מתנות החמאם" (צדר אלחמאם) לכלה. שבועות לפני כן התרוצץ בכל הרובע מתלבט ונסער, משתדל לבחור את המובחר ביותר: נעלי בית קטיפתיים, חלוק מהודר, מיי קולון "סואר דה פארי" היוקרת, גרבי משי דקיקים, אודמים, פודרה וסבונים ריחניים ובכל אלו, כמובן, השתמשה הכלה ביום טבילתה.

בדרך חזרה לביתה, עמדו נשות הרובע בפתח בתיהן וברכו את הכלה המטוהרת וכיבדו אותה ואת מלוותיה בדברי מתיקה. וכולן מאיצות בה לטעום ולאכול ומברכות אותה שחייה יהיו מתוקים כדבש.

ובבית הכלה, סודר לפני כן "צידר אל חמאם" על שולחן ארוך מוצגת הנדוניה שעמל רב הושקע בה: שבע השמלות נחו זו לצד זו, המצעים הרקומים בהקו מלובן, כותנות הלילה עשיות המשי התפתלו מיד ליד בחושניות, תכשיטי זהב שקנה החתן בצבצו מתוך קופסא מהודרת, סלילי בדים משובחים רבצו משני צדי השולחן כמו שומרי סף.

הנשים הצטופפו לאורך השולחן, ידיהן ממששות את הבדים, ומתלחשות: "זה בד מפאריז, וזה תכשיט יקר ובלי עין הרע הנדוניה יפה" ושוב יללות שמחה... ושוב תשבחות על בחירת מתנות החתן ועל יפי הכלה וטוב לבה וטהרתה.

החתן באותה עת ילך - אף הוא - אל הספר יחד עם חבריו, שיממנו הפעם הם את עלות התספורת החגיגית.

עליה לצאת מן הבית. וזאת למה? כיוון שאסור היה שייווצר מצב בו, חלילה, שתי כלות "טריות" ייפגשו. כי אז עלולות להיווצר בעיות כמו קשיים בכניסה להריון, בעיות פרנסה וכו'. והיה ובכל זאת "קרתה תקלה" ושתי כלות "טריות" נפגשות, היו הן נאלצות להחליף ביניהן חפצים כל שהם, זו הייתה נותנת לרעותה סיכה והשנייה הייתה נותנת מטפחת לזולתה ואז רוע הגזרה היה מתבטל והכל היה בא על מקומו בשלום.

בשבוע זה היה, בדרך כלל, נופל יום שבת אחד. שוב חוגגים "שבת חתן". הפעם, החברים של החתן המתפללים בבית כנסת אחר מזה שבו נערך "שבת חתן", שולחים שליח - בדרך כלל את ה"שמוש" שלהם - לבית הכנסת שבו נמצאים החתן ובני המשפחות - עולה לתיבה ומכריז על תרומות שהוא מביא מחבריו של החתן (מכריז על כל אחד בשמו) לבית הכנסת הזה. השליח אומר בקול רם "פלוני מבית כנסת פלמוני מכבד את החתן הנכבד בתרומה של (אסור לנקוב במספר עגול) למשל 101 או 51 לירות וכיוב' "...לכבוד בית הכנסת. לכבוד החתן, לכבוד אביו, לכבוד חמו, לכבוד בני המשפחות ועוד".

בשבת הבאה תולים על לוח המודעות של בית הכנסת שבו התפלל החתן - רשימת התורמים, הסכום שתרמו ולכבוד מי הם תרמו ולאיהז מטרם הגיעו התרומות.

לאחר גמר התפילה היו מזמינים לבית החתן את כל קהל המתפללים לבוא לבית הורי החתן לעשות "קידוש" ומגישים "סבע דיאפאת" (שבעה כיבודים). לאחר התפוזרות הקהל, מי שבכל זאת נשאר - אחרי טקס ה"קידוש" - אחרי השידול הדמשקאי המפורסם... דכילך, בערדאק, "מן שאן כאטרי", ומושך אותו בדש בגדו. והמוזמן מסרב בנימוס ובתירוצים שונים שנמנע ממנו היום להיענות להזמנה, ...אינשאללה פעם אחרת, בתוספת ברכות ואיחולים לבוא שוב אצל יתר הצאצאים וכו'.

האורחים הנותרים ובני המשפחות, מתכנסים לארוחת צהריים חגיגית.

יצוין כאן, כישרונן וכישוריהן של הנשים הדמשקאיות היודעות להכין לכל אירוע, תקרובת וארוחות - שכמה אורחים שבאים תמיד יש מספיק לכולם.

אחרי שבוע הייתה הכלה עורכת ביקורים אצל בני משפחתה ומכריה, שהיו מזמינים אותה "לזיארה" (לביקור) ומרעיפים עליה כל טוב. מעתה ואילך היו עיני כל נשואים אל בטנה של הכלה ושעון החול והספירה היו מתחילים לפעול.

הספר באותה הזדמנות יגוז גם את שער אפו, כשכל אותה עת חבריו מקנטרים אותו מצחקקים עימו רומזים עליו רמיזות שונות ומייעצים לו עצות מעצות שונות על ליל הכלולות הממשמש ובא. וביום החתונה היה עובר ה"שמוש" מחצר לחצר ומודיע וקורא את שמות המוזמנים "משפחת פלוני אתם מוזמנים היום לחתונת בני הזוג... - נוקט בשמם.

ובערב, חצר בית - הכלה מלאה אורחים, הנשים במחלצותיהן והגברים בחליפות שיום קודם הניחו את המכנסיים מתחת למזרון כדי שיהיו "מגוהצים". ביום החתונה, בערב, עורכים בבית הכנסת טקס קידושין ומשם החתן מגיע לביתה של הכלה מובל על ידי חבריו וגברים בני משפחתו. לפעמים - יובילו את התהלוכה להטוטני סיוף המרהיבים בלהטוטי סייף (סיף ותאראס) תוך כדי קריאות רמות של ברכות ואיחולים.

הכלה ממתינה בבית הוריה. שם בדרך כלל נערכת החופה ומסיבת הנישואין. משהגיע החתן, מובלים בני הזוג על ידי הוריהם לחופה. מאחוריהם גל האורחים מריעים, שרים ורוקדים. אחר כך, כמו לפי אות מוסכם, נגני העוד והטנבור שהתמקדו בצד פוצחים בנגינה קצבית סוערת שסוחפת את קהל החוגגים. גוף נוגע בגוף, ירך אל ירך, מותניים מתפתלים כנחשים והערק נשפך כמים. השולחנות עמוסים לעייפה בתקרובת מגוונת בדברי מאכל, עליהם טרחו הנשים יומם וליל כמו: רז בלוז (אורז עם שקדים) קציצות בשר כבש עסיסיות יחד עם עלי גפן ממולאים, עופות ממולאים באורז, בשר וצנוברים, ספיחה, קובה, סמבוסק וסלטים - הכל מתרוקן במהירות, ובקבוקי הערק מתגלגלים על השולחן כמו שיכורים פוחזים. זמר הקהילה שמטיב לשיר מסלסל בגרונן שירים לכבוד החתן והכלה שכבר היו יישובים בתוך כרכרה (בל חנטור או בל ערבייה) רתומה לסוסים, שתוביל אותם ואת בני המשפחה וחלק מהאורחים בשיירת כרכרות לטיול הכלולות. מי שידו משגת היה מרחיק עד" באב תומא" ובחזרה ומי שאין ידו משגת כי אז היה מסתפק בטיול קצר רק בתוככי הרובע. (בשנים האחרונות יש ומכוניות החליפו את הכרכרות).

אחר כך, כשחזרו מטיול הכרכרות, נכנסים בני הזוג לביתם החדש להתייחדות. הנשים יושבות בחוף, מפטפות כדי "להעביר את הזמן" ממתונות בציפייה - בכיליון עיניים - לכתם האדום על הסדין. וכשסוף סוף באו התוצאות המיוחלות, הייתה זו אם הכלה הגאה אוזחת בסדין ומראה אותו בגאוה לאם החתן, לאמור "הנה ראי נתתי לכם בת טהורה וכשרה"

במשך שבעה ימים הכלה הייתה ספונה בביתה ונאסר

אישים ודמויות שאורח חייהם אפועלם - הם חלק ממורשתנו

מנחם לוזיה ורעייתו שושנה (לבית פסח)

מאת: יהושע לביא

מנחם לוזיה
תרע"א - תשנ"ז (1911 - 1997)

מנחם ע"ה, איש דגול, חלוץ, ציוני נלהב. מגשים בכל מאודו את רעיונות העלייה, הקליטה, ההתיישבות העובדת, בניין הארץ ובטחון המדינה. משחר נערותו ועד יומו האחרון, היה אחד האנשים המרכזיים שעמד כל השנים בחזית המאבק להצלת יהודי סוריה בכלל ובקורותיה, מוראותיה, מסתוריותה ובניית מורשתה של יהדות דמשק בפרט. איש רב פעלים ועלילות, ישר לב וישר דרך, מעמוד התווך של העלאתם, הצלתם וקליטתם של 1400 ילדים ובני נוער ומאוחר

שושנה לוזיה (לבית פסח)
תרע"א - תשנ"ה (1910 - 1995)

יותר גם את בני משפחותיהם. במשך שנים מהווה להם אבא רוחני וכתובת לפתרון מצוקותיהם ולפתרון בעיותיהם לקליטה מהירה, קלה וחלקה עד כמה שאפשר, בכל רחבי הארץ. עמד במרכז "העלייה ההירואית" של יהודי סוריה ונחשב בכל העתים ל"עמוד האש" של הקהילה בארץ ובעולם.

לכלול את פעילותה של שותפתו לחיים - שושנה. שושנה ומנחם ע"ה אינם סתם עולים שהיגרו ובאו מדמשק לארץ ישראל (לפלסטין). הם מקפלים בתולדותיהם (מימי נעוריהם ועד יומם האחרון) את תולדות התנועה הציונית: הקמתה והפעלתה של התנועה על ידי מאות חברים וחברות צעירים שהיו הגרעין למהפכה התרבותית חברתית של הקהילה היהודית בדמשק, מקהילה מסורתית דתית, לקהילה ליברלית ציונית על כל המשתמע מכך - זאת ועוד, לימים הם היו הכוח המניע להעפלתם ולקליטתם של העולים מדמשק בכלל ושל הילדים בפרט ברחבי

בן שמונה עשרה היה מנחם כשהוא וקבוצת חברים, מייסדים בשנת 1929 את תנועת "החלוץ" בדמשק, ובשנת 1931 הוא מקים את "החלוץ הצעיר" תנועה שמארגנת בתוכה את בני הנוער ב"חארת אליהוד" ... שם גם הכיר את שושנה פסח, חברה צעירה, חלוצה פעילה, שמאז היכרותם "שאים" ועד יומם האחרון "כאן" בארץ, צועדים יחד במשעולי הפעילות למען יהודי סוריה והתנועה הקיבוצית והייתה ה"עזר כנגדו".

(כשחיפשנו חומר לכתוב על מנחם לוזיה, התברר לנו שאי אפשר לכתוב על פעילותו, מעלליו ומעשיו מבלי

בחוברת מיוחדת תיעד מנחם את שמותיהם של כל הילדים והנערים שעלו לארץ: שם ומשפחה, גיל, יום ההגעה לארץ ולאן הם יועדו. (ראה מסגרת). לילדים ולמאות משפחות מעולי דמשק היו בני הזוג לוזיה מ"אפיקים" בנוסף להיותם סמל ודוגמה לחלוציות והגשמה היוו כתובת לפעולות סעד, רווחה להקלת הקליטה לכל העולים באשר הם נקלטו. לא לשווא הילדים והמבוגרים ראו בהם אבא ואמא שלהם כאן בארץ. והיו רבים שבקיבוץ "אפיקים" מצאו בית חם ואוהב לחינוך ילדים ונוער, להכשרה ללימודים ולחיי עבודה, הכשרה לגיוס לפלמ"ח והתארגנות לגרעני עליה להתיישבות בכל רחבי הארץ.

הנער מנחם לוזיה עם המורה בצלאל בצראוי

יצוין, כי בארכיון של קיבוץ אפיקים נמצא חומר ארכיוני רב ומקיף על משפחת לוזיה ופועלה הרב. קהילת יהודי דמשק, על התנועות החלוציות, על שליחים ועל נתיבים ודרכים להעפלה. על סמך המסמכים והחומר הנ"ל נכתבו עבודות לתארים אקדמיים (ראשון, שני ודוקטורט) מכל החומר הרב הנמצא שם ומכל המכתבים והיומנים של מנחם ושושנה ניתן יהיה לכתוב ספרים רבי פרקים על מורשת יהדות דמשק אשר על כן במסגרת "צרה" בחוברת זו בחרתי להוסיף על דברי

אלה גם דברי ציטוטים מדבריהם של מנחם ושושנה ועליהם בחזקת "מעט המחזיק את המרובה".

*כל האירועים והסיפורים במאמר זה מתומצתים מחומר שכתבו וסיפרו מנחם לוזיה ושושנה פסח (לימים לוזיה).

ראשית החינוך העברי בדמשק

בימי מלחמת העולם הראשונה, גרשו הטורקים ששלטו אז בארץ ישראל - את ראשי היישוב היהודי ומנהיגי

מנחם עלם צעיר כמנהיג תנועת "החלוץ" בדמשק 1930

משקי ההתיישבות העובדת (קיבוצים ומושבים) בפרט..

שניהם היו מבוגרי בית הספר העברי, ממייסדי תנועת ה"מכבי" ולאחר מכן איחדו את כל התנועות הציוניות (ה"צבי", "מכבי", ו"החלוץ") לתנועה ציונית אחת. "החלוץ" (שפעלה בשני חלקים: "החלוץ הבוגר" ו"החלוץ הצעיר").*

לאחר עלייתם ארצה, היו ממקימי קבוץ "אפיקים" - אחרי תקופת הכשרה בקיבוצים נען,

דגניה, והשתתפות בסמינר הרעיוני הראשון של מפא"י בראשותם של ברל כצנלסון ויצחק טבנקין. מנחם לא נח על "זרי הדפנה" אלא בנוסף על עבודתו וחיוו ב"אפיקים" במשך כל השנים, נאבק עם מנהיגי היישוב, הסוכנות היהודית ו"עליית הנוער" להעלאת יהודי סוריה וקליטתם בעיקר ביישובי ההתיישבות העובדת. לאחר שיחות רבות, שכנועים ושתדלנות עיקשת עם "עליית הנוער", הסכימה הנרייטה סאלד להוסיף את קליטתם של ילדי סוריה בנוסף על קליטתם של ילדי שארית הפליטה מאירופה. רק לאחר שמנהיגי היישוב וראשי "עליית הנוער" נוכחו בטעותם על טיבם האנושי/חינוכי של ילדי סוריה, נפתחו הלבבות והשערים של הקיבוצים והמושבים לקליטת הילדים והנערים. בתחילה - מתוך זהירות - הייתה אמנם מכסה של רק שלושים ילדים לחודש. אבל, חיש מהר, לאחר שגם הקולטים (התנועה הקיבוצית והתנועה המושבית) וגם הנקלטים היו שבעי רצון מה"שידוך" לטובת שני הצדדים. עלה ועלה מספר הנקלטים עד לכדי 150 ילד בחודש.

(ראה גם להלן בעמוד 46)

של יהודי דמשק לארץ ישראל וכן לקליטתן של נשים צעירות במוסדות "משק הפועלות" שרחל ינאית פעלה רבות להעלותן לארץ.

שבת אחת, נודע למנחם על אישיות מארץ ישראל המתארח בבית מלון במרכז העיר דמשק. הוא יוצא מהרובע היהודי, מחפש את האיש בבית המלון ומה גדולה הייתה הפתעתו לראות שם, לא אחר אלא את המשורר הלאומי חיים נחמן ביאליק, שבא לשם למטרות מנוחה והחלמה. מנחם הציג את עצמו כאחד ממנהיגי תנועת "החלוץ" ומפציר בו לצאת ולבוא עמו לביקור בשכונה היהודית ובמועדון "החלוץ" - כי שם מחכה לו, במקרה, הפתעה אישית: באותו יום חל יום הולדתו של ביאליק ובמועדון הייתה פעילות רבה סביב הנושא "חיים נחמן ביאליק": שרו משיריו בעברית, על הקירות היו תלויות תמונותיו יחד עם דפים ועליהם כתובים משיריו. וכמובן גם תמונות מארץ ישראל המתחדשת.

כמובן שלאחר שביאליק הסכים לצאת מהמלון ולבוא לביקור בשכונה ובמועדון, שכר מנחם כרכה (ערבייה חנטור) ויחד נסעו לשכונה היהודית. ומה גדולה הייתה הפתעתו של האורח המכובד מכל הפעילות שרחשה במועדון "החלוץ" בכלל, וסביב שמו, יצירותיו וציון יום הולדתו בעברית בפרט.

ברל כצנלסון, התארח יומיים בדמשק והתעניין במצבם של היהודים בשכונה היהודית בכלל ובפעילות תנועת "החלוץ" ובבתי הספר העבריים בפרט. ברל, התרשם מאוד מהפעילות היהודית - העברית והציונות הענפה בדמשק והזמין את מנחם לוזיה ואת שושנה פסח (לימים לוזיה) לבוא לארץ ישראל ולהשתתף בסמינר הראשון של מדריכים ושליחים (ללא תשלום). בסמינר זה נפגשו עם ראשי

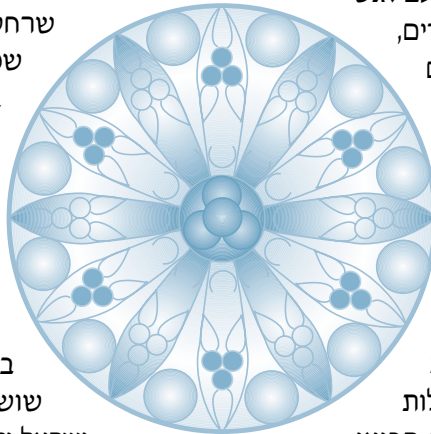
לגלויות דמשק וטורקיה. בואם של "הגולים" המגורשים הארץ-ישראליים לדמשק הביא למהפכה חינוכית - תרבותית וכתוצאה מכך גם ציונית. בואם ומעורבותם בחיי הקהילה, הביא לכך שנוסף על הלימודים הכלליים שנוספו על הלימודים המסורתיים, אמצו התלמידים הצעירים גם את השפה העברית ונזרעו הזרעים לצמיחתה של תנועה ציונית - חלוצית אפקטיבית מאין כמותה בעולם כולו בכלל ובמזרח התיכון בפרט.

מנחם לוזיה, מביא במאמרו "שלושת המאורות בקהילת יהודי דמשק" - יהודה בורלא, בצלאל בצראווי ויואל יוסף ריבלין, שבואם ופעולתם בדמשק, חוללו את השינויים שחלו בקרב הנוער הדמשקאי והיוו את היסודות לתנועות "מכבי" ו"החלוץ" שמנחם ושושנה היו מעמודי התווך והאנשים הפועלים ומפעילים בסוריה ובארץ-ישראל.

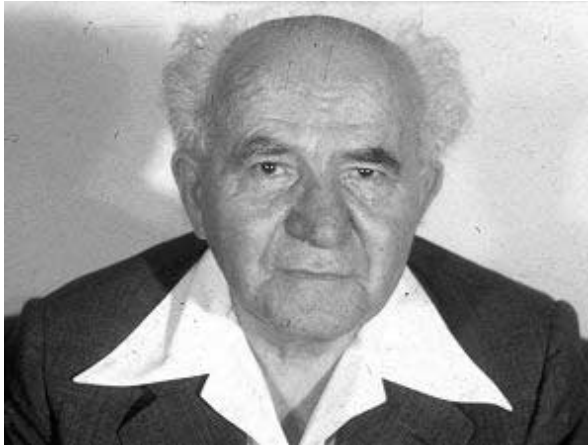
בית משפחת לוזיה בדמשק מארח את ראשי היישוב מארץ-ישראל

בית משפחת לוזיה (הוריו ואחיו של מנחם) בדמשק, היה במגע מתמיד ושוטף עם ראשי היישוב ועם אנשי "עליית הנוער" ומטבע הדברים, הקשרים, והיחסים שנקשרו ביניהם הפכו את ביתם למקום אירוח, הוועדות ומפגשים של מנהיגו וראשי היישוב שהיו מבקרים לעתים קרובות בדמשק.

יצחק בן-צבי שחקר, בין השאר, את תולדות הקהילה היהודית בדמשק ורעייתו רחל ינאית בביקוריהם בדמשק התרשמו מאוד מהקהילה היהודית הדמשקאית ובמיוחד מנשותיה והפעילות שלהן בתנועות החלוציות. הם לא רק הביאו את רשמיהם בעיתון "דבר" אלא אף פעלו רבות להעלאתם

הורי מנחם ואחיו מסובין לצילום בליואן (תשומת לב לאח מימין הקורא את עיתון "הארץ")

דוד בן - גוריון

הגענו לתל-אביב, אנוכי עם שושנה (פסח) לזויה. נסענו בתחבורה הציבורית, וביקשתי מהנהג להוריד אותנו בוועד הפועל, ששכן אז בקרבת אגד הישנה. אדם שישב לידי אמר לי לרדת עימו וכך היה. אדם זה עלה במדרגות הבית ונכנס לחדרו. נכנסנו אחריו, הוא הציג את עצמו בשם בן-גוריון ואנו התרגשנו לא מעט. השיחה הייתה מאוד עניינית ונפרדנו ממנו. הוא כיוון אותנו

לגזר ההסתדרות ששמו היה חיים הלפרין. תוך כדי שיחה קצרה אנו דרשנו מדריך וחומר ללימוד עברית, חיים הלפרין נתן לנו סכום של 18 לירות עבור שכר דירת "החלוץ". הדגשנו, שכסף לא נחוץ לנו. אנו רוצים מדריך. הוא כיוון אותנו לרחוב מזא"ה ולתדהמתנו נפגשנו שם עם ברל, שרק לפני שבועיים שוחחתי איתו בדמשק ולא ידעתי, אז, את זהותו, רק שמעתי עליו. הוא קיבל אותנו בחמימות רבה ואמר שיעמוד לימינו. ראשית, הציע לנו להשתתף בסמינר מפא"י שניהל אותו חיים שורר. הסמינר החל בדגניות, המשיך לעין-חרוד והסתיים בנהלל. ברל השפיע עלי להיות כתב עיתון "דבר" בדמשק וכך היה. בינתיים נשאה פעילותו לעזרתנו פרי וקיבלנו חוברות של קק"ל. הדבר החשוב ביותר היה קבלת חמישה עיתוני "דבר". בחוגים שנערכו בשעות הערב שאבנו לתוכנו ידע רב מהעיתונים הללו. כמו כן, הגיע אלינו המדריך יוסף לוי, מראשוני הנוער העובד וממייסדי קיבוץ נען. כל המאורעות הללו התרחשו הודות לברל".

מפגש ראשון עם המולדת

מנחם לזויה, נולד בדמשק בשנת 1911 בן למשפחה ציונית. אביו עסק במסחר ובשל כך היו לו קשרים עם סוחרים מחיפה, מטבריה ומצפת. בזמן ההילולות גם המשפחה נהגה לבקר בטבריה ובצפת ובמירון הרשמים מסיריו של אבא לזויה והביקורים בארץ ישראל השפיעו רבות על הילד מנחם ותרמו תרומה מכרעת על עיצוב דמות אופיו ופועלו כצעיר פעיל בין צעירי הקהילה היהודית

היישוב, הסוכנות היהודית וההסתדרות ודרשו מהם את עזרת המוסדות לתנועת "החלוץ" בדמשק.

פגישות עם ראשי הישוב בארץ - ישראל

בהיותם בארץ, נפגשו מנחם ושושנה גם עם דוד בן - גוריון, משה שרתוק (לימים שרת), חיים ארלוזורוב ואחרים. לאחר ששמעו, ממנחם ושושנה, על הפעילות הציונית בדמשק הסכימו לסייע במשאבים כספיים ושליחת שליחים ומדריכים מארץ-ישראל לדמשק.

התכנים והרעיונות שקבלו בסמינר היו נושאים שהביאו עמם חזרה לדיון בתנועת "החלוץ" בדמשק השיחות והדיונים הלהיבו את פרי דמיונם של החברים הצעירים והצעירות והיוו אתגר חינוכי ומעשי לעליה לארץ-ישראל. לימים, למנחם היו קשרים גם עם שמעון פרסקי (לימים פרס). הוא ראה בו מנהיג צעיר ומבטיח. ראה בו את המנהיג הרעיוני ותמך בו לאורך כל השנים בפעולות הסברה בשכונות ובישובים. מנחם היה במשך כל השנים חבר מפא"י. עם פרישתם של בן-גוריון ופרס ממנה והקימו את רפ"מ מצטרף אליהם ואף היה מועמד מטעם רשימה זו לכנסת.

על פגישותיו עם ברל כצנלסון ועם דוד בן-גוריון כותב מנחם:

"פעם בוועד הפועל של ההסתדרות, הייתה מחלקת תיירות, שבראשה עמד עזריאל ברושי. בתקופת הקיץ היו מגיעים אלינו לדמשק קבוצות מטיילים. ואני, נער צעיר דובר עברית, אהבתי להיות במחיצתם ולשמוע מפהם חדשות מהארץ. המטיילים הופתעו לפגוש נערים דוברי עברית. לאחר שהייה של יומיים בדמשק, הפגיש אותי ברושי עם אחד המטיילים. יהודי נמוך קומה, לבוש, כביכול, ברשלנות. "החולצה" - מעל המכנסיים, קשורה בחבל דק. השיחה בינינו נמשכה זמן רב. הוא התעניין איך אנו מצליחים לפעול בכוחותינו העצמיים. כך נודע לי שהוא לא טייל בדמשק כדי להכיר את עתיקותיה ויופייה. אלא, בילה את היוםיים הללו בשכונה היהודית. עבר מחנות לחנות: לירקן, לקצב, לחנות מכולת, לספר וכן הלאה. הוא התעכב, התעניין בפרטי פרטים על מצב היהודים וגם ביקר אותנו במועדון "החלוץ"... נפרדנו ואני תמה, מי הוא האיש שכה רבות התעניין בחיי הקהילה ובייחוד בנוער, המאורגן בכוחות עצמו.

כעבור שבועיים אנו מקבלים מכתב מהוועד הפועל של ההסתדרות, בחתימת המזכיר דוד בן-גוריון לבוא לוועד הפועל להתייעצות בדבר עזרה וסיוע מטעמם.

מנחם כנוטר בארץ ישראל

והתוצאות לא אחרו לבוא - המבצע הסודי של עלייתן של בנות צעירות לארץ-ישראל בחשאי זעזע את הקהילה היהודית כולה, לרבות את תנועת "החלוץ".

הופעלו לחצים כבדים כלפי ראשי התנועה שנאסרו בשל כך. ההורים וראשי הקהילה דרשו בתוקף רב להחזיר את הבנות. מהומה רבתי בכל העיר דמשק על גיליון כביכול של כנופיות סוחרי נשים וסניפים להם בכל מדינות ערב. כמוכן שעל אף כל הלחצים הבנות נשארו בארץ ובכך נתנו כוח נפשי לשאר הצעירות לעמוד על אמונתן ועל רצונן העז לעצב בעצמן את דרכן. (ראה גליון מס' 2 עמודים 35-31).

בשנים 1932-1935 היו גלים של עליה המונית של קבוצות הכשרה, שמטבע הדברים, הוריהם עלו ארצה בעקבותיהם. העולים התרכזו בתל-אביב ובחיפה.

ימי המאורעות בשנים 1936-1939 גרמו לשפל בעליה לארץ עקב המצב הביטחוני והכלכלי ששררו אז בארץ. עם התחלת מלחמת העולם השנייה בשנת 1939, המשטר בסוריה עובר מצרפת לבריטניה. הבריטים במדיניות "הספר הלבן" הגבילו ואסרו את הכניסה של עולים חדשים לארץ. מצב שייצר, למעשה, את הצורך בעלייה הבלתי לגאלית מסוריה, ברגל, לארץ ישראל (לפלסטין), על ידי הברחת גבולות, דרך דרכי ושבילי רמת הגולן אל הקיבוצים

בדמשק. מנחם הצטרף לבית הספר העברי בניהולו של הסופר יהודה בורלא. יחד עם חברים צעירים אחרים מייסדים את תנועת "מכבי" ובראשה עמד המורה בצלאל מצראווי.

בשנת 1929 (תרפ"ט) מלכדים את כל תנועות הנוער הקיימות "הצבי", "מכבי" ו"החלוץ" ומקימים תנועה ציונית - חלוצית אחת את "החלוץ". שעיקר פעילותה היו: הקניית השפה העברית, לימוד בצוותא על תולדות הציונות, על התיישבות החלוצים בארץ-ישראל וחיי הקיבוץ.

מנחם ושושנה נשלחים לארץ ישראל לארגן סיוע כספי וחמרי (ספרים ועיתונות). בהתקרבו לעמק הירדן ובראותו את הנוף הנפלא של הכנרת הוא כותב בהתרגשות רבה ביומנו ביום 21.9.1928 "אני נרגש ביותר לשליחות ולמפגש הראשון עם המולדת, 'ציון הלוא תשאלי לשלום אסיריך, דורשי שלומך והם יתר עדרייך' שפתי הגו שורות אלה כרבי יהודה הלוי כי כך ראיתי לראשונה מרחוק את הכנרת, הלב דפק והמה, המחשבות הולכות ומתרבות, העיניים כלות מהראייה וזולגות דמעות של התרגשות...". "ציפיתי בכיליון עיניים ליום קדוש זה, לראות את המולדת האהובה המייחלת לעמנו הגולה זה אלפיים שנה".

ציוני דרך בתנועת החלוץ ופעילות ההעפלה לארץ.

מנחם חזר לדמשק והחל פועל ליסודה של תנועת "החלוץ" על ידי איחודם של כל התנועות הציוניות שהיו קיימות - לתנועה אחת.

וביום ו' בטבת תרפ"ט (1929) שלושה עשר חברים מתרכזים ליסוד התנועה החדשה "החלוץ" שהתרכזו בלימוד השפה העברית והכשרה עצמית לקראת עליה לארץ-ישראל (לפלסטין). בל"ג בעומר של אותה שנה, עולים ששת החברים הראשונים, מדמשק, להכשרה בכפר גלעדי.

הגרעין המייסד של התנועה הסתער על בני הנוער המקומיים, הרחיב את שורותיו והפעילות התרחבה וכללה כאמור לימוד השפה העברית, שירה וריקודי עם. החלו טיולים מחוץ ל"חארת אל יהוד" ואף הרחיבו יציאותיהם גם מעבר לגבולות העיר דמשק עצמה. שמה של התנועה ופעילותה יצא למרחוק וקמו לה סניפים בבירות ובחאלב. בשנת 1931 מייסדים את "החלוץ הצעיר" כדי לקרב נערים ונערות עובדים ולומדים בעיקר מקרב הנוער העובד בקרב פועלי המתכת, הנחושת, הפקידות והמסחר. החברים הצעירים החדשים הרגישו התעלות נפשית גבוהה חרף עבודה של יום עבודה ארוך מאוד ותנאי העסקה מתישים. הרגישו החברים, לעת ערב, בבואם למועדון "החלוץ הצעיר" יחס של שווים ובטחון עצמי ביכולותיהם להגשמת אתגרים חדשים העומדים לפניהם בעתיד.

הייתה "מבצע ה-1000" להעלאת אלף ילדים. אבל בסופו של דבר עלו למעלה מ-1400 ילדים ונוער. מנחם עסוק ופעיל בארגוןם ושליחתם של מאות שליחים ומדריכים, אנשי ההגנה והפלמ"ח, אנשי החי"ל, אנשי הבריגאדה העברית. כל החברים והארגונים הללו התארגנו והסתערו להוציא לפועל את ההעפלה הבלתי לגלית, עד לקליטתם ברחבי הארץ. כמובן שאחרי עלייתם של הילדים, באו אחריהם הוריהם ומאות בני משפחותיהם (רעיון מבריק כשלעצמו). וכך הולכת ומתחסלת גלות דמשק. בכל הפעולות הללו עומד מנחם לוזיה ומהווה כתובת לכל פרט ופרט ערוך ומוכן לפתור כל בעיה שמתעוררת בענייני סעד ורווחה לסייע בקלות לקליטתם המוצלחת של העולים.

מנחם לוזיה 1933

בגבול סוריה באצבע הגליל. מטולה, כפר גלעדי, ראש פינה. והייתה גם עליה בלתי לגלית דרך הים מדמשק, לבירות, הים התיכון, ראש הנקרה או כפר אכזיב, כאשר המטרה לעבור את נקודות הביקורת הבריטיות ולהיקלט במהרה כתושב הארץ. בשנת 1943, מגיעה לדמשק, רחל ינאית

כדי לארגן קבוצות נוער למשקי "משק הפועלות", תנועת "החלוץ" שכנעה כמאה צעירים (רובן צעירות) שיצאו להכשרה ב"שפיה" ב"עיינות", בפתח תקווה, חדרה ותל-אביב.

מובן מאילו שמנחם לוזיה מעורב בכל הפעולות הנ"ל או בהיותו בארץ או בהגיעו גם לעיתים לדמשק. הוא היה "המוציא והמביא" בכל המגעים עם מוסדות היישוב היהודי בארץ ומנהיגיו להצלחתם, העפלתם וקליטתם של יהודי דמשק באותן שנים. גולת הכותרת של פעולתו של מנחם לוזיה בשנות הארבעים הייתה הפעילות להעלאתם של ילדים ובני נוער וקליטתם בקיבוצים, במושבים ובעיר. המטרה

לאור נסיונו הרב בהצלת יהודים, העפלתם וקליטתם בארץ, נקרא מנחם בשנת 1950 להתגייס ולסייע בארגון העליה של יהודים מארצות צפון אפריקה.

הוא נענה בחיוב ופועל שם בפעילות קדחתנית האופיינית לו, לעלייתם של היהודים מארצות מוצאם השונות. ממשיך ומלווה אותם בהעפלתם בתשע-עשרה אוניות עולים מפילים וממשיך ומסייע בקליטתם בארץ.

משפחת לוזיה בקיבוץ "אפיקים", מימין לשמאל: יהודית, שושנה, אלי, מנחם ורינה.

"עליית הנוער" נענית לקלוט את ילדי דמשק!

הנס בייט

שהיו אצלנו. שבעה ילדים ישבו מולה בבית הנוער וענו על שאלותיה. עפעפיה רעדו ובין שאלה לשאלה שרר שקט. שקט של חרדת קודש. לאחר השיחה עם הילדים נותרנו עמה, מוליה זהרהרי ז"ל ואני. ניסתה לדבר איתנו ודבריה היו מלווים בדמעות: 'אכן ילדי ישראל, כולכם חביבים עלי ילדים יקרים, כולכם...!'

הנרייטה סאלד

בזמן מלחמת-העולם השנייה ובמיוחד עם סיומה, מוסדות "עליית הנוער" יוזמים ונערכים לקליטתם של ילדים ונוער במשק ההתיישבות העובדת. היוזמה התרכזה בעיקרה לקליטתם של ילדים ונוער מפליטי השואה באירופה. שנות המלחמה ולאחר סיומה, היו שנים קשות ביותר לקהילה היהודית

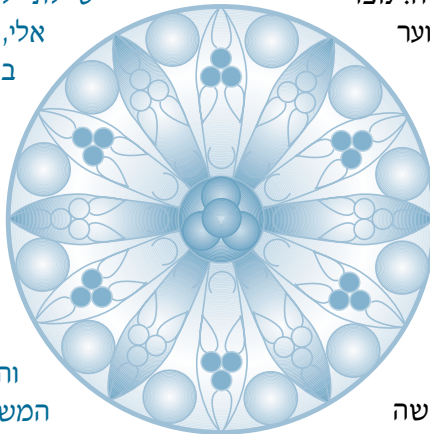
בדמשק. קשיים כלכליים, איומים והתקפות פיזיות של כנופיות לאומניות על השכונה ותושביה. נוצר צורך דחוף להציל כמה שיותר ילדים, נוער ומשפחות מדמשק.

כאשר יצאו הקבוצות הראשונות של ילדים ונוער מדמשק, דרש מנחם מהנהלת "עליית הנוער", את סיועם להעלאתם וקליטתם של הילדים במשקי ההתיישבות העובדת (קיבוצים ומושבאים).

אנשי "עליית הנוער" דחו את הבקשה בטענם על מחסור בתקציבים ומשאבי אנוש. מנחם, שידע למעשה את האמת להתנגדות, עמד בתוקף שאנשי "עליית הנוער" יבואו לבקר בקיבוץ "אפיקים", שם נקלטה זה עתה קבוצה של ילדים עולים חדשים מדמשק. הוא הצליח לשכנע אותם והם נענו ובאו. נפגשו עם הנערים ובעקבות פגישה זו הם הביאו לאפיקים את ראש "עליית הנוער" הגב' הנרייטה סאלד (שהייתה כבר בת 83), בכבודה ובעצמה.

על פגישותיו עם הנרייטה סאלד כותב מנחם: "פגישה ראשונה, היה זה במשרדה והימים ימי עליית הילדים הראשונים מדמשק. חרדתי מאוד לפני פגישה זו, לא ידעתי איך להכנס אליה ובמה לפתוח את דברי. אבל עברו רק רגעים מספר והרגשתי שהעניין שבגללו באתי אליה, האחריות הכבדה ל'הברחת ילדים מסוריה וקליטתם בארץ' דש לו דואג. ואכן באותו יום בטלה הגב' סאלד כמעט את כל הפגישות שהיו לה ושיחתנו נמשכה בהשתתפותו של הנס בייט ז"ל; כשלוש שעות.

פגישה שניה, זו התקיימה באפיקים עם הילדים מסוריה

הפגישה השלישית, באה לי במפתיע כשלא ציפיתי לה. טיילתי לפנות ערב על הכביש הראשי עם בני אלי, שהיה אז בן 5 בערך. על פנינו עברה ביעף מכונית ובמרחק מה מאתנו נעצרה פתאום וקול חינוני נשמע מתוכה:

'מנחם, קרב הנה'

קולה של הגב' סאלד היה הקורא. בהתרגשות רבה נגשתי, הדלת נפתחה ונכנסתי עם בני למכונית. הבן נלקח בין ידיה, ליטוף נעים, נשיקה חמה ושיחה קצרה על מפעל הבריחה והתעניינות בפרטי פרטים. נפרדנו והיא המשיכה דרכה לגליל העליון.

האחרונה, הגב' סאלד שכבה בבית החולים "הדסה". נכנסתי לבקרה. דמות מלאך נגלתה לי. עמדתי במרחק מה ממנה. הלב דפק בקצב מהיר. זעה קרה כיסתה אותי. רגלי כשלו. לא ידעתי מה עלי לעשות. חרדת קודש מלאה אותי. ואז נשמע קולה של הגב' סאלד ושוב אותן מילים יקרות לי: 'קרב הנה מנחם'. ליווה אותי הנס בייט ושנינו קרבנו למיטתה, ידה הענוגה הושטה אלי. לקחתיה בשתי ידי ליטפתיה ונשקתיה. ומפיה נשמעו המילים 'תרגע מנחם, תרגע'. ידה הונחה על כתפי והיא המשיכה ואמרה 'מאוסרת הנני שזכיתי לדעת שעליית הילדים מסוריה גוברת והולכת...!'

נפרדנו ממנה ופרידה זו היתה לעולמים"

המפגש והשיחה שלה עם הנוער הדמשקאי שהייתה על רמה ובעברית, הביאו את הגב' סאלד, כאמור להתרגשות רבה עד דמעות. מנחם הוזמן שוב לפגישה עם כל ההנהלה וטען בפניהם שרמתם החינוכית השכלתית של ילדינו אינה נופלת מילדים עולי אירופה ושתמיכתם בקליטת ילדים עולי סוריה במשקים תביא בעקבותיה עליה המונית של ילדים ונוער ושבעקבותיהם יעלו ארצה גם הוריהם.

ואלה שמות...

בארכיון משפחת לוזיה באפיקים, שומרים על אוצר יקר שאינם נותנים אותו להעברה אלא לעיון במקום בלבד, והוא ספר שמותיהם של כל 1400 ילדי דמשק שעלו לארץ ב"מבצע ה-1000". בספר זה כתב מנחם את השם הפרטי, שם המשפחה, שם האב, הגיל, תאריך העליה לארץ והמקום אליו נשלח הילד/ה - קיבוץ, מושב, ולעתים משפחה.

על-מנת להקל על החיפוש, טרח מנחם לכתוב את השמות לפי סדר הא-ב.

ובכל זאת, הוא ידע וזכר שמותיהם של כל המשפחות ושל הילדים שנעזרו בו. תיעוד מיוחד זה, שבוודאי דרש מעורכו זמן רב, מוכיח עד כמה היה עסוק בקבלת הילדים העולים, דאגה למקומות קליטתם, עד כמה שאפשר, לפי רצונם ולפי שיקולים חינוכיים, משפחתיים ובריאותיים. זכרני שכאשר עיינתי בספר שמות זה של מנחם, למדתי על יום העליה שלי ושל החברים שלי, של מכרים ושל בני משפחתי ושמחתי גברה מאוד.

יש להודות מקרב לב לתרומתם של התנועות הקיבוציות לקליטה מוצלחת של הילדים בכתות ובחברות הנוער, וכן למשפחות הקולטות במושבים, שסייעו לקליטה על-ידי אימוץ ילדים במשפחותיהם ודאגה אימהית לכל צרכיהם הפיזיים, החינוכיים וההשכלתיים.

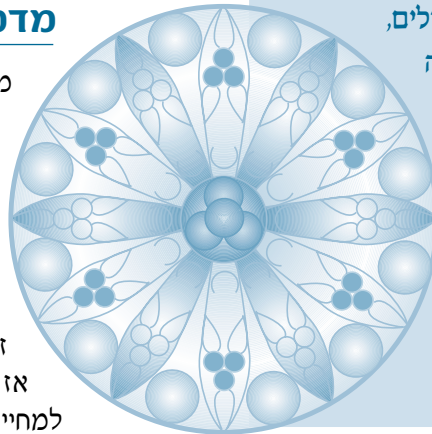
קשר חם ביותר נוצר בין המשפחות הקולטות בקיבוץ ובמושב לבין החניכים הצעירים עם הדור ועם בניהם כדור השני.

יחס זה היווה תרומה חשובה ומכרעת בחינוכם, עיצוב דמותם כבוגרים ובתרומתם לתנועה ההתיישבותית ולשירותי הבטחון (ההגנה, הפלמ"ח וזרועות צה"ל). (ראה גם כתבה על קבוצת הכשרה "שבולת" באפיקים בגליון מס' 2 עמודים 36-43)

כמו-כן, ראוי לציין את מאות הבוגרים והבנות מקבוצות ההכשרה בקיבוצים ובמשקי הפועלות שהגשימו, עלו והקימו יישובים חדשים ברחבי הארץ.

מדמשק ל"אפיקים"

מנחם ושושנה היו בקשר מתמיד עם ברל כצנלסון, שסייע להם רבות לקיום והגברת הפעילות בתנועת "החלוץ" בדמשק. בין השאר, בהיותם יחד בארץ לגיוס סיוע, שליחים ומדריכים, הפגיש אותם ברל עם אחד המועמדים לשליחות לדמשק, שמואל (מוליה) זהרהרי, חבר קיבוץ "אפיקים", שהיו אז בהתארגנות בחצר כנרת ועבדו למחייתם בבניית מפעל החשמל בנהריים.

מנחם ושושנה מספרים כי הגיעו ברכבת לצמח ומשם הלכו ברגל לחצר כנרת, שהייתה שונה מהדימוי שלה לבית ויסוד לקיבוצים. הם נדהמו לשמוע שכולם שם מדברים רוסית והם רצו לדבר עברית. הפנו מכנרת לנהריים, המתינו לגמר יום העבודה וחיו למצוא שם את השליח המועמד. אולם הוא לא נמצא גם שם, אבל המפגש עם פועלים חלוצים שבאו מרוסיה ועבדו בנהריים, שרובם ככולם היו סטודנטים בעלי אידיאלים סוציאליסטיים, השרה עליהם השפעה מאוד חזקה והאיץ בהם את הרצון לעזוב את דמשק ולעלות לארץ-ישראל.

לפני עלותם לארץ הם הבטיחו לחברי התנועה בדמשק כי ימשיכו משם בדאגה לסיוע ולשליחת שליחים ומדריכים, ספרים וחבורות קק"ל למועדון התנועה בדמשק.

כאשר עלו מנחם ושושנה יחד עם משה מוצרי ויוסף חלק, נשלחו תחילה לקיבוץ נען - הקיבוץ הראשון של הנוער העובד, שעם חבריו היו בקשרים הדוקים עוד בהיותם בדמשק.

כך החלו לקלוט את הילדים מגיל 9 עד 12, שעלו ברגל בעליה הבלתי לגאלית, והופנו לקליטה בקיבוצים, במושבים ובמוסדות "שפיה" ו"עיינות".

שתדלנותו ועקשנותו של מנחם הביאו לשיתוף פעולה מלא של התנועות הקיבוציות והמושביות, קיבוצי הגליל והעמקים, המוסד לעליה ב' והפלמ"ח לקליטתם של 1400 ילדים שבעקבותיהם באו ועלו עוד 6000 נפשות של בני משפחותיהם.

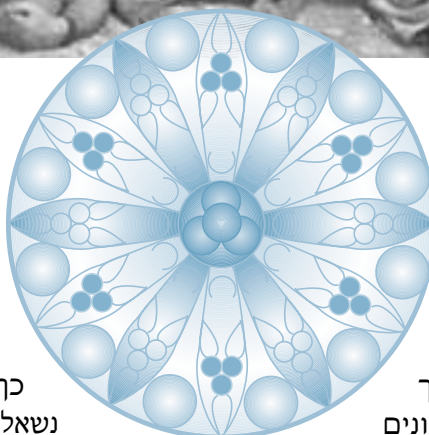
זכיתי להיות ב"אפיקים", בקבוצה מעורבת של ילדים בגילאים הנ"ל ובמשך שנתיים, היינו כותת ילדים, לומדים בבוקר ועובדים 2-3 שעות אחה"צ. בגיל 14-15 עברנו למסגרת של חברת נוער שעבדה לפני הצהרים ולמדה אחרי הצהרים.

אין ספק שלולא דרישותיו ה"עקשניות" של מנחם לוזיה, "עליית הנוער" לא הייתה משתכנעת לפתוח את שעריה ותקציביה לקליטת ילדים ונוער מדמשק.

קבוצת ילדים עולים מדמשק שנקלטו בסופו של דבר בקיבוץ "אפיקים" עם המחנך והמדריך שמואל (מולה) זהרהרי 1945

אשדות יעקב, בית השיטה ואחרים. במשך על זמן פעילותו הציבורית מחוץ לקיבוץ, המשיך מנחם לעבוד במפעל "קלת" שהיה בין מייסדיו ומקימיו, מנגריה קטנה עד להיותו מפעל גדול, עצום ורב.

כך יצא שכל ילד שהגיע לארץ, כאשר נשאל על-ידי החברים הקולטים לאן ולהיכן הוא רוצה להגיע, ענה מייד "לאפיקים" - שהייתה בשבילו, למעשה, כל ארץ-ישראל.

לדוגמא, עלינו כמו כולם עלייה בלתי לגאלית בדרך לא דרך, נעצרנו והובלנו לבית הסוהר בצפת. שם שהינו כשבועיים. לאחה משא ומתן ושתדלנות של הרב זילבר מצפת שוחררנו והועברנו לבית "החלוץ" בחיפה ומשם למחנה מעבר בקיבוץ "משמר הים". לשם היו מגיעים נציגי הקיבוצים והמושבים לקבל את הילדים העולים, לאחר שעברו ראיון קבלה.

היום שנחרת בזכרוני במיוחד היה כאשר מנחם לוזיה הגיע עם מזכירת קיבוץ "אפיקים" תחייה ועם המדריך שעתידי היה לטפל בנו ולחנך אותנו, שמואל (מולה) זהרהרי.

כאשר נשאלתי לאן פני מועדות ולאן ברצוני ללכת, ענית מיידית: "לאפיקים". כי מנחם לוזיה שאותו כמובן הכרתי משיחותיו איתנו בדמשק, והווה בעיני את ארץ-ישראל כולה, בספרו על קיבוצו "אפיקים".

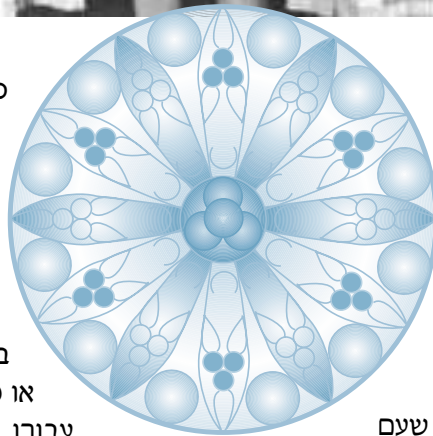
אולם להפתעתם, לאחר מספר חודשים הם מופנים לקיבוץ "אפיקים", כדי שגם "הקיבוץ הרוסי" (כפי שכונה אז), יקלטו "עלייה מיוחדת ובעייתית מדמשק". בשל כך ב"אפיקים" היו הרבה ישיבות ודיונים בנושא קליטתם לחברות של עולים "בעייתיים"

אלה מדמשק. בסופו של דבר התקבלה החלטה חיובית לקליטתם. לימים הפתעת כולם הייתה גדולה על אופן קליטתם החיובית בכל חלקי המשק, כשנוכחו לדעת עד כמה הם מוכנים רעיונית ומעשית להגשמה קיבוצית, לחיות חיי קיבוץ, לדבר ולשיר בעברית את שירי ארץ-ישראל, את שירי העלייה ושירי העמק.

לעולים החדשים תרצו באומרם כי העבירו אותם מנען במרכז הארץ לאפיקים בצפון בגלל קירבת קיבוץ אפיקים לדמשק ומשם יהיה קל יותר להיות בקשרים עם הוריהם וקרוביהם שנשארו שם, ועם מועדון התנועה.

ואכן, בהשתדלותם של מנחם ושושנה, נשלחים לדמשק שליחים מקיבוץ נען, טהורה ויוסף לוי, ונשלחים למועדון עיתונים מהארץ, חוברות קרן הקיימת לישראל וספרים בעברית.

מנחם ממשיך את פעילותו הציבורית בתנועה והיה נשלח לעתים קרובות לדמשק לעודד את חברי התנועה בשיחות על ארץ-ישראל ועל החיים בקיבוץ, וכך הוא ארגן קבוצות נוער לעלייה שעלו והופנו לחולתה, כפר-גלעדי, אפיקים,

כמו-כן פעל להברחתם של יהודים שנשארו בדמשק ושעם קום מדינת-ישראל, מצבם הוחמר בכל המובנים, ובעיקר אחרי שהושיבו בבתי היהודים המפונים פליטים מפלסטין. רוב רובה של אוכלוסייה זו היו מבוגרים שלא יכלו לעמוד בנטל העלייה הבלתי לגאלית ברגל, או מצבן החמור של צעירות שלא נמצאו עבורן חתנים או שניסו לאלץ אותן לשאת חתנים לא יהודים.

ממשפחות הדמשקאים שנקלטו בקיבוץ "אפיקים" עם הדור השני שנולדו להם כבר בארץ, מימין לשמאל: מנחם ושושנה לוזיה, דבורה ויוסף חלאק, ורבקה ומשה מוצרי.

בראיון נשאלתי על השכלתי, מצב משפחתי ומה גדלה שמחתי כאשר הודיעו לי שאני עומד להישלח ל... "אפיקים".

מנחם וחבריו משה מוצרי ויוסף חלק, שעם בואם לקיבוץ היו ספקות לקבלתם, הופכים לחלק חשוב בחיי החברה והתרבות במשק. הם היו כוכבי המסיבות והחגיגות. ידיעתם הטובה את השפה העברית בדקלום, בקריאה רהוטה ומובנת ובקולם הערב והצלול, הביאו לשיתופם הפעיל בכל חג וחגיגה.

זכיתי אני להשתתף עמם גם בחוג הדרמטי באפיקים, הן כנער וחניך והן כמורה בקיבוץ. אף כאן בלטו יוצאי דמשק ברמת משחק אומנותית גבוהה, לשמחת כולם.

כאשר הגיע מנחם לגבורות, מארגנים לו חבריו ומוקיריו מסיבה רבת משתתפים בה עלו ובאו אחד אחרי השני וסיפרו רבות בשבח פעילותו ומעלליו של מנחם.

מנחם מנדב לפעילות חינוך והסברה

גם אחרי קום המדינה ועלייתם של רוב יהודי סוריה לארץ-ישראל, ממשיך מנחם לוזיה להיות בקשר עם המוסדות השונים כדי להמשיך ולסייע - עד כמה שאפשר - בקליטתם של משפחות העולים.

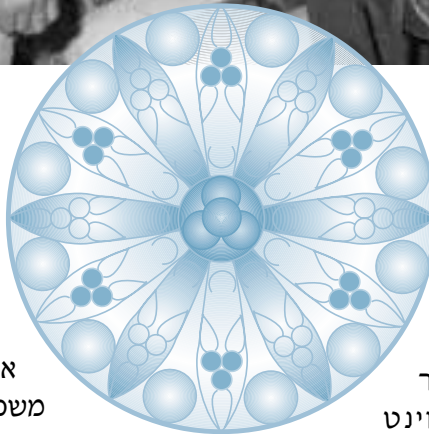
אותות הערכה והוקרה

על כל פעולותיו ומפעל חייו מקבל מנחם תעודות הערכה והוקרה:

- * מטעם ארגון יוצאי דמשק (סוריה) בישראל.
- * תעודות ומכתבי הוקרה מטעם ראשי הסוכנות היהודית.
- * תעודת הוקרה מטעם המועצה האיזורית של משקי עמק הירדן.
- * תעודת הרשמה בספר הזכה של הקרן הקיימת לישראל מטעם קבוצת "שיבולת" - קבוצת ילדי דמשק שנקלטו גדלו ובגרו באפיקים.
- * וגולת הכותרת, בחירתו של מנחם לשאת משואה ביום העצמאות בהר הרצל בירושלים.

בחגיגת הגיעו לגבורות שנערכה באפיקים, נישאו דברים על דמותו, פועלו ומעלליו של מנחם במשך כל שנות פעילותו. דבריו המרגשים של אחד מהם (ילד מילדי ה-1000) גדעון נקש, ביטאו למעשה יותר מכל הדברים את דמותו האבהית של מנחם לכל משפחת יהודי דמשק.

מנחם לוזיה מגיע לגבורות. בסיום מסיבה מרגשת רבת משתתפים מכל חלקי הארץ, מגיש יהושע לביא - (לאטי) לחתן המסיבה, בשם קבוצת "שיבולת" קבוצת הילדים הראשונה שנקלטו ב"אפיקים" ב-1945 - תעודת הרשמה בספר הזהב של הקרן הקיימת.

גם כאן מצא מנחם דרכים להיעזר בשירותיהם הטובים של הג'וינט בארצות-הברית על-מנת לשחרר את שארית יהודי סוריה והעברתם לאמריקה ומשם לארץ-ישראל.

מנחם ואחיו דוד לוזיה, יחד עם פעילי ארגון יוצאי סוריה, מסייעים לעולים החדשים בקליטתם, למציאת דיור ותעסוקה מתאימים.

מנחם, כהרגלו, ממשיך לעבוד בהתמדה בבית החרושת "קלת" ב"אפיקים", ומוצא אפשרויות בימי חופשה ו/או בשעות אחר הצהריים והערבים להגיע לכל חלקי הארץ לפעולות חינוך והסברה, על-מנת להרצות ולספר על התנועה הציונית בסוריה ועל תרומתה החיובית של הקהילה היהודית בהעפלה ובהתיישבות העובדת לכל חלקיה. הוא מתמיד להעלות על נס מה שלא כתוב, לצערנו, בספרי ההיסטוריה הממלכתיים על תנועה ציונית ותיקה שחבריה היו חלוצים ממקימי המדינה. היה מרצה מחונן ומרתק שידע לרגש את שומעיו לשבות את ליבם ולרומם את רוחם.

מנחם היה בין הלוחמים והנאבקים למען הצלת יהודים מארצות ערב, השתתף בכל האירועים: הפגנות, פגישות, סמינרים וימי עיון.

"... והיה כי תשאלוני מי האיש שעיצב את חיי מלבד הורי?
אומר לכם - מנחם לוזיה.
והיה כי תשאלוני מה הזכרון הראשון שלך מארץ-ישראל?
אומר לכם - מנחם לוזיה.
והיה כי תשאלוני מה מסמל עבורך יותר מכל את מדינת-ישראל?
אומר לכם - מנחם לוזיה.

מי הוא יהודה גברא?

אם תראו בכתובים מאמרים, ראיונות, הרצאות שחתומים בשם יהודה גברא, תדעו שזהו שם הכיסוי שהיה למנחם לוזיה.

משתתפי הסמינריון הרעיוני של מפא"י עם ברל כצנלסון (במרכז) ויצחק טבנקין.

שלושת המאורות בקהילת יהודי דמשק*

מאת: מנחם לוזיה

...כשאני מתבקש לכתוב על המורים והמנהלים הדגולים - הסופר יהודה בורלא, פרופ' יואל יוסף ריבלין והמורה בצלאל בצראווי, אינני יודע אם אני האיש המסוגל לתת ביטוי הולם בכתב, לפועלם הרב ולתרומתם של יקירים אלה, במהפכה החינוכית - תרבותית - ציונית של קהילת יהודי דמשק בכלל ולילדיה בפרט.

החוקר המדען המורה והמנהל יוסף יואל ריבלין

הסופר והמנהל יהודה בורלא

המורה והמנהיג בצלאל בצראווי

המדובר הוא על ימים רחוקים, ימי מלחמת-העולם הראשונה, עוני ודלות ומחלות שלטו בדמשק. רבים מתושבי הקהילה היהודית שגויסו לצבא התורכי, לא חזרו ולא נודע גורלם, ובשכונה היהודית בדמשק התרוצצו ילדי ישראל ברחובות כצאן בלי רועה, ואז החלו להגיע לעיר גלים גלים, של גולים שהוגלו מארץ-ישראל על-ידי השלטונות התורכים, ובין הגולים היו אישים בולטים שעמדו בראש הישוב. עם בואם לדמשק, הם השתלבו מהר מאוד בתוך חיי הקהילה היהודית שמנתה אז קרוב ל-25,000 נפש והחלו בפעולות בתוכה; לא עברו ימים רבים ובא השלום ובעזרת "ועד הצירים" בירושלים הוקמו בתי-ספר לבנים ולבנות, מוסדות מלאכה, נגריה, מתפרה וסנדלריה. כן הוקמו שני בתי יתומים לבנים ולבנות.

בית-הספר לבנים שמנה קרוב ל-1,200 תלמידים היה בהנהלתו של הסופר יהודה בורלא ואילו בית-הספר

(* הוקלד מכתב ידו של מנחם והועבר אלינו על ידי בתו רינה יערן

למוקדי המהפכה הזאת. הם החדירו בנו בטחון וזקפו את קומתנו. הפעילות בקהילה הגיעה לשיא, עם הקמת ההסתדרות הספורטיבית "המכבי". בראש תנועה זו, שהיו בה שלוש שכבות גיל, עמד בצלאל בצראווי, והיא מנתה כ-1,500 צעירים וצעירות. חברי השכבה הצעירה שנקראה "המכבי הצעיר" לבשו תלבושת צופים אחידה ועסקו בפעילות ענפה: ספורט, טיולים נשפים, תזמורת ולא פעם לקחו חלק בכנסי "המכבי" שהתקיימו בארץ.

הייתי אומר שבזכותם של שלושה אלה, ובזכותם של המורים והמחנכים שהשקיעו את מיטב מרצם, זמנם ויכולתם, אני ועוד רבים כמוני, חיים בארץ הזאת והשתלבנו בכל מערכות החיים בעיר ובכפר, בחיי יצירה ובנין... ואם היום שולח אני מבט לעבר, אני מתמלא שמחה וקורא בתרועה איזה מזל האיר ליהדות דמשק. שלושת המחנכים: יהודה בורלא, יואל יוסף ריבלין ובצלאל בצראווי, הופיעו כמלאכים מן השמים ויבדלו לחיים ארוכים עוד מורים רבים: המאירי, שאז קראו לו דרוגוקי, בכר, מיוחס ואחרים. אכן פרי עמלם היה מבורך ובשפע, ובעקבות פעילותם קמה תנועה חלוצית לתפארת שהקיפה מאות נערים ונערות שפילסו דרך וברובם המכריע העפילו, הגיעו לארץ והשתלבו בחיי הבניין וביצירה...

לבנות שמנה גם הוא כמעט אותו מספר, נוהל על ידי פרופ' יוסף יואל ריבלין. ואנו, ילדי ישראל, שבשנות הילדות שלנו לא זכינו לשבת על ספסל הלימודים ונוסף לזה: הפחד ממוראות המלחמה שלוהו אותנו, הרעב והעוני שהיו מנת חלקן של משפחות רבות - זכינו למוסדות חינוך מסודרים. בעבר אמנם היה קיים בדמשק בית-ספר של "אליאנס" אבל לא היה ערוך לקלוט בתוכו מספר כה גדול של תלמידים. הוא איכלס מאות אחדות של תלמידים. לפתע חל מפנה שאף אחד לא ציפה לו. מצאנו את עצמנו מכונסים בבית ספר עברי שמוריו היו בעלי תכונות מיוחדות והטביעו חותמם עלינו. זכורני כיצד היה נכנס מורנו יהודה בורלא לכתה ומעביר שיעור בתנ"ך.

היינו יושבים רתוקים לספסל הלימודים ונרגשים למוצא פיו, ושותים בצמא את דבריו. כל שיעור משעוריו היה חוויה. והוא הדין לגבי פרופ' ריבלין, מנהל בית-הספר לבנות. רעייתי שושנה, שהיתה תלמידתו מספרת: "היינו ממש מאוהבות בריבלין, זוכרת אנוכי עת היינו רצות אחריו בחצר בית-הספר כאפרוחים המדלגות אחרי התרנגולת". חמש שנים רצופות היו המחנכים הישראליים בתוכנו, ובקהילה היהודית בדמשק נתחוללה מהפכה. בתי-הספר ומוסדות המלאכה וכן בתי היתומים, הפכו

עם "החלוץ" בדמשק

מאת: שושנה פסח - לוזיה

העלמה שושנה פסח

קורותיה של נערה צעירה, בת למשפחה מסורתית הנקרעת בין הנאמנות למשפחה ולחינוך המסורתי שקבלה בילדותה לבין האפשרויות החדשות הנפתחות בפניה עם המהפכה התרבותית - חברתית - ציונית העוברת על קהילת יהודי דמשק. על הנחישות האידיאולוגית לשפה העברית, לאהבת הארץ והתנועה הקיבוצית - עד להגשמת חלומה להתיישבות קבע בקיבוץ.

נולדתי בדמשק במשפחה ממוצא אשכנזי. אולם, אבא וגם אמא נולדו בדמשק. רק סבא היה מיוצאי רוסיה. עלה ארצה ובהיותו צעיר עבר מצפת לסוריה. לפי מקצועו, היה אבי שען. המשפחה שמרה על המסורת היהודית, אבל לא הייתה אדוקה קיצונית.

עד גיל תשע לא ביקרתי בבית ספר וגם לא למדתי קרוא וכתוב, כי דעתו של אבא הייתה שאין לשלוח ילד בגיל צעיר לבית-הספר, כי אין הוא מבין עוד ערכו של לימוד מהו, ולשחק אפשר גם בבית. מששת הילדים במשפחתנו, רק השובבים ביותר החלו לבקר בבית ספר יותר מוקדם.

בדמשק, שהיא עיר גדולה, היהודים עסקו בה במסחר, ברוכלות, בחריטה בבתי-חרושת לנחושת ובמלאכות שונות. יהדות דמשק רובה ככולה ענייה; העשירים שהיו

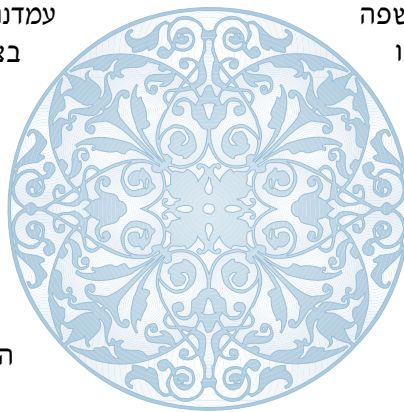
אחד המורים ארגן את רוב התלמידים בהסתדרות נוער "מכבי - הצעיר" ובהיותי בת אחת-עשרה, גם אני הצטרפתי לשורותיה. עסקו בה בספורט ובהקניית השפה העברית (לאלה שלא למדו בבית ספר עברי). ההסתדרות התפתחה והלכה מיום ליום והגיעה ל- 300-400 ילדים. מורנו, שקראנו לו "מצביא", התמסר לפעולה בלב ונפש וגם על כספיו הפרטיים לא חס. ה"מכבי" וה"מכבי הצעיר", תפסו מקום חשוב בציבוריות היהודית.

בשנת 1923 נסגרו בתי-הספר העבריים בגלל חוסר תמיכה מהארץ, לאחר שהתקיימו רק חמש שנים והספיקו להוציא רק מחזור אחד. הייתי בין המאשרים שסיימו את לימודיהם. המורים נסעו ארצה והדבר גרם לירידה בחיי היהודים. ה"מכבי" התנהל בכוחות עצמו. הורינו רצו שנמשיך ללמוד. הייתי כבר בת ארבע-עשרה ולא הייתה לנו כל ברירה אלא להיכנס לבית ספר של ה"אליאנס". משבר נפשי רציני עבר עלינו, באשר ב"אליאנס" שררה רוח עויינת לחינוכנו הלאומי והצינוי וכל פנימיותנו התנגדה לה. איימתי על אבי שאברח משם - ובאין ברירה השלמתי.

עמדנו לבחינות והצטיינו בכל המדעים ואפילו בצרפתית, שזו הייתה רק אחת השפות שלמדנו בבית הספר העברי, ולא שפת הלימוד. הדבר חרה מאד למנהלת והיא השתדלה אפילו להכשילנו. כעבור מספר שבועות, בבואי לבית הספר בתלבושת הקיץ של ה"מכבי הצעיר" - חליפה לבנה ועל הצווארון מסודר "מגן-דוד" מחוטי תכלת. המנהלת ניגשה אלי ואמרה שמחר עלי

בתוכה היגרו לאמריקה ולמצרים. מצבה התרבותי ירוד מאד. רוב רובם, שפתם ערבית וספרדית. בחוגי האינטליגנציה, השפה המדוברת הייתה צרפתית. אמנם היהודים לא היו מחויבים לחיות בגטו, אבל חיו כולם ביחד בשכונה אחת - כעין גטו - בה חיה קהילה לפי מסורת יהודית. עם השחיטה היהודית, שיהודי סוריה, ככל היהודים, שומרים עליה, הייתה גורם לריכוזם במקום אחד. רק משפחות ספורות גרו בתוך העיר, בין ערבים וצרפתים.

בשנות מלחמת-העולם הראשונה, רבה הייתה השפעתם של המהגרים מארץ-ישראל, שהוגלו בפקודת הטורקים, על היהדות הסורית. בשנת 1918, נפתחו בדמשק על-ידי המורים מבין הגולים, בתי-ספר עבריים. עד אז למדו ילדי הבעלי-בתים היהודים בבתי-הספר של ה"אליאנס" בשפה הצרפתית. משנפתחו בתי-הספר העבריים, עברו ילדים רבים מבתי-הספר של ה"אליאנס" אליהם. גם אני נכנסתי לבית ספר עברי לבנות. (המורים בהם היו הסופרים בורלא, ריבלין ועוד, רצו לפתוח בתי-ספר משותפים לילדים ולילדות, אבל הקהילה היהודית בשום אופן לא הסכימה לכך). עברית הייתה השפה הראשונה בה התחלתי ללמוד. היו לנו מורים טובים והם צדו את ליבנו על-ידי סיפוריהם על הארץ, על העלייה וההתיישבות. "עם", "מולדת" - מושגים אלה מעולם לא הקנה בית-הספר של ה"אליאנס". לפני למדי בבית הספר הגיעו אלי רק הדים קלושים על הארץ: אחי חתם על עיתון ארץ-ישראלי "הארץ", שהיה מגיע לביתנו בדמשק.

חברי מכבי הצעיר דמשק בשנות העשרים

בסמינריון למורות, בהתחייבותי לעמוד, לאחר סיומו, לרשות ה"אליאנס" ולהישלח כמורה לאחת מגלויות ישראל. צחקתי להם בליבי, כי כל תקוותי היו לעלות ארצה.

בהיותנו בבית-הספר, המשכנו לפעול בתוך "המכבי" ומשיצאנו את בית-הספר, אירגנו מתוך שורות "המכבי" את הסתדרות "החלוץ". הדחיפה לכך ניתנה לנו על-ידי יהודה קופלביץ מ"גדוד העבודה", אשר ביקר אצלנו בחזרו משליחותו בפרס. באחת השבתות ישבנו בחברותא והקשבנו לקריאה. הוא נכנס, הציג את עצמו והחל לספר לנו על הארץ. הוא תיאר את החיים בקיבוצים והמלה "קומונה", שהוא חזר עליה רבות, נחרתה בלב. התלהבותנו גדלה והלכה. כשגמר הקפנו אותו ומכל צד שאלו: "הנני רוצה לעלות ארצה - איך אגשים זאת?", אזי הסגיר את הצורך להתארגן ב"החלוץ". לאחר ביקורו האמנו שההסתדרות ו"גדוד העבודה" יעזרו לנו להגשים את משאת נפשנו.

"החלוץ" בדמשק קיבל אופי רציני, והיה קשור עם עליה לארץ. בשנים הבאות עמדנו בקשר מכתבים עם מזכירות הקיבוץ. לקבל בסוריה רשיון רשמי לאישורו של "החלוץ"

להופיע בלי ה"מגן-דוד", או שלא אוסיף לבוא בשמלה הזו. ענית: "לא אוריד!" ולמחרת הופעתי באותה התלבושת. המנהלת נעצה בי מבט זועף ופנתה לאחת מהתלמידות: "תני לי מספריים". למרות התנגדותי הנמרצת, המנהלת הורידה לי בכוח את ה"מגן דוד". לעולם לא אשכח את העלבון שהציפני באותו רגע ואת סערת נפשי. התחלתי לבכות ובעד זה הוצאתי מהכיתה. ישבתי כל היום במרתף ובכיתי. ביום זה הודקו קשרי עם הארץ לעד. חברותי מבית-הספר העברי היו כולן, כמובן, על צידי וכאבו כמוני. בבואי הביתה סיפרתי על מה שקרה, אבל דעתם של ההורים הייתה שיש להישמע למנהלת... היינו בודדות בצערנו.

המשכנו ללמוד מתוך הכנעה. בבית הספר שמרו ממש את צעדנו. אסרו עליו לדבר עברית, אפילו בינינו. כשהלשינו עלינו שדיברנו עברית, כי לא יכולנו ולא רצינו לנהוג אחרת - נענשנו.

התחבבנו על המורות כי הצטיינו בכל המדעים ובבחינות היינו הראשונות. בשעה שביקרו אורחים, היו המורות מציגות קודם כל אותנו. שלוש שנים עברו עלינו בהתלבטות מתמדת. בית-הספר תכנן לשלחני לפריז ללמוד שם

תלמידות והמורה לתנ"כ יוסף יואל ריבלין בסיום ספר משלי, דמשק תרפ"ה: בעיגול הימני, שושנה דואר (לימים שחקנית בכירה ב"הבימה") בעיגול השמאלי, שושנה פסח (לימים לוויה)

לא קיוונו. אפילו הסתדרות ציונית לא היתה קיימת בדמשק. את כל פעולותיה מילאנו אנחנו החלוצים: אספנו תרומות, סידרנו נשפים לטובת הקרן הקיימת וקרן-היסוד. בים הערבי שהיינו מוקפים בו, לא יכולנו לפעול באופן לגאלי. כאשר לפעמים ביקרו אצלנו באי-כוח המשטרה והתחקו על טיב הסתדרותנו, היינו עונים שכאן שעורי ערב לילדים עובדים. יש וידענו מקודם על ביקור המשטרה העומד להיות אצלנו, אזי היינו מורידים את התמונות מהקירות, מסלקים את ספרי-הפרוטוקולים ואת הספרות הציונית.

בשנים המאוחרות, חשבו ב"החלוץ" גם על הכשרה חקלאית, אבל ליהודים בסביבות דמשק לא היה אף שעל אדמה ועל עבודה אצל ערבים אי-אפשר היה לחשוב. בבירות תכננו לייסד קיבוץ הכשרה, אבל זה היה בבחינת חלום שלא ניתן להגשמה.

מועדוננו נמצא בפנים הגטו היהודי, בבנין הקהילה. כאשר כעבור זמן-מה, גורשנו משם, שכרנו דירה מיוחדת עם חצר. את האמצעים שאבנו ממיסי החברים. הנערים העובדים חסכו מפיהם ושילמו אותם בדייקנות, כי את שכר עבודתם הדל היה עליהם להביא להוריהם העניים. "החלוץ" רובו ככולו היה מורכב מנערים ונערות משכבות עמלות. הם עבדו בחרטות בבתי חרושת לכלי נחושת, בתעשיית גרביים וכו'. תנאי עבודתם איומים - בעד שכר של גרושים מועטים, עובדים שש-עשרה שעות ביום.

השתדלנו להכניס לשורותינו גם מהנער הלומד, אבל לא הצלחנו כי ההורים התנגדו שילדיהם יעלו ארצה לקיבוץ ובכלל שיהפכו לפועלים.

ובייחוד היקשו על הנערות, את השתייכותן ל"החלוץ" השיגו חברינו במאבק מתמיד עם הוריהן. כשהייתי מגיעה הביתה מאוחר בערב, קיבלתי "מנות" למכביר. לפעמים היה בא אבי ל"החלוץ" לחפשני, מה שהיה מעליב אותי מאד. היה טוען שאינו רוצה לשמוע מפי מכרים על שפוגשים אותי בערבים לטייל עם בחורים. אמי הייתה מוכיחה אותי שאתלבש ואתקשט כשם שנוהגות יתר הנערות בגילי. לא אחת הייתה מוסיפה: "למה לך 'החלוץ'?" לארץ בין-כך לא תעלי". השתדלתי להכינה למחשבה שבכל זאת אעלה, והייתי אומרת: "ביום בהיר אחד לא תוסיפי לראותני". אבא היה דורש מאחי הבוגרים שישפיעו עלי, שיהיו אחראים לגורלי, והם בליבם הבינו אותי.

כחברת הועד, הייתי תמיד טרודה מאד. בערבים גם נתתי שעורים לעברית לאלה מחברינו שלא ידעו את השפה. אלה לא למדו בכלל בחייהם, ועלי היה להקנות להם ידיעות שונות ובייחוד מתולדות הציונות. הייתי כולי שקועה

בענייני הסתדרותנו ביום ובערב, והמלחמה עם ההורים הקשתה עלי מאד. יש והאב היה מתפרץ ודורש ממני שאמצא בבית בזמן שהוא חוזר מהעבודה, ז.א. באותן השעות כשמפכים חיי המועדון. לפעמים נאלצתי להיכנע ובמשך ימים מספר לא לצאת מפתח הבית. אבא היה מתרכך וחדל לשים לב ואני שוב המשכתי בשלי.

קראתי בספרות העברית ספרים, עיתונים, חוברות. אבא היה טוען: "מה התכלית שתצמח לך בדמשק מהעברית שלך?".

גם נגד דעת הקהל ודיבורי הקרובים והשכנים לא קל היה לעמוד. הם לא האמינו ולפי התפיסה התרבותית שלהם, לא יכלו להאמין שיש מקום לאשה בפעולה הציבורית. בעיניהם כוונת ביקורי במועדון, הם הפגישות והטיולים עם בחורים - ותו לא. ברוב המקרים, כשהיו מוכיחים אותי, שתקתי כי לא קיוויתי שאשפיע עליהם.

לא אחת הלכנו לשוחח עם ההורים שהקשו על בנותיהם להשתתף ב"החלוץ", השתדלנו להוכיח שהדבר הוא לטובתן של הנערות ושנחנו אחראים בעדן. היינו מבטיחים ללוות אותן בערבים את כל אחת מהן לביתה וגם עשינו כך. לא תמיד הצלחנו לקבל את הסכמת ההורים. היו גם שגירשו אותנו.

רוב הבנות בגילי למדו תפירה, עבודה משרדית, עבודת הטלפון. אותי הכריחו ללמוד סטנוגרפיה צרפתית. למדתי וידעתי שלא אשתמש בה, כי חלמתי על הארץ ועל עבודה גופנית בה.

בשנת 1929, לפני פרוץ המאורעות, עלו ארצה כמעפילים שבעה חברי "החלוץ" הדמשקאי הראשונים. העלייה הייתה ברגל דרך הרים עד שהגיעו לשוב יהודי ראשון. הכל סודר בחשאיות גמורה, אפילו ההורים לא ידעו שבניהם עומדים לעלות. רק לאחר שיצאו לדרך הודענו להורים. האחרונים רצו ללכת למשטרה להלשין עלינו ולדרוש להחזירם בכוח. כעבור ימים מספר, נתקבלה ידיעה על הימצאם באחד ממשקי הקיבוץ.

במכתביהם הנלהבים סיפרו על עבודתם, על רשמיהם מהארץ. את המכתבים קראנו באזני כל החברים במועדון "החלוץ".

משהתחילו המאורעות בארץ, ניתך כאבם וזעמם של ההורים עלינו, כמי שאשמים בעליית בניהם. הם חששו שמא נפלו חלל. אלי ולעוד חברים טענו שאנחנו יודעים רק לשלוח את החלוצים בדרכים מסוכנות ולעבודה קשה, ובעצמנו יושבים אנו בבית. החלטנו לעשות דבר נועז - לשלוח שני חברים ארצה להיוודע על גורלם של חברינו.

חברים ואוהבים צעירים: שושנה ומנחם.

באחד הלילות, בעצם ימי המאורעות, יצאו החברים לגבול. כל אחד אמר להוריו שהוא ישן אצל חברו השני. בשלום הגיעו ארצה והספיקו לראות את חברינו, כשהם במצב רוח מרומם, משתתפים בהגנה על הנפש והרכוש, וחזרו לדמשק. הבשורה כי שלום להם השקיטה במקצת את הרוחות.

בשנת 1930, בא אלינו לכמה חדשים שליח מקיבוץ נען, טהורה ויוסף לוי, אשר ידע ערבית. רבות דרשנו מהקיבוץ שכזה שליח יישלח אלינו, אם כי תמיד היה לנו קשר אמיץ עם הארץ. השליח התרשם מאד מרצונו הכביר של הנוער לעלות ארצה ומערנותו למתרחש בה.

החלטתי שזאת בשבילי ההזדמנות הטובה ביותר להישאר בארץ. בת עשרים הייתי אז. מאחותי הנשואה בתל-אביב הסתרתי את החלטתי, כי ידעתי שקרובי יבואו מדמשק לחפשני, ופניתי למזכירות הקיבוץ. באופן זמני נשלחתי לגבעת השלושה ונתקבלתי בה יפה מאד. מחברתי הטובה בתל-אביב נודע לי שאחותי מדוכאת מאד. מחפשת אותי בכל הארץ ואף הודיעה הביתה לדמשק שנעלמתי. על אף זאת, החלטתי לא להופיע.

קיוויתי שההורים ישלחו את אחי לחפשני ואולי אוכל להשפיע עליו, וכך היה. באחד הימים הופיע אחי בגבעה. פגשני בכעס רב. המילים הראשונות שאמר לי היו: "לו היית ברגע הזה רואה את אמא, בטוחני שלא היה קיים בשבילך שום דבר חוץ ממנה". וסיפר לי שהיא אינה אוכלת ואינה ישנה ובוכה ימים ולילות, כי בטוחה היא שאינני כבר בחיים. עלינו לנסוע מיד לתל-אביב ולטלגרף הביתה בשמי, שאני בריאה ושלמה.

ניסיתי לשוחח איתו, שיבין שגם אם אחזור לדמשק, הרי אעלה שוב. הוא היה כה נרגש ממצבה של אמא שלא נטה להשלים איתי וטען בתקיפות שכעת עלי לשוב ויהי מה. ומה שיהיה בעתיד - נראה. בבואנו לאחותי בתל-אביב, פרצה בבכי והוכיחתי על המעשה הבלתי אחראי שעשיתי. התלבטתי קשות - ונכנעתי. חזרתי הביתה. קשה לתאר את הפגישה בבית, הטיפו לי מוסר, חקרונני מיהו שהטעני לדרך הזאת, אבל גם השתדלו לא לנהוג איתי קשות. אף הודיעו לי שהיו אולי משלימים עם עליתי ארצה, אבל בשום פנים ואופן לא לקיבוץ. כאן נודע לי כשאשר

לאחר שובו של השליח, אורגנה בארץ על-ידי מזכירות הקיבוץ המאוחד, פגישה עם החברים מדמשק. את הגבול הסורי עברנו בלילה, שלושה חברים ושתי חברות (גם אני ביניהן). בדרכנו - עוד בהיותנו בגבולות סוריה - פגשנו שני ערבים מכובדים (זאת ראינו לפי תלבושתם). התנינו בינינו להגיד שאנחנו מטיילים מהארץ. החברות שתקו והחברים דיבור בכוונה תחילה, ערבית רצוצה מתובלת במילים עבריות. הם לא האמינו לנו, אבל עזבונו לנפשנו. טפסנו על הרים עלינו וירדנו. נחשים רבים התפתלו מתחת לרגלינו. שום דבר לא הפחידנו, רק חרדנו שמא ניתפס. בכיליון עיניים ציפינו כבר לראות ישוב יהודי.

בישוב היהודי הראשון שראיתיו בחיי - לא פגשנו אף חבר מחברינו. הרגשנו זרות גדולה, אם כי טיפלו בנו יפה מאד. התביישתי להיכנס לחדר האוכל. למחרת הגענו לתל-אביב. בפגישה השתתפו חברים ממזכירות הקיבוץ, ממרכז העלייה, מהנוער העובד וברל כצנלסון. מסרנו דין וחשבון על המצב בדמשק (גם אני השתתפתי בו). דובר על הפעולה ב"החלוץ", על שליחת שליחים, על ארגון העלייה, על מקום ריכוזה בארץ, על התקציב לעלייה שבאה בחוסר כל. הוחלט על ריכוזה בנען ובקבוצת החוגים בעין חרוד התחתית (מספר מחברינו היה כבר בנען). אמנם הובטחו לנו שליחים, אבל הם לא נשלחו. חיפשנו מועמדים מתאימים, אבל לכל אחד מהם היו סיבות משלו מדוע אינו יכול לקבל את השליחות.

התפשטה בין היהודים השמועה על עלייתי ארצה, הסיתו את ההורים נגדי. בעיניהם - יצאתי לתרבות רעה.

במשך שנה וחצי חיכיתי באי סבלנות להזדמנות שנייה לעלות ארצה. המשכתי להיות פעילה בשורות "החלוץ". בשנת 1932, ארגנה מפלגת פועלי ארץ-ישראל סמינריון למשך שלושה חודשים. מספר חודשים לפני כן ביקר ברל כצנלסון בדמשק. סיפרתי לו על הסתדרותנו ועל רצוני העז לעלות ארצה. ממנו נודע לי על הסמינריון שעומד להסתדר והוא גם הציע לי להשתתף בו ללא כל תשלום. להורי אמרתי שאין זה קיבוץ, אלא סמינריון להשכלה וישנה אפשרות שאשתתף בו ללא כל תשלום. אחרי הסמינריון הבטחתי להישאר אצל אחותי בתל-אביב או לחזור. אימי בכתה ללא הפסק. פספורט היה אצלי מוכן, נסעתי יחידה ברכבת דמשק - צמח, דבר שאינו מקובל בהווי עמי המזרח.

הסמינריון החל בדגניה. אותי סידרו לגור יחד עם יתר החברים בעלית הבית. למדנו חצי יום ועבדנו חצי יום. יצאתי לעבוד בגן-הירק. לבשתי לראשונה בחיי את מכנסי העבודה הקצרים, שתפרתי לי בדמשק, אבל שם לא העזתי ללבשם. כאן החזקתי בפעם הראשונה בחיי מעדר ביד. לעבוד לא הייתי רגילה, אבל בכל ליבי שאפתי לעבוד. עד בואי לדגניה לא ידעתי מה זאת אומרת להיות בשמש שעות רצופות. ידי היו מלאות יבלות ואני בקושי החזקתי את העיפרון ורשמתי את ההרצאות.

היו מרצים שהקשבתי לכל מלה שלהם והנושא היה קרוב ללבי. כאלה היו הנושאים הקשורים עם תולדות הארץ והציונות. לעומתם רחוקים היו ממני יותר מאשר מכל יתר החברים הנושאים הפוליטיים, ענייני המפלגה וההסתדרות. החברה בסמינריון הייתה מבוגרת ממני וזרה לי. באופיי גם אינני נקלטת מהר. רק לאט לאט באתי בדברים עם החברים כהפתעה הייתה בשבילי בואו של עוד חבר מדמשק, חברי הקרוב (מנחם לוזיה מ.ש.) עבר את הגבול באופן חשאי והגיע לדגניה. ביקש שיקבלוהו לסמינריון. במשותף הייתה הקליטה קלה יותר.

הסמינריון התאכסן בשלושה גושים: בעמק הירדן, בעמק זרעאל (עין חרוד ותל יוסף) ובנהלל. טיילנו הרבה, הכרנו את הארץ. הייתי עמוסת רשמים וחוויות מהחיים הקיבוציים, מהמסיבות, מהילדים. טרם מסוגלת הייתי לתאר לעצמי שאחד הישובים בהם ביקרנו יהיה ביתי ולא ארגיש בו זרה. בעצם הדבר שחייתי לבדי ללא הורים, בתוך משק עברי, בחברה גדולה - הייתה בשבילי הגשמת חלום.

לאחר הסמינריון, חזרתי הביתה בכדי לעמוד על הבטחתי

לאמא. ואחרי זה לעלות שוב ולחיות חיי קיבוץ בארץ. במשך החודש שהייתי עוד בדמשק, מסרתי לנוער ממה שרכשתי בסמינריון. הרביתי לספר להם על הארץ, על ההסתדרות. ואני בעצמי התכוונתי לקראת הארץ. הכינותי לי בגדים לפי הרשימה שסידרתי לי בהיותי בארץ בהתאמה לצרכיה. יום יום הכשרתי את אמא למחשבה שלא יועיל לה כלום. הפעם נסעתי בידיעתם של ההורים, אבל למרות רצונם. אבא אמר לי: "אם תרצי פעם לשוב - דעי לך שאין לך לאן". ביוצאי את הבית עם המזוודה ביד, אבא לא ברכני לשלום, אמא בכתה, איש לא ליווני. הייתי קשה כאבן. ורק אז, כשנפרדתי מחברי שבאו ללוותני ונשארתי לבדי בתוך האוטובוס, ירד השריון ממני - הציפוני דמעות ולא חדלו ממני במשך כל הדרך עד ראש-פינה. על עזיבת הבית לא הצטערתי, אבל אופן הפרידה ממנו הכאיב מאד.

מספר חדשים הייתי בנען. התקשרתי לחברים, נקלטתי בעבודה. בזמן הראשון סדרוני לעבודה במכבסה. אני אמנם דרשתי עבודה חקלאית, אבל אמרו לי שבקיבוץ יש צורך לא רק בחקלאות.

היה צורך שנהיה המקשרים בין "החלוץ" והעלייה מדמשק, לכן הוחלט על-ידי מזכירות הקיבוץ להעבירנו (אותי ואת חברי), לישוב הנמצא לא רחוק מגבולות סוריה - לקיבוץ השומר הצעיר מס.ס.ר., שהיה אז בחצר כנרת (אפיקים בעתיד). לא רציתי להיפרד מנען. היה לי גם קשה להשלים שנחיה בין יוצאי רוסיה. אף הקיבוץ הזה לא רצה לקבל חברים שלא מתנועת נצ"ח. בינו לבין מזכירות הקיבוץ התנהל עלינו משא ומתן ממושך. לבסוף מזכירות הקיבוץ הכריעה. "השומר הצעיר" חששו לקושי קליטתנו בחברתם. "דמשקאים" - מי יודע איך הם תיארו אותנו בדמיונם! הם לא ידעו שאנו שלטנו בשפה העברית יותר מאשר רבים מחברי המקום. ולמעשה הייתה קליטתנו רגילה מאד, ללא קשיים מיוחדים. נכנסתי לעבודה בגן-הירק, התקשרתי מאד לעבודה, והמשכתי לעבוד בו במשך ארבע שנים. כעבור שנתיים, לאחר עלייתי, עלו ארצה גם הורי ואחי. אמי השלימה איתי ואף מבקרת אותנו וקשורה לילדי - נכדה. אבא לא סלח לי וטרם ביקר באפיקים.

"החלוץ" בדמשק התקיים עוד מספר שנים, לאחר שעזבנוה. עוד נשארו שם חברים יקרים שהמשיכו לפעול בנאמנות ובמסירות ללא גבול, אבל כאשר גם הם עלו, "החלוץ" התפזר (בערך לפני שלוש ארבע שנים). העזרה המקווה מן הארץ טרם באה. שליחים ששלחו לארצות רחוקות באירופה, אבל לארץ הזו, הגובלת עם ארצנו, השליחים לא הגיעו. אמנם כוחות רבים הלכו לטמיון, אבל גם עתה עוד לא מאוחר.

אפיקים 1941

העליה מדמשק והקליטה הראשונית

סיפורים קטנים מעשים גדולים

סיפורי העפלה מופלאים

מאת: מנחם לוזיה

אוכל לספר על כמה מקרים מעניינים מפרשיות ההעפלה:

מוביל אתי מעפילים. אתה רוצה בהם, בבקשה!". ליבי אמנם פעם, ויוסקה הנהג היה במבוכה, כי שנינו חששנו לא מפני הנוטר שבאוטו, כי אם מפני השוטרים הבריטיים שהיו בקרבת המקום. הסיבותי את השיחה עם עלי על החוב שאני חייב לו ונפרדנו בלי החיפוש שעלול היה להיות באוטובוסים.

בהגיענו לטבריה, העברתי מיד את השבעה בטקסי שירות לקרית שמואל, כי אחר רגעים מספר שוב הגיעה משטרה לחיפוש באוטובוס. נראה שנודע להם שנמצאו במכונית מעפילים.

פעם יצאתי עם הנס בייט להתעניין בגורלה של קבוצת ילדים שנאסרה בדרדרה והועברה למשטרת צפת. לא בלב שקט הסכמתי לתביעתו של הנס בייט לנסיעה זו, כי המלחמה בהעפלה הייתה רצינית וליפול בידי המשטרה הבריטית באותה תקופה, לא היה רצוי. אבל יצאנו לדרך. במבואותיה של צפת היה מחסום בריטי-ערבי. מיד הצעתי להנס שיעשה את עצמו "רופא" המוביל אותי כ"חולה" לבית-החולים למחלות ריאה בצפת. האוטו נעצר על-ידי המשטרה, ה"דוקטור" התעניין בבית-החולים "הדסה" וה"חולה" החל להשתעל בפרצופו של השוטר הבריטי. נטרקה הדלת בפנינו ובקללות עסיסיות סולקנו, אך ליתר זהירות ל"הדסה" הגענו. נכנסתי אל ידידי מנהל "הדסה" ד"ר וייל, והוא "הרגיע" אותי לחצי שעה במיטת עזרה ראשונה, עד שישוכו הרוחות. בינתיים באנו במגע עם האיש שלנו בצפת וידענו שקבוצת הילדים כבר נמצאת בידיים עבריות נאמנות בתוך צפת. הסתלקנו בעוד מועד, בדרך השכונה הערבית של צפת ושבו לטבריה.

ב. ליל חורף צונן אחד, בשתיים בלילה בקירוב, יצאתי לאזור מלכיה ואחרי ציפייה ממושכת, הגיעה קבוצת ילדים בני 10-12. הם הלכו אחרינו ללא אומר ודברים, וכך המשכנו בדרכנו ברגל שלוש שעות רצופות, על אבנים וסלעים, לסביבות ראש פינה. כאן, לפי הוראה מראש, חיכה לנו יוסקה, הנהג המפורסם מצפת והוביל את הילדים במכוניתו אל מועצת פועלי חיפה ומשמ למחנה מיון במשמר הים.

ג. במקרה אחר, נודמנתי לצפת אל הרב זילבר, להתעניין בגורלה של קבוצת ילדים שנאסרה בסביבת דרדרה. לרב זילבר, איש צפת, היו קשרים אמיצים אל משטרת צפת והיה נאמן עליה. הוא היה נכנס אל אסירים בכל שעה שרצה ושכנע תמיד את משטרת צפת לשחרר את האסירים בערבות, עד המשפט. אך כיוון שמשפט לא נתקיים, היו בינתיים הללו משוחררים. כאשר שאלתיו על הילדים שנאסרו בדרדרה, הרגיעני שהעניינים מסתדרים על הצד הטוב ביותר, אבל ביקשני לקחת אתי לדרך, מצפת לטבריה, שבעה מעפילים שהגיעו בלילה ההוא לצפת. קיבלתי את המעפילים והושבתים באוטובוס "אגד" בספסל האחורי. דרשתי מהם להיות שקטים, ויצאנו לדרך. הייתה אז תקופת המלחמה במעפילים בכל תוקפה, והרגשה לא קלה הייתה לי ללוות עולים שעה שנאסר עלי מטעם המוסד לעליה, להיות מעורב ישירות בהעפלה. אבל איך אסרב לרב זילבר? בסביבות מגדל, ליד תחנת המשטרה הבריטית, עצר את האוטובוס נוטר ערבי. הוא עלה לאוטו ושאל אם כולם תושבי המקום. הכרתי את הנוטר כיוון שהיה מוכר זבל לאפיקים, ואני עצמי קניתי את הזבל. הסתכלתי בפרצופו ועניתי: "יא עלי, ואני עצמי

אסון בדרך הים

... הייתה גם העפלה בים, דרך חופי הלבנון לארץ. קבוצת מעפילים שפילסה לה דרך בעזרת דייגים ערביים מן הלבנון, נספתה באסון בקרבת חופי הארץ, ושמונה מעפילים טבעו. ביניהם היו שני רופאים יהודיים, שלמדו באוניברסיטת בירות, תופיק צלח ובני משפחתו ואתם אמי רגינה לוזיה ושני נכדיה, בני אחי. אסון זה קרה בשל תאווה הבצע של הדייגים הערבים, שחמדו את רכושם של המעפילים ולכן טיבעו אותם. שתי גוויות הילדים נפלטו בחוף עתלית, וגווית גבר שלא זוהתה נפלטה בנהריה. הם נקברו בקבר אחים בבית הקברות בחיפה. מצאתי נחמה בכך שאחרי מאמצים של שנתיים עלה לארץ אחי עם אשתו וילדיו הקטנים, דבר שנעשה באמצעות ועדת שביתת הנשק הישראלית-לבנונית.

ד. אציין מקרה מיוחד שאירע באזורנו בסביבות הירמוך. קיבלתי הודעה שצריכה להגיע קבוצת מעפילים מסוריה דרך הירמוך מכיוון הכפר אוסיה שבעבר הירדן. הואיל והאזור הוא נהיר לי מאוד, יצאתי בעצמי לסביבות הירמוך. ראיתי תכונה לא רגילה. לגיונרים ערביים מעבר הירדן שוטטו בשטח, דבר שלא היה רגיל. אחר ציפיה של שעה בתוך חורשת האיקליפטוסים, ראיתי ערבי חוצה את הירמוך. לשאלתי אנה פניו מועדות, היה במבוכה לרגל השפה הערבית השגורה בפי. לאחר-מכן גילה לי שהוא מוביל קבוצת מבריחי גבול יהודים מסוריה. הרגעתיו, שאין לו מה לפחד מפניו והוא יכול להמשיך להובילם. הוא חזר וחצה את הירמוך, ואני, בינתיים, התרחקתי מן השטח וראיתי במו עיני אותו ועוד שני ערבים מעבירים קבוצת מעפילים. משעבר לאזור של ארץ ישראל, התקרבתי אליהם ונתתי להם את הכיוון להגיע לאפיקים. אני הקדמתי אותם, הגעתי הביתה ונכנסתי לביהח"ר "קלת". בעד החלון ראיתי שהמעפילים הגיעו לשער. יצאתי לקראתם לקבל פניהם. הערבי שליווה אותם התחמק מייד וראיתי שפניו מועדות לכיוון צמח, בה הייתה משטרה בריטית. הייתה זו תקופת המלחמה

במעפילים, והחרדה ליוותה אותי שמא יגיע הערבי למשטרה. מיד התקשרתי עם "אגד" טבריה ולפי בקשתי הקדים האוטובוס לחיפה דרך העמקים את צאתו מטבריה. הכנתי את המעפילים כדי להרחיקם מן השטח. האוטובוס הגיע במועד ויחד עם חברי מאפיקים, סייענו בידם להגיע אליו במהירות האפשרית. רגעים מספר אחר שנסעו, נוכחתי לדעת שהתאמתו חשדותי, כי לפתע הופיעו שוטרים ולגיונרים רכובים על סוסים וביקשו להיכנס למשק. מיד

הסתלקתי ל"בית-זרע" ולנתי שם בלילה ההוא. למחרת, כשחזרתי לעבודתי בבית החרושת "קלת" באפיקים, הופיעו לפתע בשעות הבוקר המוקדמות, הקצין הבריטי של משטרת צמח ואתו הקורפורל שמואל, שהיה ידוע כמעורב בכל ענייני הביטחון וההגנה והיה הנאמן עלינו במשטרת צמח. כיוון שהקצין הבריטי ידע על קבוצת המעפילים, בא לחפשני יחד עם שמואל. האחרון הכירני יפה, בא ואמר אלי ישירות: "שמע בחור, אתה מכיר את מנחם לוזיה?" הרמזים שבעיניו נתנו לי את האות להסתלק מיד. עניתי לו שאני מכיר "אותו", והוא פקד עלי ללכת לקרוא "לו"... מיהרתי אל צבי ברנר ואל איטקה אבן-דר, הממונים על הביטחון באפיקים, והם נתנו לי את ההוראה להסתלק מיד ולשוב ל"בית-זרע", בה נשארתי שבוע ימים.

ה. ברצוני לציין מקרה מצער, בו היו לנו גם חללי העפלה. אחר קום המדינה נעשו דרכי העפלה משובשות ביותר, כי המצור על ישראל התהדק, וההעפלה נפגעה קשות.

סיפורי העליה מדמשק דרך בירות והים התיכון

מצב יהודי "חארת אל-יהוד" בדמשק בשנים 1948 - 1950 ועליתי לארץ-ישראל

מאת: מרדכי משען

ואם השולחים אינם ציונים וכו'. וכשנוכחו השלטונות שמקור הכספים הוא הומניטארי טהור שחררו את הנחקרים, ביניהם היה אחי מואיז (משה) שהיה איש אמונם של יהודי אמריקה, אליו נשלחו הכספים. להגנתו הוא טען בבית המשפט, בין היתר, שהציונים בארץ-ישראל הם נגד הדת, ואנחנו יהודי המזרח ובכללם אלה השולחים את עזרתם מאמריקה, הם דתיים ונגד הציונים. אמנם השלטונות השתכנעו אבל בקשו שהכספים יעברו דרכם והם קזזו חלק מהם לעצמם.

מאיך גיסא, הם בקשו מאחי לשדר פעם בשבוע ברדיו דמשק בעברית, דברים שהם הכתיבו לו, שהיו כמובן נגד מדינת-ישראל. הוא נאלץ לבצע את המשימה כדי לשמור על יחסים טובים עם השלטון וכדי להתמיד בניהול בית-ספר "תלמוד תורה" לטובת הילדים, שמאז נסגר בית-הספר "אליאנס", לא היה להם מקום לימודים אחר.

אני, שהייתי עובד בשני מקומות: בבנק זילכה וגם עבודה חלקית אצל יהודי אחד שניהלתי לו את החשבונות, לא היה קשה לי להמשיך. המשפחה הלכה וגדלה, נולדו לנו ילדים, ולמרות שלא היה חסר להם כלום, אך חזיתי שאין להם שום עתיד בארץ הזאת (סוריה), חשבתי שאני מוכרח להקריב את עצמי למען הילדים, ולעלות לארץ-ישראל.

אז היו סוכנים חשאיים מצד הסוכנות היהודית ששלמו ביד רחבה לערבים אוהבי בצע, כדי להבריח יהודים לארץ-ישראל. התקשרתי עם אלה מהם שהכרתי וקבעתי לעלות עם המשפחה לישראל, למרות שבאותו פרק הזמן לא היה כל-כך רע ליהודים שהסתגרו בגטו שלהם. אמי, נחלקה בין שני עולמות:

א. היא אהבה אותי ואת הילדים ולא רצתה להתנתק ממני ומהילדים שלי.

ב. היא לא יכלה לעזוב את אחי עם משפחתו כי הוא היה מוכרח להישאר בהנהגת ב"ס ת"ת וגם הוא היה המתווך בין הקהילה היהודית בדמשק ויהודי חו"ל, שהיו שולחים עזרה. אחי מואיז היה כבר מוכר היטב לשלטונות הסוריים ממאסרו הראשון, והיה משדר כל שבוע ברדיו

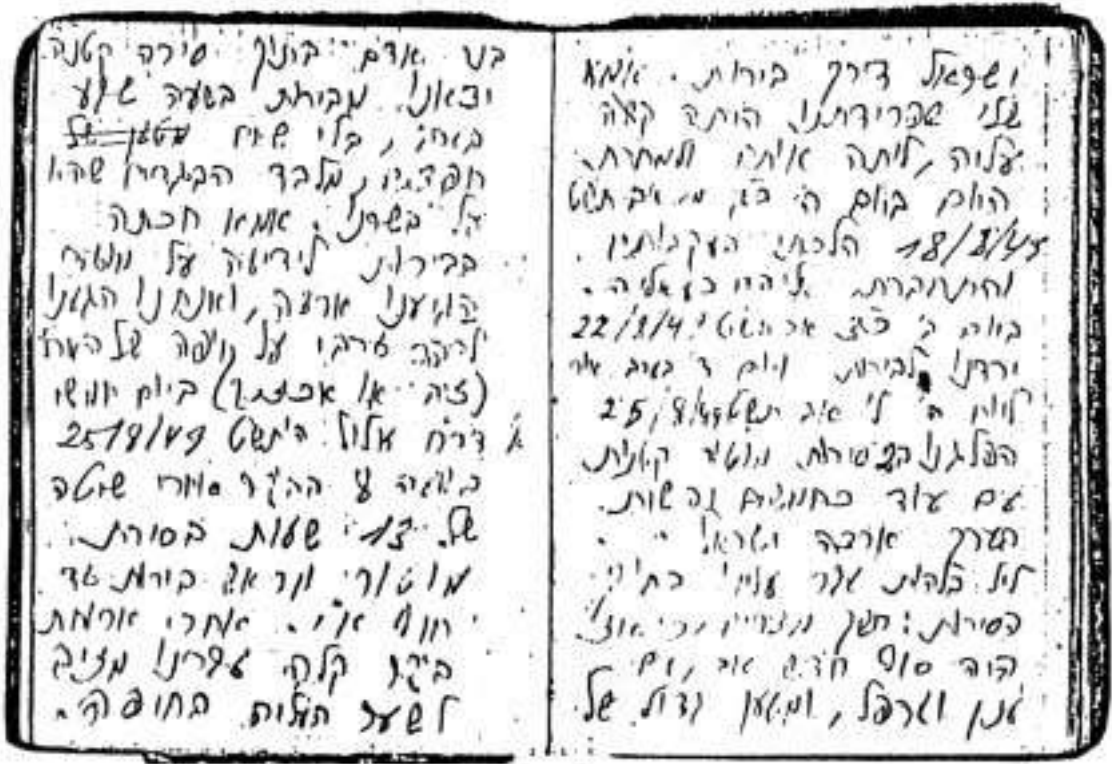
בארץ-ישראל הכריזו על הקמת מדינת-ישראל ובארצות ערב קמה סערה גדולה. סוריה הידועה בקנאותה, הזדרזה להכריז מלחמת קודש על היהודים בכלל וגם על קומץ היהודים הקטן הנמצא בארצה, בפרט. עוד באותו יום, נכנסו אנשי הביטחון ל"חארת אל-יהוד" בדמשק ואסרו מספר אנשים, ביניהם אחדים מאנשי ועד הקהילה, לרבות הרב - חכם עזור; כולם הואשמו בציונות. כשהעירו להם שהרב חולה ותשוש ולא יכול לעמוד בתנאי מאסר וחקירות, תשובת הפקידים האחראים הייתה: "לא זייק בכלל אם הוא גם ימות". אולם אחרי כמה ימים, בתיווך ב"חלונות הגבוהים", הוא שוחרר. כל היהודים ב"חארת אל-יהוד" - באותם ימים - היו תחת פיקוח חמור ונאסר עליהם לצאת ולבוא או לקבל מכתבים מחו"ל או לשלוח מכתבים וכו'.

בשכנות ביתנו בדמשק, בו גרתי עם משפחתי, אמי אחי ואחיותיי, גרו ערבים, שכביכול, שמרו על יחסים טובים אתנו ונכנסו (יעיני) לבקרנו מדי פעם.

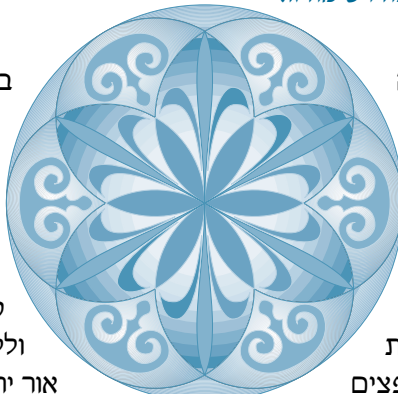
באותו זמן השתוללו אנשי הביטחון הסוריים ברחוב היהודי ואסרו יהודים מכל הבא ליד. אני, שחששתי לגורל משפחתי, אמרתי לשכני הערבי: "יכול להיות שאני גם אכנס למאסר. אני מפקיד אותך על משפחתי, חשוב אותם כמו משפחתי, תשגיח עליהם ותשים עין".

תשובתו הייתה: "ייהי בסדר". התשובה הייתה מתפרשת שיהיה בסדר מצדו וגם מצד השלטונות. למזלי אני לא נאסרתי, אך אחי, שהיה מנהל תלמוד תורה נאסר לזמן ממושך עם עוד הרבה אנשים, נחקרו, עונו ולבסוף נשפטו, זוכו ושוחררו.

באותה תקופה, להרבה מהיהודים בדמשק, נסתם מקור פרנסתם ובפרט לאלה שהיו יוצאים לכפרים (דאיאעג'י) ולא יכלו לצאת יותר, הן מפחד שיתנכלו להם הערבים והן מצד השלטונות שאסרו עליהם לצאת מחוץ לעיר. לא יהודי אחד ולא שניים נהרגו בהעיזם לצאת, ולא נודעו עקבותיהם. המצב הכלכלי של יהודי דמשק הלך והחמיר ומספר רב של יהודים נאלצו לחיות מההקצבה של אחיהם מעבר לים. אז הייתה תואנה לשלטונות לאסור עוד יהודים ולחקרם על מקור הכספים שמגיעים להם מעבר לים

דפים מיומנו של המחבר ממנו נכתבה רשימה זו.

ברגע הינתן האות ה"סוכנים" התלבשו על הנוסעים והתחילו מעבירים אותם לתוך הסירות. לא התחשבו בהרכב המשפחות והיו כאלה שהבעל עם חלק מהילדים בסירה האחת וחלק אחר עם האשה, בסירה שניה. יש לציין שעלינו לסירות רק בבגדנו, ללא חבילות וללא מטען כלשהו. לילה חשוך היה, ללא אור ירח (כי היה ראש חודש), והסירה שהייתה מיועדת לעשרה אנשים בקושי, הכניסו בה 30 נפש. כל הלילה שטנו בים כשהסירות לא רואות אחת את השנייה. היות וזה היה ערב ר"ח אלול, התחילו כולם להגיד סליחות בעל פה, כשבדיהם ספלים להעביר את המים הנכנסים לסירה ולהחזירם לתוך הים. כשהפציע השחר הגיעה הסירה לחוף אכזיב. הסירה השנייה הקדימה אותנו בחצי שעה והנוסעים היו כבר על החוף. הילדים שנפרדו מהוריהם התחילו לבכות, הסירה נעצרה בתוך הים ואנשי הקיבוץ ירדו לתוך המים והתחילו להעביר את האנשים אל החוף, כשהם נושאים אותם על גבם. וכשכולם היו על החוף נעלמו המבריחים עם הסירות. בא אוטובוס ולקח אותנו למקום בו קבלנו ארוחה קלה, ואחרי מנוחה הועברנו למחנה קליטה לבית ליד.

למחרת שמענו שבאה סירה אחרנו, היות והנוסעים הביאו אתם קצת רכוש, אלה שנהגו בסירה, חשקה נפשם ברכוש, זרקו את הנוסעים לים ולקחו את רכושם. ואם אנחנו ניצלנו והגענו בשלום, הרי זה תודות לכך שלא היה לנו שום דבר אתנו ולא היה כדאי למבריחים הערבים בסירות להתעסק אתנו.

דמשק כפי שזכר לעיל. העדרו היה מורגש טוב אצל השלטונות וגם אצל ועד הקהילה. לאמי קשתה ההחלטה אך לבסוף נפלה ההכרעה שהיא תישאר בדמשק עם אחי.

נחזור לעניין עלייתנו ארצה. הסוכנים הודיעו לנו שנהיה תמיד מוכנים, אין לקחת שום דבר, לא בגדים מיותרים ולא חפצים אחרים. כי אם ח"ו נתפס, נגיד שיצאנו לטייל ותעינו בדרך, וכך עשינו. באותו זמן, כפי שהזכרתי לעיל, אסור היה ליהודים לצאת מחוץ לעיר דמשק, אבל הסוכנים שהיו מודעים, היו משחדים לכל הצדדים ודמי "לא יחרץ" עשו את שלהם. באותו ערב עזבנו את הבית והלכנו ללון בבית אחר בקצה הרחוב, אצל מכרים, זאת כאמצעי זהירות מהמוכתר היהודי פרח רומאנו, שהיה מלשין בפני השלטונות על אנשי הקהילה שרצו לעזוב. למחרת יצאה אשתי עם הילדים בדרך ללבנון, כשהגיעו לתחנת הגבול, שאלו שומרי הגבול הסורים את הנהג על הנוסעים שיש לו במכונית, ענה שאלה תיירים שהולכים לקייטנה ללבנון. כמוכן שבלחיצת יד עם השוטרים תחב הנהג את דמי ה"לא יחרץ", וכך עברו בשלום והגיעו לעלי. יום אח"כ הצטרפתי אליהם.

התארחנו ליומיים אצל משפחה אחת וביום השלישי לעת ערב, באו, לקחו אותנו לטייל לשפת הים בבירות, הייתה שעה 7-8 בערב, ליל ר"ח אלול, תש"ט 25.8.49. בהגיענו לחוף הים, ראינו עוד מספר יהודים שהגיעו לפנינו, שגם הם פעמיים לארץ ישראל. שתי סירות דיג עמדו על החוף ועליהם ה"דייגים" וגם "סוכני הנסיעות".

רשימת העולים שהגיעו ביום 23.8.49 - ע"י סלים

סירה מס' 8

שם	גיל	שם	גיל
פקס אברהם	20	דומני יסה	16
פקס יצחק	18	דומני פרודה	20
פקס רחל	18	לטי יוסף	10
שירה זאב	20	ציג אברהם	12
שירה שמחה	17	חלק לירה	11
פתיחה שלמה	20	חלק יפה	17
אסא אברהם	18	חלק חיים	9
סלח מטלוב	15	סחחיה יוסף	17
ערוסה נסים	15	סעיר משה	15
ערוסה רבקה	10	סעיר אברהם	11
ערוסה מכה	10	לאלי הובק	21
קישק לילה	70	כברחי יוסף	20
דומני יעקב	15		

רשימת העולים שהגיעו ביום 25.8.49 - דרך זיו

סירה מס' 9

שם	גיל
ארזי אברהם	17
שלום רבקה	24
שלום אתי	15
משען מרדכי	38
משען גיניה	28
משען מאיר	25
משען עזרא	8
משען אסתר	6
משען רבקה	4
משען עליזה	2
משען רפאל	1
גריגי גבריאל	27
גריגי צפרוח	27
גריגי אסתר	3
גריגי שלמה	1
סלחום רוזמן	13
דעבול יהושע	29

חוויותיי מעלייתי ארצה בשנת 1949

כילד בן 8 שנים

מאת : עזרא משען *

אותו על יד הים. מרוב עייפות נרדמתי במקום כשאר כל הילדים.

מאוחר יותר כאשר הכל היה חשוך, העירו אותי לתוך מהומה גדולה: דבורים, רעש, לא ידעתי מה קורה סביבי. תוך מספר דקות בזריזות רבה מאוד העלו אותנו על הסירות שהיו בים. תוך כדי העלייה לסירה שמעתי את אמא צועקת "הבת שלי רבקה איננה". מישהו ענה לה בצעקה "היא נמצאת בסירה אחרת, תפגשו אותה אחר כך". מנוע הסירה החל לפעול והתחלנו לשוט. היה חושך מוחלט. מסביב המבוגרים ממלמלים תפילות, ואומרים סליחות. - היה זה ראש חודש אלול

- לכן היה לילה חשוך ללא ירח - ולכן השייט תוכנן ללילה חשוך, כדי לא להיתפס על ידי גורמים עוינים - על הגברים המבוגרים

הטילו להוציא מים שנכנסו לסירה...

זה היה לילה שעבר עלינו בפחד ובדאגה רבה.

עם הנץ השחר נראה החוף. הסירות עגנו ולפליאתי הרבה ראיתי מולי בפעם

הראשונה בחורות עם **מ כ נ ס י י ם**

כ ח ו ל י ם ק צ ר י ם, עם גומי (ורגליהן

ר"ל מעורטלות. מ.ש.) וגם היו שם בחורים עם

מכנסיים קצרים וגופיות. הם באים ליד הסירה, מעלים אותנו על גבם ולוקחים אותנו לחוף. זה היה המפגש הראשון שלנו עם הקיבוצניקים הראשונים של ארץ ישראל - עליהם שמענו מסיפוריו של אבא.. לימים נודע לי שהיה זה חוף אכזיב שאליו הגענו - משם נלקחנו לאולם ענק עם הרבה אנשים. הסתכלתי מסביב ולא האמנתי. שוב ושוב שאלתי את אבי " אבא, האם זו ארץ ישראל? "האם מותר כבר לדבר עם מי שאני רוצה?" ובעיניים בורקות ענה לי: "כן, כן בני". התחלתי להתרוצץ בשמחה בין האנשים.

הוגשה לנו ארוחת בוקר ושתיה חמה שהייתה בעיני כארוחת מלכים. ואז הבינותי את פשר הלבוש הרב אותו הלבשה אותנו אמי לפני צאתנו לדרך.

הבנתי שהבגדים שעלינו הם עתה כל רכושינו....

גרנו ב-"חארת אל יהוד" בדמשק. אבי מרדכי משען ע"ה, היה פעיל ציוני, מדריך בתנועת ה"חלוץ", ביקר מספר פעמים בארץ ישראל וכבחור צעיר נפגש בשנות ה-30 של המאה העשרים עם דוד בן גוריון, דאג לספר לנו, הילדים, רבות על ארץ ישראל, על חיי החלוצים, על הקיבוץ ועל הקיבוצניקים. ועל כמיהתו העזה לעלות לארץ ישראל, אליה כבר חלק מחבריו נסעו. על כל הנושאים הללו - לנו הילדים - היה אסור לדבר כלל וכלל...

באחד הימים, אמא קראה לי ולאחי ודאגה שלא כהרגלה להלביש אותנו במספר זוגות לבנים, במספר זוגות גרביים, כנ"ל גם מכנסיים. לשאלתי למה כל זה? ענתה לי אמא ש"אנחנו הולכים עם סבתא לטיול בלבנון".

בשבילנו הילדים - שלא יצאנו מעולם מתחומי "חארת אל יהוד" - היה זה אירוע חשוב של יציאה לעולם הגדול, אבל... אמא וסבתא הזהירו אותנו, שבזמן הנסיעה הזאת אסור לדבר כלל.

ואכן נסענו מדמשק, לאחר מספר שעות נסיעה הגענו למקום שאחר כך התברר לי שנקרא "זחלה", ומשם המשכנו ל"עלי" (למד בצרה) שם ישננו אצל משפחה שלא הכרתי, אבל אמרו לי ש"הם קרובי משפחה". למחרת הצטרף אלינו אבי ונסענו יחד לביירות. שם פעם ראשונה, בחיינו, ראינו את הים והתרשמנו מאוד מגודלו ומעוצמת הגלים שהתנפצו אל החוף. אבא לקח אותי ואת אחי לשיט קצר בסירה. האמת הייתי קצת ב"שוק" מהים הגדול, אך הרגשנו כיף בל יתואר.

אחר הצהריים נסענו עם עוד מספר משפחות שלא הכרתי לחוף ים מרוחק מישוב, שם הצטרפנו למשפחות נוספות. עשינו "חפלה" אוכל ושירים. עברו תושבים מקומיים-ערבים, ששאלו את המבוגרים "מה קורה כאן?" הם ענו להם בפשטות שיש לנו, היהודים, חג שצריך לחוג

(* הכותב, עזרא משען, הוא בנו של מרדכי ז"ל ואג'ני תבדל"א ונכדו של חכם עזר צ"ל

חגים ומועדים

חג הפסח שלי - "כאן" בישראל וגם לנו, אליהו הנביא שלנו

מאת: עליזה רמתי

קוטפים וממלאים את האגרטים בפרחים. הרחצה לקראת ליל הסדר מתחילה כבר משעות הצהריים. המקלחת מלאה אדים של מים שרתחו על הדוד, הליפה והסבון עובדים שעות נוספות, להכשיר את הגוף ואת הנפש לליל הסדר. כולנו רחוצים ולבושים בבגדי החג, בחלקם חדשים.

הריחות שעולים מהמטבח מעוררים את התיאבון. ריח הדגים החריפים ברוטב עגבניות, ריח הרז בחמוד, הלוביה, קציצות הבשר, העופות הנאפים בתנור, הארטישוק הממולא, הקובה ברז, קציצות הכרפס, ועוד כהנה וכהנה.

צלחת הפסח עומדת כבר במרכזו של השולחן, עליה הזרוע, המרור, החרוסת, החזרת, הכרפס, הביצה. הקערה מכוסה במפית תחרה מבהיקה.

ערב, אבא כבר החביא את האפיקומן, השולחן ערוך בכלים המבהיקים, עלי החסה מעטרים את השולחן, וליד כל צלחת, הגדה של פסח. כוסיות היין מחכות לתחילת הקידוש. הכל ערוך מצוחצח ומוכן להתחלת ה"סדר". הבית כולו לבש חג ומואר, וכולנו יושבים - מסובין מסביב לשולחן. בראש השולחן יושב אבא. פניו מאירות באור מיוחד. אמא יושבת לצידו. היא לבושה בבגדי החג שלה. וכולנו עם כל הילדים יושבים סביב. היין נמוג לכוסות, קידוש, ואנחנו מתחילים ב"סדר פסח". לאחר ששתינו כוס ראשונה, כולנו נוטלים ידיים, ואבא מברך על הכרפס. ולאבא יש הסבר על כל מהלך ב"סדר" ועל פרק ב"הגדה". למה כרפס? הוא שואל ומשיב ומוסיף עוד ועוד ממאגר הידע העצום שלו: אם נקרא הפוך את המילה, אז ס' הוא כמספר בני ישראל שעבדו את פרעה, ונמשיך לקרוא הפוך, פ' פרך וכו'...

הימים הם הימים שלפני חג הפסח. רבה התכונה בבית, ורבה התכונה בשכונה. כל השכנים מוציאים את הרהיטים מהדירות, ומתחילים בעבודת הסיווד והצביעה, הקרצוף והניקיון. כל פינה בבית זוכה לתשומת לב. וכולם עושים במלאכה. הילדים הקטנים, הילדים הגדולים וכמוכן ההורים.

כולם מוציאים את הכלים להגעלה. מדורות מדורות, ועל כל מדורה דוד גדול, ובו מים רותחים ומבעבעים, שלתוכם הושלכו כמה אבנים. האבנים חמות - מלוננות ותוססות בתוך המים. הכלים מושלכים לתוך הדוד, ויוצאים מבהיקים כשרים למהדרין. עכשיו, שהבית צבוע, מסויד, החלונות מבהיקים, הארונות מסודרים, ארון האוכל מצוחצח, המקרר נראה כחדש, הכל רחוף והחמץ הובער - מביאים את חבילת המצות. זו מונחת כלאחר כבוד על מפית לבנה ומעומלנת למעלה, על המקרר. עכשיו אפשר להתחיל לעשות את ההכנות לליל הסדר:

אמא מורידה ממעלה הארון את הכלים המיוחדים השמורים לחג. הכלים היפים המצפים לבוא היום החגיגי. גם סירים מבהיקים מחליפים את מקום הסירים של ימי החול. אבא מוסיף וקונה עוד ירקות ופירות ועופות ודגים, ועוד כלי, ועוד קנקן, ועוד קערה.

בבוקרו של היום הגדול, התכונה רבה במיוחד. בשעה שאמא עומדת במטבח ומתקינה את מאכלי ליל הסדר, אנחנו, הילדים מקרצפים ומנקים, ומסדרים את הגינה,

המקושט, ופה גביע היין המהודר המיועדים לו, וגם אנחנו, כולנו, מחכים לו. נו!?" אמא מחייכת את החיוך הטוב שלה. "יה בנתי, סבלנות, עוד מעט, עוד מעט... בוא יבוא"

אני נלחמת בשמורות העיניים שכבדו. העיניים נעצמות. "אליהו הנביא" טרם הגיע, ואני לא אראה אותו! ופתאום... דפיקה על הדלת, ואמא ממחרת לפתוח, ובכניסה לבית עומד... "אליהו הנביא" במלוא הדרו. עטור בבגד לבן וארוך, וזקן לו ארוך לבן ורך. אמא מזמינה את "אליהו הנביא" להיכנס ומלווה אותו למקומו לכסא השמור עבורו:

"תפדל, תפדל", ו"אליהו הנביא" מחייך חיוך רחב וטוב. כולנו עטים עליו, והוא מוציא מתחת לכנף בגדו חבילה גדולה, ובה... מתנות לכולם... ואז... לאחר שחילק את המתנות, "אליהו הנביא", מסיר את הסדין שעטף אותו, מסיר את הזקן שעטר את סנטרו, והוא עומד עכשיו מולנו כשאזור חגור למותניים שלו, מקלו בידו ואמתחת לבנה על גבו.

אני משפשפת את העיניים שלי. זה אבא זה אבא שלי. ואבא שוב מחייך את חיוכו המיוחד, ופניו נמלאות אור.

וכולם שואלים אותו: "מאין באת?" ואבא עונה: "מדמשק" "ולאן אתה הולך?" ושוב חיוך ענק: "לירושלים". אני יודעת - אחרי הארוחה, אבא יפליא לספר על החיים בדמשק, על העלייה ממנה לארץ ישראל ועל ירושלים שכולה זהה.

ואני?... גם בשנים הבאות אצפה ואתגעגע ל"אליהו הנביא" שלנו...

ואחר כך אבא חוצה את המצה, וכולנו שרים את 'הא לחמא עניא', ומושיקו, האח הקטן שבינינו, שואל "מה נשתנה?" וכולנו עונים לו והשירה הענוגה ממלאה את החדר.

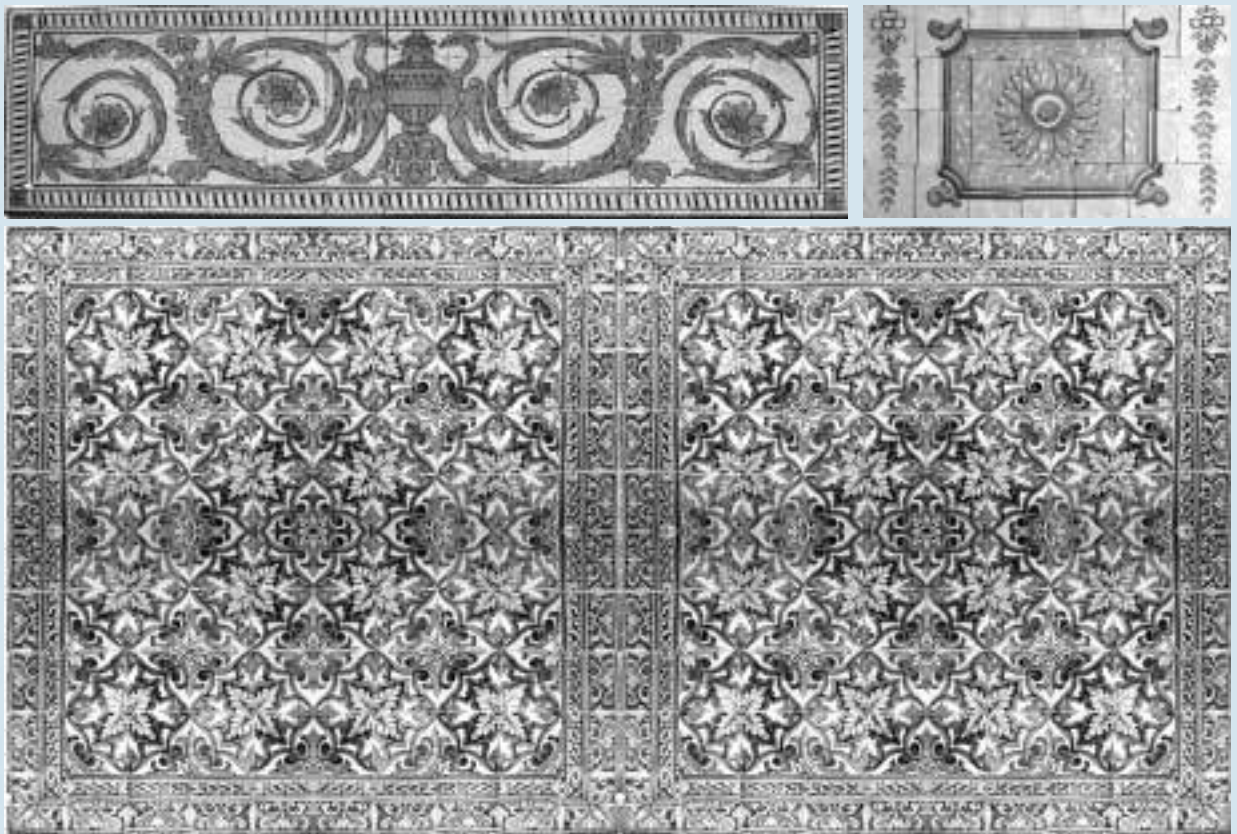
אבא מפליא בסיפור "עבדים היינו", מתאר את העבודה הקשה, את הגאולה שהייתה לנו "ביד חזקה ובזרוע נטויה". ועל הזרוע הנטויה והמכות, וחציית ים סוף, וההליכה במדבר, אבא מספר ומספר,

ואנחנו מקשיבים ושותים בצמא את הדברים. אבא כורך מצה ומרור, ואוכלן בבת אחת, וכך עושים כולנו, לקיים את שנאמר: "על מצות ומרורים יאכלוהו". מגיע עת "שולחן עורך" - המטעמים המוגשים לשולחן ערבים כל כך. ואמא מתרוצצת, ומביאה, ומפנה, והבנות עוזרות על ידה.

אבא מביט על אמא בעיניים אוהבות ואומר לה: "אבוס אידק, אשת חיל". ואמא משיבה לו בחיוך. אבא, ממשיך ומסביר על האפיקומן: "מי שימצא, יצטרך לחלוק עם כולם במתנה..." ואנחנו כבר יודעים שמותר לבקש רק מה שאפשר לחלק אותו...

אנחנו ממשיכים בזמירות: "הזן את עולמו", ועל כל הטוב שהשם העתיר עלינו, ועל ירושלים הבנויה, ואנחנו מהללים ושותים עוד כוסית...

העיניים עוד מעט נעצמות. המילים מהדהדות באוזני: בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים, אני, חסרת סבלנות, שואלת את אמא: "נו, הבטחת. מתי כבר יבוא אליהו הנביא?" הנה הכסא

מאכלים ומטעמים ממטבח של אמא

ממולאים (מחשי), חצאים (מדיאס) ומגולגלים (מלפוף)

מאת: מואיז מכללתי ורות שמר

בדמשק, עונות האביב והקיץ הן עונות של שפע ירקות ופירות. מטבחם של יהודי סוריה היה מושפע מהמאכלים מימי שלטון העות'מאנים ומהסביבה הערבית מוסלמית. ירקות מגולגלים (מלפוף) או ירקות ממולאים (מחשי), בתערובת אורז ובשר טחון היו דומיננטים מאוד בתפריט. הפעם נתרכז בהבאת מתכונים של הירקות הבאים:

מכינות ומבשלות ירק ממולא, ממין אחד בסיר אחד, בגלל שהיו צריכות לבשל כמות גדולה באותו סיר, לספק צרכיהם של משפחות מרובות אוכלים, כאשר התפריט כלל בדרך כלל - מנה עיקרית אחת.

השנייה:

"כאן" בארץ, כמו שרעייתי רות נוהגת. היות ו"כאן" בארץ יש שפע של ירקות (אמנם ירקות חממה), במשך כל השנה, מכל המינים ובשלל צבעים, והיות ובתפריט המשפחה הישראלית, ירקות ממולאים מהווים רק מנה ראשונה בארוחה, היא מכינה סיר ירקות ובו ממולאים ומגולגלים ממינים שונים (פלפלים, קישואים, עגבניות, גבעולי סלק, ארטישוק ועוד) גם טעים לחיך וגם נאה למראה עין.

חייבים אנו לציין, כי משתי השיטות המוזכרות לעיל, נקבל מכל תבשיל טעם אחר וייחודי למרכיביו השונים, אבל נדגיש כי מטבע הדברים, עדיף וטעים יותר, ירק ממולא ממין אחד, על תבשיל של ירקות ממולאים מעורבים ממינים שונים.

לאחר דברי הקדמה אלו, ניגש לעבודה: תבשילים ממולאים, מדיאס ומגולגלים, מורכבים מהירק אותו אנו רוצים למלא, מה"מילוי" בו אנו רוצים למלא את הירק, ומהתבלינים הרבים.

הממולאים:

קישואים (קוסא מחשי); חצילים (ביתנג'אן מחשי); פלפלים (פלפלה מחשייה); ובצל ממולא (בסל מחשי).

המדיאס:

ירקות חצויים למחצה, ממולאים או עטופים בקציצות בשר או גבינה עם ביצים, וכן גבעולי סלק (סלא') וארטישוק עטופים בקציץ בשר*.

העלים המגולגלים:

עלי כרוב ממולא (יכנא מלפוף); עלי גפן ממולאים (יברא').

ראשית, נבהיר כי קיימות שתי שיטות לבישול ירקות ממולאים (מחשי):

הראשונה:

"שאם", כמו שאמא צוריה או סבתא במבה היו עושות:

(* עליהם ראה בגליון מס' 4 עמודים 49 ו- 50

שניהם, או בשר בקר טחון שבעת טחינתו מוסיפים קוביות שומן כבש, בצל יבש.

תבלינים:

פלפל שחור, מלח, שמן זית, צנוברים (למי שרוצה), מעט קינמון.

אופן ההכנה:

מכינים את הבשר הטחון (לפי הטעם הרצוי לכם), קוצצים דק את הבצל, מתבלים במלח ופלפל שחור ומטגנים, יש מי שמוסיפים את הצנוברים קלויים בשמן זית ו/או פטרוזיליה קצוצה דק דק, ו/או קינמון.

גרסה ג': מילוי לצמחונים - אורז עם גרגרי חמוס ו/או צנוברים:

מכינים: אורז, גרגרי חמוס, צנוברים, מלח, פלפל, שמן זית, נענע יבש.

אופן ההכנה:

משרים את גרגרי החמוס למשך לילה שלם, כדי שיהיה קל לקלפם. לקילוף קל, מוצע להכניס את הגרגרים לשקית ניילון, לוחצים עליהם באמצעות מערוך או בקבוק זכוכית, מפרידים בין הקליפות לבין פנים הגרגרים, רוחצים את האורז, מסננים, מערבבים את האורז עם גרגרי החמוס הקלופים ו/או הצנוברים, מתבלים במלח ופלפל (יש שמוסיפים גם מעט שמן זית).

עתה, משהכינונו את "המילוי" הדרוש לנו לפי אחת מהגרסאות הנ"ל, ניגש למלאכת המילוי.

"המילוי"

להכנת ממולאים ו/או מגולגלים למיניהם, נכין בשלב הראשון את "המילוי":

ניתן למלא את הירק באחד משלוש הסוגים של מילוי: תערובת של אורז עם בשר טחון, מילוי עשוי מבשר טחון בלבד ומילוי לצמחונים, שמורכב או מאורז בלבד או מתערובת של אורז עם גרגרי חמוס, צנוברים ויש מי שמוסיף גם מעט צימוקים.

גרסה א': "המילוי" תערובת של אורז עם בשר:

מכינים:

אורז, בשר כבש טחון, או בשר בקר טחון, או תערובת של שניהם (יש מי שמעדיפים להכין בשר טחון של בקר ומוסיפים לו בזמן הטחינה קוביות של שומן כבש). בצל, שמן זית

תבלינים:

מלח, פלפל שחור, קינמון ויש שמוסיפים צנוברים.

אופן ההכנה:

רוחצים את האורז, מסננים, מערבבים עם הבשר הטחון (הרצוי). מוסיפים בצל קצוץ דק ומתבלים בפלפל ומלח. יש מי שמוסיפים צנוברים מטוגנים קלות במעט שמן זית.

גרסה ב': המילוי של בשר טחון בלבד - (תדבילה):

מכינים:

בשר כבש טחון, או בשר בקר טחון, או תערובת של

קישואים ממולאים (קוסא מחשי):

בוחרים קישואים קטנים עד בינוניים טריים, שוטפים היטב, מורידים להם את הראש ומגרדים קלות את הקליפה. במכשיר מיוחד (מנכאר) מוציאים את "לב" הקישוא (מנכרו), שהוא החלק הפנימי הבשרני עם הגרעינים (ראה בהמשך מתכון מיוחד לבשל מהם תבשיל טעים ומיוחד "ליבת קוסא"). נוהרים שדפנות הקישואים לא ייפגעו.

ממלאים את הקישואים (המרוקנים מתוכנם) במילוי שהכינונו מאחת הגרסאות הנ"ל עד כדי שני שלישי, כדי שהירק לא "יתפוצץ", יתפרק ויתפזר בסיר. את הקישואים הממולאים מטגנים קלות במעט שמן זית, עד להזהבה (אפשר גם לבשלם ללא שלב זה של טיגון). מסדרים אותם בסיר עמוק בצפיפות. מוסיפים מים, מיץ או רכוז רימונים, מיץ לימון, רסק עגבניות ומעט שמן זית. מתבלים בפלפל שחור ומלח - עד לכיסוי הקישואים. מבשלים על אש קטנה* עד שהנוזלים, חלקם יספגו ומחלקם האחר ייווצר רוטב סמיך.

קישואים ממולאים (קוסא מוסלמנייה):

בוחרים קישואים גדולים (כדי שקישוא אחד יהווה ארוחה בפני עצמה לאדם אחד), מכינים אותם כמו הקישואים הקטנים, עם אחד המילויים הרצויים. מכינים את הרוטב והנוזלים המתובלים הרצויים ומבשלים כנוזל לעיל.

"לב הקישוא" (ליבת קוסא):

זוכרים את כל החומר שהוצאנו מהקישואים? לא זורקים אותו, חלילה. ההפך, יוצרים מכל הכמות - שיצאה - ארוחה טעימה.

אופן ההכנה:

קוצצים בצל יבש דק ומטגנים עד שיהיה שקוף ויזהיב קלות. מוסיפים עליהם את "לב הקישוא" ומערבבים יחד. ממשיכים לטגן תוך ערבוב והוספת מלח ופלפל שחור (יש שמוסיפים פלפל שחור במידה נדיבה). מגישים עם לחם טרי - מהווה ארוחה טעימה בפני עצמה, במיוחד ארוחת יום ששי בצהרים - כאשר תבשיל ה"קוסא מחשי" מיועד לארוחת צהרים בשבת.

חצילים ממולאים (ביתנג'אן מחשי):

אופן ההכנה:

בוחרים חצילים קטנים עד בינוניים שמנמנים. רוחצים, מורידים להם את הראשים (יש שמקלפים "פסים" מקליפת החציל - לא חובה) במכשיר המיוחד מוציאים את ליבת החציל תוך זהירות שלא לפגוע בדפנות הירק. ממלאים את החצילים המרוקנים במילוי שהכינונו מאחת הגרסאות הנ"ל. מטגנים במעט בשמן זית, מסדרים בצפיפות בסיר

עמוק או בתבנית. מוסיפים מים (עד לכיסוי כל החצילים). מתבלים ברכז או מיץ רימונים, כמה עלי נענע, מעט קינמון ושמן זית, פלפל ומלח. מבשלים על אש קטנה עד שהנוזלים חלקם ייספגו ומחלקם ייווצר רוטב סמיך.

בצל ממולא (בסל מחשי):

אופן ההכנה:

בוחרים בצלים גדולים, חורצים בסכין חריץ עד למרכז הבצל, מניחים את הבצלים החרוצים בסיר, מוסיפים מים ומביאים לרתיחה של כעשר דקות עד רבע שעה. מקררים, מפרידים בעדינות את הגלדים (השכבות) - מקבלים מעין כדור ריק אותו ממלאים במילוי מאחת הגרסאות הנ"ל. מסדרים בצפיפות בסיר, מוסיפים מים עד לכיסוי, מוסיפים מיץ או רכוז רימונים, מיץ לימון, שזיפים מיובשים, מעט מאוד סוכר, קינמון, מלח. מניחים על הבצלים צלחת כבדה, ומבשלים על אש נמוכה כשלוש - ארבע שעות.

פלפלים ממולאים (פלפלה מחשייה):

אופן ההכנה:

בוחרים פלפלים קטנים טריים (כיום ניתן לבחור פלפלים בצבעים שונים - הטעם שווה). מורידים את ראשיהם ומרוקנים את הגרעינים. ממלאים את הפלפלים במילוי מאחת הגרסאות הנ"ל, עד כדי שני שלישי מנפחם. (אם נמלא עד הסוף, המילוי יתרחב "יפוצץ" את הירק ויתפזר בכל הסיר).

את הפלפלים המלאים, נסדר בסיר או בתבנית בצפיפות, כשהם עומדים וראשיהם כלפי מעלה. נוסיף מים עד כדי מחצית גובה הפלפלים המסודרים, עגבניות טריות מרוסקות ורסק עגבניות. נתבל בתבלינים, מעט שמן זית ונבשל על אש קטנה עד שכל הנוזלים ייספגו ויווצר רוטב סמיך. כיום אפשר גם לבשל על-ידי סידור הפלפלים בתבנית ולהכניסם לתנור חם, עד שיתבשלו וישחימו.

מדיאס חצילים או מדיאס קישואים

עם בשר:

בוחרים חצילים או קישואים קטנים עד בינוניים וטריים. חותכים כל ירק לשני חצאים שווים, באצבע מוציאים מעט מהליבה לאורך כל חצי ומקבלים מעין "סירה".

אופן ההכנה:

מכינים תערובת לקציצות מבשר טחון, מורחים כל "סירה" (חצי ירק) במעט מביצה טרופה, כדי שתערובת הבשר תדבק לסירה ולא תחליק ותיפרד. עם כפות ידיים רטובות, יוצרים מתערובת הבשר מעין קציצה באורכו של חצי הירק. שמים על הירק, מהדקים היטב, טובלים בביצה טרופה, ואחר-כך מעבירים ומגלגלים בצלחת עם פירורי לחם (או קמח). מטגנים קלות מכל הצדדים. מסדרים

ומהדקים. מסדרים את המגולגלים בסיר עמוק בצפיפות, מוסיפים מים מעורבים בשמן זית, עלי נענע, מיץ לימון, מעט שום כתוש (אפשר גם לבשל ברוטב עגבניות), מכסים בצלחת כבדה ומבשלים כשלוש שעות על אש קטנה.

עלי גפן ממולאים (יברא):

אופן ההכנה:
שוטפים היטב את עלי הגפן המשומרים ומשרים במים רותחים (להוריד מהם את כמות המלח). מניחים עלה עם הצד המבריק כלפי מטה. שמים במרכזו כף מילוי מגרסה א' או ב' (או מילוי של אורז מתובל בלבד), מקפלים את הצדדים לסגירה, מגולגלים ומהדקים. מסדרים בצפיפות בסיר, מוסיפים נוזלים מתובלים המורכבים ממים, שמן זית, מיץ לימון, (מי שאוהב יכול להוסיף עלי נענע), ומכסים את כל העלים המגולגלים שבסיר. מניחים מעליהם צלחת כבדה ומבשלים על אש קטנה.

בתחילת הקיץ, כאשר אפשר להשיג עלי גפן צעירים, טריים, יש לרוחוץ אותם היטב, להרתיחם במים ומלח עד שהם מתרככים, מסננים ומצננים. מלאכת המילוי, התיבול והבישול, היא כמו שצוין לעיל בעלי גפן משומרים.

(* בדמשק, אחד מאמצעי הבישול היו קדרות גחלים או פתילות נפט או התנור במאפיה המקומית.

בסיר עמוק, מוסיפים מים עד למחצית גובה החצילים/הקישואים. מתבלים ומוסיפים מלח, פלפל שחור, שמן זית (אפשר גם להוסיף רסק עגבניות ומבשלים עד שהנוזלים ייספגו ויווצר רוטב סמיך.

מדיאס חצילים או מדיאס קישואים עם גבינה וביצים:

אופן ההכנה:
חוצים את החצילים או הקישואים לשני חצאים שווים. מרוקנים מהם מעט עד לקבלת מעין "סירה". מכינים גבינה קשה מגוררת, מערבבים עם ביצה, יוצרים עיסה בגודל חצי הירק. מחברים אותם יחד, טובלים בביצה טרופה ואחר-כך מכסים בפירורי לחם (או קמח). מטגנים מעט, מסדרים בסיר עמוק או בתבנית. מוסיפים מים עד גובה מחצית הקישואים ומבשלים על אש קטנה עד שכל הנוזלים ייספגו.

ירקות ממולאים מגולגלים (מלפוף)

עלי כרוב ממולאים (יכנא מלפוף):

אופן ההכנה:
בוחרים כרוב בינוני טרי, רצוי פחוס, שעליו מתאימים למילוי. מפרידים את עלי הכרוב, משרים אותם במים רותחים עם מעט מלח, עד שהעלים מתרככים. מסננים ומצננים. מכינים מילוי מאחת הגרסאות הנ"ל. שמים באמצע כל עלה, מקפלים מהצדדים פנימה, מגולגלים

פתגמים ומכתמים שלמדתי מאמא ומאבא

ליקטו: שמחה ונתן סלומון, בני מוצרי ומשה כהן

טב אל-אדְרָה עֵלָא תִמָּה בְּתִטְלַע אל-בְּנַת מִתְל אִמָּה

طَبَّ الْقِدْرَةَ عَلَى تَمًّا ابْتِطَّلَعِ ابْنَتٌ مِثْلَ إِمَّا

תהפוך הסיר על פיו תבוא הבת כמו אמא שלה

מָא בְּתִשׁוּפּוּ חִירְנָא לְחִתָּא תִשׁוּפּוּ עִירְנָא

مَا بَتَشَوْفُوا خَيْرَنَا لِحَتِّي تَشَوْفُوا غَيْرَنَا

לא תכירו בטובנו עד שתכירו אחרים מאיתנו

שׁוּ פְּוֹתְכַּ עֵלָא בֵּית עֲדוֹנְכִּ? אֵלְלוּ: מְחַבִּי גִיוָא

شَوْ فَوْتِكَ عَلَى بَيْتِ عَدُوِّكَ؟ قَالُوا: مُحِبِّي جَوَاه

מה דחף אותך להיות בין שונאי? אמר לו: אהובי בפנים

בָּא אֲאָחִיד אל-אֶרְדַּ עֵלָא מְאֵלוּ - מְאֵל בְּרוּחַ וּבִיצְפִי אל-אֶרְדַּ עֵלָא קְאֵלוּ

يَا أَخِي أَخِي عَلَى مَالِي - الْمَالُ بِرُوحٍ - وَبِصَفِي الْقِرْدِ عَلَى حَالِي

מי שלוקח את כספו של הקוף הכסף יאזל - והקוף ישאר לבדו

שׁוּ עֲזָאכַּ לְמֹר? אֵלְלוּ: אל-אֶמְרָ

شَوْ عَزَاكَ لَمُرٍّ؟ قَالُوا الْأَمْرَ

מה הצריך אותך למרורים, אמר לו המר יותר

חָזַ אֶעֱטִינִי וּבַלְבַּחַר אֶרְמִינִי

حَظَّ أَعْطَيْتَنِي وَبِالْبَحْرِ أَرْمَيْتَنِي

הב לי מזל והשליכני לים (ואני כבר אשרווד...)

סְאֵלוּ אל-מִסְמָר, לִישׁ בְּתַפּוֹת בְּלַחִיטָּ? אֵלְלוּ: מִן א-רֵאס יַלְלִי נְרָאִי

سَأَلُوا الْمِسْمَارَ، لَيْشَ بَتَفُوتَ بِالْحَيْطِ؟ قَالُوا مِنَ الرَّصِ يَلِّي وَرَائِي

שאלו את המסמר: למה אתה נכנס בקיר? אמר: כי דוחפים אותי לשם

יַלְלִי מַעוּ, שׁוּ בִּימְנַעוּ?

يَلِّي مَعُو شَوْ بِيْمَنَعُو

מי שיש לו - מה יימנע ממנו

יַלְלִי מָא בִּיגִי מְעַאכַּ - תְּעָא מְעוּ

يَلِّي مَا بِيْجِي مَعَكَ - تَعَا مَعُو

מי שלא הולך אתך, הצטרף אתה אליו

אל-אֵיד יִלְלִי מֵא בְּתַחֲסֵן עֲלֶיהָ - וְאֶדְעִי עֲלֶיהָ בַּ(א) לְכֶסֶר
الأيدي يَلِي مَا ابْتَحَسْنَ عَلَيْهَا - بؤساً، وادعي عليها بالكسر
יד שאתה לא יכול לגבור עליה נשק אותה ואחל לה שתשבר

בְּלֹאֶהָ בְּלֹא וְהִי אֶצֶל אֶל-בְּלֹא

بَلَاهَا بَلَا وَهِيَ أَصْلُ الْبَلَا

רע איתה ומר בלתה

דָּוָר עֲלֵגִיָּאָר אֶבֶל א-דָּאָר

دَوْرٌ عَالِجَارٌ قَبْلُ الدَّارِ

חפש את השכן לפני הבית

חֲטִינִי בְּכַמְסַפּ וְלֹא תַחֲיִדְנִי עִנְד אֶמְסַפּ

حُطْنِي بِكَمْكَ وَلَا تَاخِذْنِي عِنْدَ امِّكَ

שים אותי בשרוולך ואל תקח אותי לאמך

עִנְד אֶל-אֶעְדָּה חִירִי א-נְסִגְסִיָּאָר

عِنْدِ الْعُقْدَةِ - خَيْرِي النَّجَارِ

כשהנגר הגיע לעין (של העץ) - אז הוא כשל

גִּיָּאִי אַחִיּוּד אֶל-חֲרִימָה לְאַנְס אֶל-בֵּית בְּלֹאֶהָ עֲתִימָה

جَائِي أَخِيَّ أَحْيُودَ أَلِ-حَرِيمَةَ لَأَنْسَ أَلِ-بَيْتِ بَلَاهَا عَتِمَةَ

אני בא לקחת את האשה כי הבית בלעדיה חשוך

אֶל-מוֹת אַאֲרִיב מִן אֶל-חֲאֵגִיב לְלַעִין וְאַאֲרִיב מִן א-סִנְאָד לְלַבְּנָאָד

الْمُوتَ أَقْرَبُ مِنَ الْحَاجِبِ لِلْعَيْنِ - وَأَقْرَبُ مِنَ السَّوَادِ لِلْبَيَاضِ

המוות קרוב יותר מהגבות לעין וקרוב יותר מן השחור ללבן

א-טְאָאָיָה יִלְלִי בְּיִגִּי מִנְהָ א-רִיח סְדָא וְסִתְרִיח

الطَّاقَةُ يَلِيَّ ابْيِيجِي مِنْهَا الرِّيحُ سِدًّا وَاسْتَرِيح

האשנב שבאה ממנו הרוח סגור (אטום) אותו ותנוח

אַזָּא בַּ(א) דִּין חֲטִילוֹ רְטִילִין

إِذَا بِالذِّينِ حُطِّلُوا رَطْلِينَ

אם כבר אני משלם בעוד חודשיים - אז תשקול לי כפליים

שׁוּ בְּדִי אֶפְתָּכֶר מִנְכֶּ יָא סַפְרִגִּיל? בַּל עֲדָה בְּעִצָּה

شُو بَدِّي أَفْتَكِرُ مِنْكَ يَا سَفْرَجَلُ كُلُّ عَضَّةٍ بَعْصَةٌ

מה אזכור ממך, חבושי היקר? כל נגיסה גורמת לשיהוק

ואללי תִּאֲמַן בְּרִגְיָאֵל - מִתָּל אֵל-מִיָּה בְּלַעֲיוֹרָבְאֵל

وَأَلِّي تَأْمَنُ بِالرِّجَالِ - مِثْلُ الْمِيَةِ بِالْغُرْبَالِ

המאמין בגבר כמו המים במסננת (אין אמונה בגבר אפילו אמות בקבר)

סָאֲאִיָּה גִיאֲרִיָּה - וְלֹא נָהַר מְאִיטוּעַ

سَاقِيَةٌ جَارِيَةٌ وَلَا نَهْرٌ مَقْطُوعٌ

טוב זרימה דקה ולא נהר אכזב

מִאֲדִי אֵל-עוֹמֵר מְעָא - וְלִסָּא עֵינָא בְּתוֹנְיָעָא

مَقْضَى الْعُمَرُ مَعًا وَلِسَى عَيْنًا بَتُّوجَعًا

עבר את חייו איתה ועדיין כואבת לה העין (ועדיין לא טוב לה).

נְאִית אֵלְלִי כְּאֵנֶת נְרָדָה שְׁמִיתָהָ וְנְאִית יָלְלִי דְבַלְתַּת כְּפִיתָא

وَقَتَّ أَلِي كَأَن تَكُنْتِ وَرْدَةً شَمِيَّتًا وَوَقَتَّ يَلِي دَبَلْتِ كَبِيَّتًا

כשהייתה צעירה נשקתי לה וכשהזדקנה זרקתי אותה

חִילוּ אֵל-עֶסֶל בְּאַוּוֹכְאָרוּ לְחַתָּא תִּיגִי אֶסְעָארוּ

خَلَوْ الْعَسَلُ بِأَوْكَارُو لِحَتِّي تِيغِي أَسْعَارُو

השאר את הדבש בחלתו עד שיעלה מחירו

יָלְלִי בְּדוּ יְהִנִּי נְפִסוּ - יִפְתַּכֵּר יִלְתַּת נְפִסוּ

يَلِي بَدُو يَهْنِي نَفْسُو يَفْتَكِر لَيْلَةَ عَرَسُو

מי שרוצה לגרום הנאה לעצמו שייזכר בזכרונות ליל כלולותיו

אֵן כְּאֵן א-רִגְיָאֵל פְּחֶמָה - פּוֹתוּ עַל בֵּית רְחֶמָה

إِنْ كَانَ الرَّجَالُ فَحَمَةَ فَوَتُو عَالِيَيْتِ رَحْمَةً

גם אם הגברים הם פחם (אנשים מגעילים) - הכניסו לבית מעט רחמים...

לֹא תִרְחִי אֵל-חַבֵּל לְאַבְנֵב לְנוּ בִּישְׁנוּאִי חָאֵלוּ פִּיָּה

لَا تَرْخِي الْحَبْلَ لِأَبْنِكَ لَنُو بِيْشْنُو حَالُو فِيْهِ

אל תרפה את החבל לבנדך פן יתלה בו את עצמו

אֵן כְּתָרְתַּת עֲלִיבֵי הַמוּמֵכ - חִילִיָּהָ עֲלָא אֵלְלָה

إِنْ كَثَرْتِ عَلَيْكَ هُمُومَكَ نَامَ وَخَلِيَهَا عَلَى اللَّهِ

אם יש לך הרבה בעיות - לך לישון ואלוהים יעזור

לְאִינִי וְלֹא תְעַדִּינִי

لَا قِيْنِي وَلَا اتَّغْدِيْنِي

קבל אותי בסבר פנים יפות ואל תאכיל אותי בארוחת צהרים

מסמכים, תנודות ותמונות

בית הספר העירוני לבנות בדמשק.

תעודה

התלמידה פ"ה מילר בת שנים _____

נבחנה בשנת _____ את המהלך ה**המשותף** של בית הספר העירוני לבנות.

הערבחה היתה: 24 - תלמוד תורה - 24 - מקרא - 24 - מקרא

והתקדמותה בלמודים בסממן למטה:

_____	הגוף
_____	עברית
_____	חשבון
_____	הנהגה
_____	אלגברה
_____	ידיעות-הסכע
_____	גאוגרפיה של ארץ-ישראל
_____	גאוגרפיה כללית
_____	דברי-ישראל
_____	דברי-ידידות
_____	צמחים
_____	עופות
_____	תפוחי-עץ
_____	סלכות יסוד
_____	התקלות
_____	שירה
_____	ציור

דמסק, יום _____ לחודש _____ תרפ"א -

תמונה: יוסף יוסף

הערות: 41 מבגה 24 ת. 1000

המורים: _____

המזכיר: _____

תעודת סיום בית הספר העירוני לבנות בדמשק של התלמידה שושנה פסח חתומה על ידי יוסף יואל ריבלין והמורה י. דרוקסקי - תרפ"א.

תעודת לידה של שמואל קישני (עגימי) היום קדמי - 1925
 נקרא שמואל קדמי הגדול הובא לשם 1925/12/12 שבו נולד ב-1923
 בשנת 1925 שמואל קישני
 מאת שנים אהב א/א/

הטפל המולוד

גיס המולוד (זכר או אישה)	תאריך ועל הולדה					היום	השעה	הדקה	המדינה והפרובינציה	המחלה והמחלקה והמחנה והמספר	השם והתואר
	המחלה והמחלקה והמחנה והמספר	המדינה והפרובינציה	התאריך (המחוקק)	המחלה והמחלקה והמחנה והמספר	השם והתואר						
	1925	יבנה	יבנה	יבנה	יבנה				יבנה	יבנה	יבנה

הוריו

תאריך הולדה	תאריך הולדה	מקום הולדה	המחלה והמחלקה והמחנה והמספר	המדינה והפרובינציה	התאריך	השעה	הדקה	המדינה והפרובינציה	השם והתואר
1900	1900	יבנה	יבנה	יבנה	יבנה			יבנה	יבנה

הוריו

תאריך הולדה	תאריך הולדה	מקום הולדה	המחלה והמחלקה והמחנה והמספר	המדינה והפרובינציה	התאריך	השעה	הדקה	המדינה והפרובינציה	השם והתואר
1912	1912	יבנה	יבנה	יבנה	יבנה			יבנה	יבנה

השומר או השומרת

השומר או השומרת

השומר או השומרת	השומר או השומרת	השומר או השומרת	השומר או השומרת	השומר או השומרת	השומר או השומרת	השומר או השומרת	השומר או השומרת
יבנה	יבנה	יבנה	יבנה	יבנה	יבנה	יבנה	יבנה

תוקע טאבלת האוהאל המדינה :
 תוקע מקדם היתרון
 אסאד על תוקע השאמדין הדין תוקמא בחד
 הגנרל הגנרל הגנרל

משפחת הרב אליהו בן הרב בכור יעקב כהן טראב מסלטון (יושב במרכז) אביהם של הרב עזרא - הידוע יותר לכל דמשקאי בכינויו "חכם עזר" (יושב מימין) והמורה חכם יעקב (עומד משמאל), האם הרבנית רגינה, הבנות והכלות: מימין לשמאל: ג'מילה (הבת של חכם יעקב), רבקה (הרבנית אשת חכם עזר), בהייה - בתיה (הבת של הרב אליהו) ורשל (באדיבותם הרבה של משפחות שילוח ועזר).

מבאן ומשאם

כתב העת למורשת יהדות דמשק